

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**“AYDINLANMA’NIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNE
ETKİLERİ”**

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ERDEM ÖZLÜK

HAZIRLAYAN
YUSUF MEHMET AKAY
124229001004

KONYA
2017

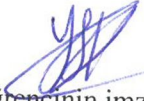
T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	YUSUF MEHMET AKAY		
	Numarası	124229001004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ULUSLARARASI İLİŞKİLER		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tezin Adı	AYDINLANMA'NIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNE ETKİLERİ		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	YUSUF MEHMET AKAY		
	Numarası	124229001004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER / ULUSLARARASI İLİŞKİLER		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK		
Tezin Adı		AYDINLANMA'NIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNE ETKİLERİ		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan AYDINLANMA'NIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNE ETKİLERİ başlıklı bu çalışma 02/05/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK	Danışman	
Yrd. Doç. Dr. Arif Behiç ÖZCAN	Üye	
Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞAHİN	Üye	

İçindekiler

ÖNSÖZ	vi
ÖZET	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ

I. 1. Aydınlanma Felsefesinin Düşünsel Arka Planı	3
I. 2. Aydınlanma Düşüncesinin Temel Bileşenleri	5
I. 2. 1. Bilimsel Gelişmeler	5
I. 2. 2. Kültürel Gelişmeler	9
I. 2. 3. Endüstriyel Gelişmeler	13
I. 2. 4. Siyasal Gelişmeler	16
I. 3. Aydınlanma Tanım ve Tartışmaları	18
I. 4. Akılcı Düşünce Biçiminin Etkileri	20

İKİNCİ BÖLÜM AYDINLANMANIN MODERN DEVLETİ

II. 1. Aydınlanma Sonrası Siyasi, Sosyal ve İdari Dönüşümler	22
II. 2. Toplumsal Sözleşme Kültürü	25
II. 3. Aydınlanmanın Siyasal Yüzü: Liberalizm	29
II. 4. Aydınlanmanın Yönetim Biçimi: Ulusa Dayalı Hukuk Devleti	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE AYDINLANMANIN İZLERİ

III. 1. Aydınlanmanın Pratik İzleri	41
III.1.1. Anarşi Korkusu ve Düzen İhtiyacı	41
III.1.2. Ulusal Güvenlik	45
III.1.3. İlişkiler Ağının Nesnesi: Devlet	46
III.1.4. Egemenlik İhtiyacı	49
III. 2. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Tarihçesi	53
III. 3. Aydınlanma, Bilimsel Devrim ve Uluslararası İlişkiler Disiplini	58
III. 3.1 Pozitivizm ve Uluslararası İlişkiler	59

III. 3.4. Disiplindeki Büyük Teorik Tartışmalar	67
III.3.4.1. İdealist Yaklaşım -Realist Yaklaşım	68
III.3.4.2. Geleneksel Yaklaşım - Davranışsalcı Yaklaşım	72
III.3.4.3. Pozitivist Yaklaşım - Post Pozitivist Yaklaşım.....	74
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	77
KAYNAKÇA.....	83

Kısaltmalar

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

MC: Milletler Cemiyeti

ÖNSÖZ

Bu çalışmada en büyük katkı, danışmanım Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK'e aittir. Değerli juri üyelerim Yrd. Doç. Dr. Arif Behiç ÖZCAN ve Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, akademik kariyerim için bana destek olan, gerektiğinde hep yeni yollar açan Metin ÖZKARAL'a ve desteklerini esirgemeyen aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmanın bilime ve alana faydalı olması dileğiyle.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	YUSUF MEHMET AKAY		
Numarası	124229001004		
Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ULUSLARARASI İLİŞKİLER		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tez Danışmanı	YRD. DOÇ. DR. ERDEM ÖZLÜK		
Tezin Adı	AYDINLANMA'NIN ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNE ETKİLERİ		

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa'da ortaya çıkan, felsefi, kültürel, siyasi ve toplumsal biçimlere yeni bir bakış açısı getiren Aydınlanma yaklaşımının Uluslararası İlişkiler disiplini üzerine etkisini incelemektedir. Aydınlanma her şeyin ölçütünün akıl olduğu bir dönemdir. Genel-geçer, aşkın doğrulara akıl yoluyla ulaşılabilceği düşüncesidir. Evrensel doğruların topluma uyarlanma çabaları, sosyal bilimlere pozitivist felsefe yoluyla yansımıştır. Bu çalışmada ortaya çıkan temel bulgulardan birisi, Aydınlanmacı pozitivist bilim anlayışının Uluslararası İlişkiler disiplinini kurduğu ve sonraki dönemde etkisi altında tuttuğu sonucudur. Aydınlanmacı dönüşümün ortaya çıkardığı siyasi, ekonomik ve teknolojik dönüşümler; egemenlik, anarşi, güvenlik, hukuk devleti, liberal sözleşmecî toplumsal yapı ve pozitivist belirlenimci ulus üstü ilişki modelleri gibi kavramları üretmiştir.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	YUSUF MEHMET AKAY
Numarası	124229001004
Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	YRD. DOÇ. DR. ERDEM ÖZLÜK
Tezin İngilizce Adı	THE EFFECTS OF ENLIGHTENMENT ON THE DISCIPLINE OF INTERNATIONAL RELATIONS

SUMMARY

This study examines the influence of the Enlightenment approach, which has emerged in Europe and brings a new perspective on philosophical, cultural, political and social forms, on International Relations theories. Enlightenment is a period in which wisdom is criteria of everything. It has universal consent and it is the thought of that the love can reach truths via wisdom. It is generally thought that transcendental truths can be reached through searching for a reason. The efforts of adaptation of universal truths to the community has been reflected to the social sciences via positivst philosophy. One of the main findings revealed in this study is that the enghlightened positivst science understanding has established international relations discipline, and this understanding has kept it under influence in later period. Another finding revealed in this study is that political, economic and technological transformations emerged by enlightened transformation produces concepts such as liberal contractarian social structure and positivst determinist supra-national relation models.

GİRİŞ

Aydınlanma özünde, Avrupa tarihini şekillendiren pek çok gelişmeyi bünyesinde barındıran bir süreç sonunda uzun erimli dönüşümlerin bir çıktısı olarak ortaya çıkmıştır. Hatta Aydınlanma felsefesinin üzerine inşa edildiği neredeyse iki bin yıllık bir düşünsel temel vardır. Aydınlanma her şeyin ölçütünün akıl olduğu bir dönemdir. Aydınlanma ile özdeşleşen Immanuel Kant, “*akılınla düşünmeye cesaret et*” sözüyle Aydınlanma çağının felsefesini ifade etmektedir. Evrenin her yerinde geçerli doğrular olduğunu ve bu doğrulara akıl yoluyla ulaşılabilceği düşüncesidir. Bu doğruların yalnızca bilimsel alanla kısıtlı kalmadığı, kendilerine doğa filozofu diyen düşünürlerin, doğayı inceleyip doğayı kontrol altına alma çabalarını ve vardıkları sonuçları akıl yoluyla topluma da uyarılama girişimidir.

Birinci bölümde, Aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturan geleneğe yer verilmiştir. Bu düşünceler Aydınlanmanın düşünsel arka planı olarak ifade edilmiş ve Aydınlanma bu düşünceler üzerine inşa edilmiştir. Sonrasında, Aydınlanma düşüncesinin temel bileşenlerinden olan bilimsel gelişmeler ele alınarak Kopernik devriminden itibaren insanların doğaya bakışının ne yönde değiştiği, doğaya hâkim olma anlayışının ortaya çıkışı ve bilimsel yöntemin gelişimi anlatılmıştır. Kültürel gelişmeler kısmında İncil’in normal bir tarih kitabı olarak ele alınmasıyla başlayan sekülerleşme, matbaanın gelişmesiyle artan basın ve yayın kültürü ile Ansiklopedi anlatılmıştır. Endüstriyel gelişmeler, bilimsel gelişmelerle ortaya çıkan doğaya hâkim olma düşüncesinin vücut bulmuş hali olarak tasvir ve ifade edilmiştir. Sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan gelişmelerin bilimsel bilginin topluma yönelik ve onun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde endüstrinin hizmetine sunulması ve dönüştürülmesi anlatılmıştır. Siyasi gelişmeler ise bir sonraki bölümde ayrıntılı bir biçimde anlatılacağı için kısaca ele alınmıştır. Bu gelişmelerin Aydınlanma düşüncesini nasıl şekillendirdiği ve akılcı düşünce biçiminin etkileri tartışılmıştır.

İkinci bölümde, Aydınlanma sonrası siyasi, sosyal ve idari dönüşüm anlatılmakta, Aydınlanmanın siyasi hayata etkileri tartışılmaktadır. Aydınlanma sonrasında ortaya çıkan toplumsal sözleşme kültürünün, devletin dinsel kökeni yerine akılcı bir açıklama olarak görülmesi ve yaygın kabul edilmesi süreci incelenmekte ve siyasetteki liberal düşünce akımının yaygın kabul görmesinin nedenleri irdelenmektedir. Liberal düşünceler ile despotizm fikrinin nasıl bağdaştırıldığı, Aydınlanma düşünürlerinin düzen anlayışı için aydın despotlara bel bağlaması ve yanılgılarına dair tartışmalar da bu kısımda ifade edilmiştir. Siyasette liberal düşünce akımının ortaya çıkmasıyla beraber, toplumsal ve siyasi örgütlenmeler ile insan haklarına dayalı ulus hukuk devleti fikirleri ortaya çıkmıştır. Bireyi ve

onun aklını merkeze alan bir çağda insan hakları fikrinin gelişimi incelenmiş ve bunun siyasete yansması dikkate alınmıştır. 1648 Vestfalya Anlaşmaları ile modern devletin ortaya çıktığını, 1789 Fransız Devrimi ile bu modern devletin, modern ulus devlete dönüştüğü ortaya konulmuştur. Özellikle Fransız Devrimi ile modern devletin içerisinde bir ulus devlet ögesi barındırdığını ve ulus devletlerin arasında kurdukları ilişkilerin ise bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler'in konusunu oluşturduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, öncelikle Uluslararası İlişkiler disiplininin temel kavramlarından olan ve devletlerin üzerinde bir üst otorite olmaması anlamında anarşi, güvenlik, uluslararası ilişkilerin temel öznesi olarak devlet ve devletin gücünü niteleyen egemenlik ile Aydınlanma arasında bağlantı kurularak, kavramların Aydınlanma ile ilişkileri dile getirilmiştir. Her kavramın içerisinde Aydınlanma döneminden izler barındırdığı ve bunun üzerine inşa edildiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası disiplin olarak ortaya çıkan Uluslararası İlişkiler disiplini kendini tarihe ve felsefi düşünürlerin düşüncelerine dayarken belli bir bilgi türünü benimsemiş ve oradan beslenmiştir. Aydınlanma'nın dizayn ettiği "bilimsel" bilgi, insanı dinsel dogmalardan kurtarmak niyetindeyken zamanla kendisi bir dogma haline dönüşmüştür. Bu bölümde bu dönüşümün başta Uluslararası İlişkiler disiplini olmak üzere diğer sosyal bilimlere olan yansması izlenmiştir. Zamanla bu bilim anlayışı etkisini yitirse de temel ilkeler disiplinde gömülü kalmış ve akademik literatürün bu anlayış üzerinden ilerlediği görülmüştür. Daha sonra Uluslararası İlişkiler disiplininin dönemin koşulları da dikkate alınarak, hangi soru ve sorunlara yanıt geliştirmek amacıyla bir disiplin kimliğine büründüğü tarihsel pratikler göz önünde bulundurularak anlatılmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının hem disiplini hem de disiplinindeki tartışmaları etkilediği, böylece de disiplinin pratik olaylardan bağımsız değerlendiremeyeceği kanısına varılmıştır. Disiplinde kabul gören 3 büyük teorik tartışma olan İdealizm-Realizm tartışması, Gelenesecilik-Davranışsalcılık tartışması ve Pozitivizm-Postpozitivizm tartışması üzerinden disiplin anlatılmıştır.

Teoriler üzerindeki Aydınlanma ve pozitivizm etkisi tarihsel süreçte incelenmiştir. Pozitivizmin tarihsel süreçte gelişimi, doğa bilimlerindeki konumu ve önemi, sosyal bilimlere yansması anlatılmış, Uluslararası İlişkiler teorilerinden İdealizm ve Realizm üzerindeki etkisi uzunca dile getirilmiştir. Bu teorilerin disiplinin özerk bir disiplin hale gelmesinde ve kendi yöntemlerini oluşturmasında ne denli önemli oldukları dikkate alındığında pozitivist etkinin de yoğun olduğu daha net görülmektedir. Bu etki diğer sosyal bilim alanlarında da görülmesine rağmen, Uluslararası İlişkilerin temel kavramlarına yansması günümüzde dahi devam etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ

İster idealist veya materyalist ister yaratılışçı veya varoluşçu hangi yaklaşım ile insan, doğa, dünya ve evren anlaşılmaya çalışılırsa çalışılsın tarihsel bir devinim, dönüşüm ve değişimin varlığını görmek mümkündür. Kişiler, olaylar, toplumlar ve benzeri birçok faktör dünyanın dönüşümünü etkilemektedir. Dünyanın her bölgesinin kendisine has koşul ve özellikleri vardır. Aynı zamanda tüm dünyayı etkisi altına alan belli kavramlardan bahsetmek mümkündür. Belki de bunlardan en önemlisi Avrupa’da 17. ve 19. yüzyıllar arasında ortaya çıkan ve bugün daha geniş bir coğrafyada etki alanına sahip Aydınlanma düşüncesidir. Aydınlanma düşüncesi kendisinden önce gelen düşünür ve gelişmelerden etkilenecek ortaya çıkmıştır. Daha sonraları kendine özgü tanım ve tartışmalarla toplumsal, kültürel ve siyasi alanda önemli etkilere yol açmıştır.

1. 1. Aydınlanma Felsefesinin Düşünsel Arka Planı

Aydınlanma felsefesine giden yolda birçok düşünürün katkısını görmek mümkündür. Tüm dünyada yaşamış bu düşünürler bilgi, varlık, yaşam, estetik, ahlak, dünya ve evren hakkında hemen her dönemde birçok düşünce ortaya atmıştır. Bu düşünceler zamanla Aydınlanma felsefesini oluşturan altyapıyı meydana getirmiştir. İnsanı, doğayı ve evreni anlama hakkında düşünme eylemlerinin günümüzden yaklaşık 2600 yıl önce başladığı kabul edilmektedir.

Başlangıç dönemi için önemli sayılan düşünürler arasında Aydın Milet’te Thales, İzmir Efes’te Heraklit, İtalya Elea’da Xenon ve para karşılığı bilgi satan/felsefe öğreten gezgin felsefeciler olan Sofistler gösterilebilir. Bu düşünürlerin ardından milattan önce 4. yüzyılda Thales, Sokrates, Platon ve Aristoteles’in ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Thales, her şeyin başındaki ilk nedeni, ilk maddeyi, ilk “şeyi” merak etmesiyle felsefenin ilk önemli sorusunu sormuştur. Sokrates’in öğrencisi olan Platon’un “gerçek bilginin sadece idealar dünyasından edinilebileceği” düşüncesine karşı, Aristoteles’in, “düşünerek değil, duyularımız ve algılarımızla gerçek bilgiye ulaşabiliriz” söylemi ise Kant’a dek sürecek olan bilginin kaynağı tartışmalarının başlangıcını oluşturmuştur. “Bu önerme dâhil hiçbir önerme doğru değildir” diyen şüpheci Pyrrhon, daha iyi bir hayata kavuşma üzerine düşünen Epikür ve dünyanın temel amacını mutlu olmak olarak tanımlayan Stoacılar,

milattan önceki düşünme serüveninin en göze çarpan figürleridir.¹

Hristiyan öğretilerinin düşünme serüvenindeki hâkim konumunu alması, Aziz Augustinus'un bütün hayatın Hristiyan inancına göre nasıl yaşanması gerektiğini düşünmeye itmiş ve kendinden sonraki diğer düşünürlerin de Tanrısal konulara ve Hristiyan öğretisinin sorunlarına yanıt bulma eğiliminde olmasına neden olmuştur. Düşünme eylemi 600-700 yıl gibi uzun bir süre Kilise'yi temsil eden papaz ve din adamlarının tekelinde kalmıştır. Thomas Aquinas'ın din ve mutluluk arasında bağ kurduğu düşünceleri aracılığıyla tekrar serbest kalmış, Desiderius Erasmus aracılığıyla dini eleştirip, din dışı konulara da çıkabilmiştir. Machiavelli ve Montaigne de, din dışı konularda, özellikle de devlet üzerine fikirlerini beyan etmiştir. Hobbes ise, birey-devlet ve egemenlik üzerinde düşünüp yazmıştır. Kopernik de dinsel söylemlerin aksine, dünyanın evrenin merkezi olmadığını söylemiştir. Galileo, bunu matematiksel bir dille ifade etmektedir.²

Bununla birlikte Francis Bacon, bilimin kılavuzu olarak felsefeyi işaret etmiştir. İnsanın doğayı anlamasının gerekliliği ile bilimsel keşiflerin insanı doğadan üstün kılacağını ön görmektedir. Rene Descartes, düşüncenin varlığa delil olduğunu düşünerek, “düşünüyorum öyleyse varım” demiş ve modern felsefe dönemini başlatmıştır. Spinoza, doğanın kendisini Tanrı olarak görmüş, “Tanrı sonsuzsa ve sonsuz her şeyi kapsayacaksa ben de sonsuzun bir parçasıyım” derken, aynı dönemlerde Gottfried Leibniz dünyanın en mükemmel dünya olduğunu, çünkü Tanrı'nın kendisinin bizzat mükemmel olduğunu dile getirmiştir. İlerleyen yıllarda Alman düşünür Arthur Schopenhauer dünyanın olabilecek en kötü dünya olduğunu iddia etmiştir.

1783 yılında, *Berlinische Monatsschrift* gazetesi “Aydınlanma Nedir?” sorusuna verilen en iyi yanıtı ödüllendireceğini açıklamıştır.³ Bunun üzerine Kant altı sayfalık bir yazı yazarak başvuru yapmıştır. Kant yazısında Böhme, Kopernik, Galileo, Pascal, Newton gibi birçok düşünürün ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde yorumlar geliştirmiştir. Aynı yazıda, Aydınlanma'yı, insanın “aklını kullanmaya cesaret etmesi” olarak tanımlamıştır.

Kant “Aydınlanma Nedir” adlı kitapçığında: “*Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve*

¹ John Loose, *Bilim Felsefesine Tarihsel bir Giriş*, Ankara: Dost, 2012, s.37.

² Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Ankara: Remzi Yayınları, 2005, s. 62-63.

³ Dorinda Outram, *Aydınlanma*. Çev. Sevdâ Çalışkan - Hamit Çalışkan, Ankara: Dost Yayınları, 2007, s. 17.

yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! (Sapare Aude)! Bu söz şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır”⁴ ifadelerini kullanmıştır. Akıl ve Aydınlanmayı birbirinin kaçınılmaz varlık koşulu olarak görmüştür. Aydınlanma, insanın kendisini ve yaşamın düzenlenmesini yeniden gündeme alan hem düşüncenin hem de toplumsal yaşamın köklü değişimlere uğrayacağı bir sürecin fikirsel/felsefi başlatıcısıdır.

Daha önce bahsedildiği üzere Aydınlanma; birçok düşünür, düşünce akımı ve kaynaklardan beslenmiştir. Rönesans ve özellikle de 17. yüzyıl felsefesinin ortaya koyduğu ilkeler, Aydınlanma felsefesinin fikirsel kaynağını oluşturmaktadır. Rönesans’tan itibaren düşünce Kilise etkisinden kurtulmaya başlamıştır. Bununla birlikte bilgi ve yaşam hakkında akla ve deneyime dayanan düşünce biçimi başlamıştır. 17. yüzyılda bu gelişmeler sistemleştirilip temel ilkelere dönüştürülmeye başlanmıştır. Bilgi ve yaşamın merkezine akıllı (us) koyan düşünce biçimi Rasyonalizmin belirginleştiği bu yüzyılda Aydınlanma felsefesinin düşünsel temeli ortaya çıkmıştır.

1. 2. Aydınlanma Düşüncesinin Temel Bileşenleri

Abel Jeanniere’in modernliği belirleyen dört devrim analizi⁵ çerçevesinde Aydınlanma; bilimsel, kültürel, siyasal ve endüstriyel gelişmelerin bir birikimi olarak geniş bir anlamda ifade edilebilir. Bu gelişmelerin her biri, bir diğeriyle simbiyotik bir ilişki halindedir. Birbirlerini destekleyen ve geliştiren yapıları vardır. Tarihsel süreç içerisinde birbirleriyle paralel ve ilişkili bir biçimde Aydınlanma düşüncesini oluşumuna katkı sağlamışlardır.

Günümüzde Aydınlanmanın izlerini aramadan önce, Aydınlanmayı ortaya çıkaran ve Aydınlanmayla birlikte daha da ilerleyen bilimsel, kültürel, endüstriyel ve siyasal gelişmeleri anlamak Aydınlanma çağı ve düşüncesini anlamak için faydalı olacaktır. Bu çağda aklın en büyük güç kaynağı oluşuna inanmak rasyonalizm ve akılcı düşünmeyi; özgürlük fikrinin ortaya çıkması ve güç kazanması liberalizmi; insan unsuruna, insanın iyilik kapasitesi ve yaratıcılığına güvenme bireyciliği yaratmıştır.⁶

1. 2. 1. Bilimsel Gelişmeler

⁴ Immanuel Kant, “What is Enlightenment”, Hans Reiss (ed.), *Kant’s Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970, s.54-55.

⁵ Abel Jeanniere, *Modernite Nedir?* Çev. Nilgün Tural, Mehmet Küçük (ed.) *Modernite versus Postmodernite*, Ankara: Vadi Yayınları, 2000, s. 99-100.

⁶ Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 151.

17. yüzyılda bilim, nitelikler üzerinden gerçekliği açıklamaya çalışan Aristotelesçi bilgi sistemine büyük bir darbe indirse, matematiksel kurallara bağımlı bir hareketin bütün evrene hükmettiği Galileo sayesinde göstermiş olsa da, Aristoteles'in öğretisi henüz tam olarak ortadan kalkmış değildir. Bu durumda yeni bilim kendi düşünce yapısını şekillendirmek için yeni kurallar getirir: Akılcı bir metot. Rönesans doğa düşüncesini dönüşüme uğratarak doğanın matematikleştirilmesi yoluna gitmekle birlikte, niteliklere dayalı heterojen bir evren tasavvurunun gerçek anlamda ortadan kalkmasını sağlayan şey, Galileo, Descartes ve aynı zamanda yüzyılın sonundaki Newton'un çalışmalarıdır.⁷ Öyle ki Kopernik'in geliştirdiği model döneminde çok küçük bir yankı uyandırmış, Kilise Kopernik'in kozmoloji düşüncesini ancak 1616 yılında yani yayımlandıktan 72 yıl sonra yasaklama yoluna gitmiştir.⁸ Kopernik ile kozmos yok olmuş ve yeryüzünün merkezi, dolayısıyla biricik konumunu yitirmesi, insanın da yaratılış-teolojik-kozmos düzlem içerisindeki biricik ve ayrıcalıklı konumunu kaybetmesine neden olmuştur.⁹

Aydınlanmanın bilimsel kaynağı biçiminde adlandırılan dönem, 1544'te Kopernik'in "On the Revolutions of the Heavenly Orbs" adlı eserini yayınlanmasıyla başlamıştır. Daha sonra Newton'un "Mathematical Principles of Natural Philosophy" ve "Optics" adlı eserleriyle tamamlanmıştır. Yaklaşık 150 yıllık bu süreçte, Ortaçağın geleneksel kozmolojisine karşı modern bilimin ilkeleri kurumlaşarak yerleşiklik kazanmıştır.¹⁰ Bu süreç, Batlamyus'un ve Kitab-ı Mukaddes'in bin yılı aşkın geçmişe sahip bir inanç olan yer merkezli evren tasavvurunun Kopernik tarafından yanlışlanması ile başlamıştır. Böylelikle Kopernik'ten sonra yeryüzü, evrenin merkezindeki konumunu yitirerek galaksinin kıyısındaki gezegenlerden biri haline gelmiştir.¹¹

Öte yandan Galileo'nin, deneysel yaklaşımı geliştirmesi ve doğa yasalarını matematiğe dayalı bir dil içinde ifade etmesi bilimsel devrim sürecini hızlandırmıştır. Galileo, doğal olguları yöneten yasaları matematiksel olarak ifade ederek, niteliksel ve insan-biçimsel bakış açısını devre dışı bırakarak bu alanda bir devrim yaratmıştır. Bu bağlamda Galileo, modern evren tasavvurunu inşa eden kişi olarak karşımıza çıkar. Galileo'nin, *Il Saggiatore*'daki şu ifadeleri dönemin bilim anlayışını yansıtmaktadır: "*Felsefe gözümüzün önünde daima açık duran bu devasa kitapta, yani Evren'de yazılıdır; fakat bu kitabı*

⁷ Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Çev. Özcan Doğan, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2014, s. 137.

⁸ A.g.e., s. 106.

⁹ A.g.e., s. 140.

¹⁰ Tuncay Önder, *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara: Odak Yayınları, 2003, s.19-20.

¹¹ Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları, 2009, s. 54.

anlayabilmemiz için, öncelikle kitabın dilini anlamaya ve kitabı yazmak için kullanılan harfleri tanımaya çalışmalıyız. Bu kitap matematik diliyle yazılmıştır ve içinde kullanılan karakterler üçgenlerden, dairelerden ve diğer geometrik şekillerden oluşmuştur; bu karakterlerin yardımı olmadan herhangi bir insanın bu kitabın tek bir kelimesini bile anlayabilmesi imkansızdır. Bunlar olmadan, karanlık labirentin içinde boşu boşuna dolaşıp dururuz.”¹²

Bilimsel devrimi tamamen erdiren diğer önemli isimler, Bacon ve Descartes'tır. Bacon deneysel bilimin yöntemi olan tümevarımı ilk olarak formüle eden kişidir. Bacon'ın bilimsel devrim sürecindeki önemini artıran bir diğer husus, bilimin amacını derin biçimde değiştirmesidir. Onun, bilimsel araştırmanın amacını, doğaya hükmetme ve denetim altına almak düşüncesi bu düşüncenin temelini oluşturmaktadır.¹³ Bacon'un aksine, tündengelim metodunu kullanan Descartes, şüpheyeye dayalı sezgi yöntemini kullanmıştır. Descartes, maddi dünyayı mekanik olarak tasvir etmiştir.¹⁴ Doğanın mekanik yasalara göre işlediğini ve maddenin hiçbir amaç, hayat veya ruh taşımadığını ifade etmiştir.

İlerleyen dönemde, kimi zaman pozitivist açıklamalarla birlikte, Newton varsayım yapmadığını iddia etmiş ve böylelikle teorik açıklama veya metafiziksel tahminlere karşı duyduğu güvensizliği dile getirmiştir. Newton'un, evrensel çekim yasasını formüle eden ve aynı zamanda deney olgusunu önemseyen biri olarak kullandığı bilimsel metodun kuralları; gözleme başvurmak, deneyimlere dayanmak ve farklı deneysel koşullar yaratarak yasalar ortaya çıkarmaktır. Newton soyutlamalardan değil, olgulardan ve deneyimlerden hareketle başka olgulara ulaşmaya ve fiziksel olguları açıklayan yasaları bulmaya çalışmıştır.¹⁵ Newton'un metodunun anahtar kelimeleri; gözlem, deneyim ve deneydir.

Bir başka deyişle Newton, Bacon'ın deneysel yöntemiyle Descartes'ın matematiksel analizinin sentezini yapmıştır. Ki bu modern Batı biliminin üzerinde yükseldiği metodolojiyi ortaya çıkarmıştır. Bu metodolojinin ilk aşaması gözlemdir. Sonraki aşamada matematiksel bir açıklama ile gözlem aşılmaktadır. Nihayetinde söz konusu açıklamadan çıkan sonuçlar olgularla karşılaştırılmaktadır. Newton'un anlayışına göre, Tanrı maddeyi ve temel hareket yasalarını yarattıktan sonra, evren değişmez yasalara göre hareket eden bir makine gibi işlemeye başlamıştır. Bu işleyiş sıkı bir nedenselliğe tâbi olduğu için geleceğe ilişkin kesin öngörüler de mümkün kılmaktadır.¹⁶

¹² <https://www.princeton.edu/~hos/h291/assayer.htm> (20.03.2016)

¹³ Capra, *a.g.e.* s. 56.

¹⁴ *A.g.e.* s. 61.

¹⁵ Russ, *a.g.e.* s. 228.

¹⁶ Capra, *a.g.e.* s. 66.

18. yüzyıl felsefesi, her yerde Newton fiziğinin yöntemsel paradigmasına bağlıdır; fakat dönem filozofları bu paradigmayı hemen en genele yöneltir. Onlar analizi matematiksel/fiziksel bilginin büyük zihinsel aleti olarak anlamakla yetinmez; daha ileri giderek, analizde tüm düşünme eylemi için zorunlu ve kaçınılmaz olan aleti görür. Yüzyılın ortasında bu görüş tarzı belirgin bir şekilde zafere ulaşır. Tek tek her bir düşünür ve tek tek her bir okul vardıkları sonuçlarda ne kadar birbirinden ayrılırlarsa ayrılınsınlar hepsi bu epistemolojik öncüllerde birbiriyle tamamen uzlaşmış görünürler.¹⁷

Descartes’la birlikte, akıl büyük bir zafer kazanırken, metot, düzen ve akıl kavramları da netlik kazanır. Akıl “*bizi insan yapan ve hayvanlardan ayıran yegâne şeydir*” diyen Descartes, akıl sahibi olma üzerinden insanların birbirleriyle eşit olduğunu düşünür. Tıpkı Satre’ın söylediği gibi, bilimsel anlayış ile demokrasi anlayışı arasındaki ilişkiyi Descartes’tan daha iyi gösteren olmamıştır.¹⁸ Descartes’ın “Metot Üzerine Konuşma”da açıkladığı şekliyle doğru bilgiye ulaşma metodu “*doğru olduğundan açıkça emin olmadığım hiçbir şeyi doğru olarak görmemek*” için, şüpheciliği sistematik olarak uygulamaya dayanır. Daha sonra ele alınan sorunları mümkün olduğunda küçük parçalara bölme (analiz), bunun ardından, en karmaşık şeylerin bilgisine ulaşmak amacıyla en basit şeylerden başlayarak düşünceleri belli bir düzen içinde geliştirme aşamaları gelir (sentez). Son olarak, sıralama ve değerlendirme kuralı, hiçbir şeyi gözden kaçırmadan, bir sorunun çözümü için gerekli öğeleri bir araya getirmeye dayanır.¹⁹

Gerçeklik denilen şey en derin şüpheyle, felsefe tarihinde skeptiklerin(şüpheciler) söz ettiği şüpheden tamamen farklı olan metodik şüpheyle ortaya çıkar. Çünkü skeptikler şüphe duymak için şüphe duyarken, Descartes gerçeği keşfetmek ve artık şüphe duymamak için şüphe duyar. *Doğanın efendisi ve kendi gücüne inanan insan aklına* güven duyduğunu gösteren Descartes yaşadığı yüzyılın çok daha ötesine geçen bir akılcılık inşa etmiştir. Analitik geometriyi kuran Descartes modern düşünceye giden yolu da açmıştır. Onun düşünceleri hem felsefi hem bilimseldir ve bu ikisi birbirinin tamamlayıcısı olmuşlardır.

Tüm bu düşüncelerle beraber akılcı, pozitivist ve determinist bilim anlayışı ortaya çıkmıştır. Daha önce değinilen gelişmeler ve yaşanan olaylar insanların inanç çağından akıl çağına doğru ilerlemelerini sağlayan adımlardır. Bu yeni ilerleme, mantığın ayrılmaz bir parçası olan ve aklın yüceliğini savunan filozofların, insan doğasının mükemmel olmadığı ve kutsal yönlendirmelere ihtiyaç duyduğu yönündeki varsayımlarından vazgeçtikleri

¹⁷ Ernst Cassirer, “Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi”, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 41.

¹⁸ Russ, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁹ Descartes’ten aktaran Russ, *a.g.e.*, s. 148.

Aydınlanma hareketidir.²⁰ Bu, inanç yerine doğadan, insan oluşumlarının mükemmelliğe doğru ilerlemesini mümkün kılacak kesin ilkeler çıkartma düşüncesinin yükseldiği ve bu yükselişte kutsal esinlenmelerden çok aklın olduğu düşünülen bir gelişme olduğu ifade edilmektedir.

Akla dayalı Aydınlanmacı bilimsel bakış açısı, insan hayatını doğrudan etkileyen boyuta da sahiptir. Bu durumun fark edilmesi, bu anlayışın daha da geniş bir meşruiyet, destek ve özerklik alanı kazanmasına neden olmuştur. Galileo'nun söylemiyle, matematik diliyle yazılmış bir kitap olan doğa, bilim ve mutluluk iç içe geçmeye ve bu bilimsel gelişmelerin maddi ilerlemeler olarak insanların doğrudan yarar sağlayabileceği alanlara aktarılması başlamıştır. Akıl ve bilim düşünceleri beraberinde ilerleme düşüncesini de getirmiştir. Tıp, bilimsel gelişmenin ve ilerlemenin açık bir şekilde sergilendiği bir alan olarak, Aydınlanma filozoflarını derinden etkilemiştir. Tıbbi gelişmeler, insanın geçmiş ve bugün arasında somut bir karşılaştırma imkânı bulmasını sağlamaktaydı. Zaten Aydınlanma düşünürlerinin eski düzen (ancien régime) tasavvurları, hastalıklı bir insan imgesiyle ve aklın düzeni olarak adlandırdıkları yeni düzen de hastalıktan kurtulmuş bir insan imgesiyle tasvir edilmekteydi. Kant'ın Aydınlanmayı "ergin" olma durumuyla özdeşleştirmesi de bu çerçevede zikredilebilir.²¹

1. 2. 2. Kültürel Gelişmeler

Avrupa'da yaşanan bilimsel ve siyasi kriz, otorite ilkesinin akıl adına sorgulanması, düşünce ve kavramların giderek sekülerleşmesi ve dünyevileşmesi düşünce dünyasını sarsmıştır. Bu sarsıntı da doğrudan doğruya Aydınlanma felsefesini yaratan entelektüel hareketin başlangıcını oluşturmuştur. Bilimsel, teknik ve maddi ilerlemeler insan etkinliğinin yetkinleşmesine ve dolayısıyla her türlü eğilim ve beklentilerin tatmin edilmesine olanak sağlamış, akıl ve bilim düşüncelerinin yanında, ilerleme düşüncesi de bu tartışmada öne çıkmıştır.

Kültürel ve bilimsel gelişmelerin özü, ilerleme ilkesi, insanlığın gelişme yeteneğine ve gelişiminin gerçeğine sarsılmaz inanç olmuştur. Oskar Ewald Fransız düşünürlerin ilerleme hakkındaki fikirleri için kısaca şu ifadeleri kullanır; *"Voltaire'de bu inanç henüz çok sallantıda, çok kez içi kemiren özelliktedir; Rousseau bunu bozmaz, ne var ki temellerini sarsar; oysa burada bilimsel hatta dini bir ilk olgunun doğallığı ve sağlamlığıyla ortaya*

²⁰ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, Çev. Ertürk Demirel, Ankara: Dost Yayınları, 2012, s. 252.

²¹ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 56.

çıkar. Üstelik Turgot henüz tamamiyle pozitivist dinden uzaklaşmamıştır; Volney de dine gevşek bağlarla bağlıdır; Condorcet onu tamamiyle soğuk akla uygunluk zeminine oturtur. Onun sayesinde ilerleme düşüncesi, insanlık ve kültür problemi anlayışında merkezi görüş açısı olmuştur.”²²

Kültürel gelişmelerin en önemli boyutu, kutsal ve geleneksel olanın belirleyiciliğinin geriletilmesi anlamında dünyevileşmesi olmuştur. Çünkü Aydınlanma, düşüncenin laikleştirilmesinin ötesinde, toplumsal hayatın her alanındaki ölçütlerin rasyonelleşmesini amaçlayan bir toplumsal projeyi içermektedir.²³ Kültürel gelişmelerin getirdiği dünyevileşme, gücün gökten yere ve insan aklına inmesi, zorunlu olarak kurumsallaşmış dinin eleştirisi biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu eleştirinin sonucu, dinlere ait kutsal metinlerin, başka eski metinlerle aynı ölçüt ve yöntemler dahilinde değerlendirilmesi olmuştur. Kutsal metinlerin zamanın üstünde metinler olmaktan çıkması ve tarihsel metinlere dönüşmesi, bunların yorumlarının da zaman içinde değişebileceği anlayışına yol açmıştır.²⁴

Aydınlanmanın üzerinde en çok tartıştığı alanlardan biri din veya özel anlamda Hristiyanlık olmuştur. Bu ilişkiyi kavramadaki güçlük, din ve modernliği birbirine zıt iki kutup olarak gören ve birindeki ilerlemenin diğerinde kaçınılmaz bir düşüşe yok açacağını ima eden bir uç ile Aydınlanma ve din arasında sürekli bir diyalog kurmaya çalışan diğer aşırı ucun sürekli tartışması ve yüzeysel tartışmaları aşamaması²⁵ olduğunu iddia eden yazarlar bulunmaktadır.

18. yüzyıl düşünürlerinden Thomas Paine, insanoğlunun siyasi ve dini sahtekarlık nedeniyle insan kavrayışının üstündeki dini sistemleri kurduğunda tüm soru, sorgulama ve spekülasyonları önleyecek bir sözcük yaratma gereksinimi duyduğunu ifade etmiştir. Bu soruna çözüm olarak “gizem” ile “mucize” sözcüklerinin bulunduğunu, gizemin anlaşılabilir bir dil, mucizenin ise bir hokkabazlık olduğunu²⁶ ifade etmiştir. Açıkça Kitabı Mukaddes’e inanmadığını dile getiren Paine²⁷, kutsal kitaptaki hikayeleri antik hikayelerle karşılaştırmış, İsa’dan önceki peygamberlerin yaşadığı tarihlerin tutarlı olmadığını tespit etmiş²⁸ ve geri kalan peygamberlik ifadelerinin gerçek olmadığını yazmıştır.

Aydınlanma çağıının filozoflarının bilimsel kültüre en büyük katkıları 1751-1765 tarihleri arasında yayımladıkları 21 ciltlik *Ansiklopedi* olmuştur. Ortak özellikleri arasında

²² Oskar Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, Çev. Gürsel Aytaç Ankara: Doğubatı Yayınları, 2013, s.97.

²³ Jeanniere, *a.g.e.* s. 109-100.

²⁴ Önder, *a.g.e.* s. 26-27.

²⁵ Uğur Kömeçoğlu, “Eleştirel Kant’ı Eleştirememek”, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 135.

²⁶ Thomas Paine, *Akıl Çağı*, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 56-57.

²⁷ *A.g.e.* s. 68.

²⁸ *A.g.e.* s. 100.

ilerlemeye dair güçlü inançları ve Hristiyan dinine olan antipatileri²⁹ başta gelen bu gruba “Ansiklopediciler” de denmektedir. Mucizelere kuşkuyla bakan, kutsal metinleri düşünce tarihçisi veya edebiyatçı gözüyle okuyan ve Katolik inancının hoşgörüsüzlüğünden şikayetçi olan Ansiklopediciler vahye dayalı kitapları eleştiri süzgecinden geçirmek istemişlerdir. Dine, vahye ve efsanelere saldıran bu akıl kendi hakkını şu cümlelerle talep etmiştir; “*Aklımızla açık ve net bir karar verdiğimiz her yerde, düşüncemizden vazgeçip bu bir inanç meselesidir diyerek karşıt düşünceyi kabullenemeyiz. Bunun nedeni şu ki, bizler Hristiyan olmadan önce insanız.*”

Vahyin ve inancın otoritesine karşı Aklın haklarını dile getirmek yalnızca Fransızlarla sınırlı bir olgu olmayıp bütün Avrupa’da karşımıza çıkmıştır. İngiltere’de de Almanya’da da İncil’e dair tarihsel çalışmalar belirmiştir. Eski ve Yeni Ahit’i eleştirel yöntemle inceleyenler İncil’in de diğer Pagan yanılsamalar gibi bir yanılsama olduğu sonucuna varmışlardır.³⁰ Böylelikle Hristiyanlığın özü dahi tartışma konusu edilmiştir.

18. yüzyılın henüz başlarında, sonradan ateizmi seçen din adamı Jean Meslier, dinlerin düzmece olduğunu ileri sürmüştür. Hristiyanlığın ilahi bir din olmadığını ve Hristiyanlığın sunduğu öğretilerin doğanın barındırdığı bilgilerle çelişik olduğunu söylemiştir.³¹ Meslier’in ardından Voltaire, Montesquieu, Helvetius ve genel olarak, din üzerine ayrıntılı çözümler yapmamakla birlikte, Hristiyanlığın mucize, vahiy ve doğa üstü şeyleri kabul etmeyen insan aklına fazla yüklenmesinden şikayetçi olan filozoflar gelir. Dönemin en önemli paradigmaları olan *doğanın ve aklın dışında olup da geçerli olan hiçbir inanç yoktur* anlayışıyla bakıldığında, Hristiyanlık, filozofların ölümcül düşmanı olarak algılanmıştır.

Örneğin Spinoza, akıl üzerine kurulu, doğru bir düşünce sistemine dayanan bir model olan bir öğretinin yaratıcısıdır. Spinoza’ya göre insan, aklını izleyerek kurtuluşa erebilir. Akıl her şeyin ve tamamıyla akılcı hale gelen Tanrının merkezindedir. Descartes’ın tutarlı bir takipçisi olarak Spinoza, yöntemsel şüpheciliği din ve ahlak alanlarına kadar taşımıştır. Spinoza dinin, itaat etmeyi öğrenmenin aracı olduğunu, diğer kitaplara benzer bir kitap olan İncil’in tarihsel bir eleştirinin ürünü olduğunu, doğa düzeninin temellerini anlamaya ve özgür bir yaşama kavuşmaya olanak veren tek şeyin akıl olduğunu göstermeye

²⁹ Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012, s. 118.

³⁰ Russ, *a.g.e.* s. 222.

³¹ Meslier’den aktaran Russ, *a.g.e.* s.222.

çalışmıştır.³² Bu da akılla dinin mücadelesinin boyutunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Birçok biçimi bulunmasına rağmen, Deizm, başlangıçta bir kez müdahalede bulunmuş, ancak daha sonra doğa ve evreni kendi yasalarıyla baş başa bırakmış bir Tanrı düşüncesine yaslanmaktadır.³³ Deizm şu şekilde de tanımlanabilir: Belirsiz sıfatlara ve bilinmeyen niteliklere sahip üstün bir varlık olarak düşünülen Tanrı düşüncesini benimseyen ve vahiy olgusunu reddeden kişilerin felsefi konumudur.³⁴ Deizm özellikle İngiltere ve Fransa’da yaygınlık göstermiştir. Mimar veya saatçi olarak tasavvur edilen bir Tanrı algısı deizmin temelini oluşturur. Diderot’un “*Tanrım var olup olmadığını bilmiyorum. Bu dünyadan istediğim hiçbir şey yok, çünkü olayların gidişi eğer sen yoksan kendiliğinden, eğer varsan senin emrinledir*”³⁵ deyişi dönemin doğaya ve tanrıya bakışını dolayısıyla deizmi anlatması açısından önemlidir.

Kültürel gelişmeler yalnızca kutsal kitap ve din tartışmalarıyla sınırlı kalmamış, insanların bu tartışmalardan haberdar olup, yazılanları okumasını sağlamış ve haber alma sürecini hızlandırmıştır. Johannes Gutenberg tarafından, 1450’den 1455’e kadar tipografi tekniğini ve metal harfleri kullanarak matbaada hazırlanan ilk kitap olan ünlü “42 Satırlı İncil 1455 yılında Mainz’de basılmıştır. Henüz 1500’lü yıllara gelmeden önce, Avrupa’da atölyeler 33.000 ila 40.000 arasında kitap basmışlar; bu sayı 17. yüzyıl boyunca 150 ila 200 milyon adet kitaba çıkmıştır.³⁶

Ansiklopedi de bu basım sürecinin ve sözlük hazırlama girişimlerinin bir parçası olmuştur. 1694’te, Bilimler ve Sanatlar sözlüğü yayınlanmıştır. Fransa’da bütün bilim dallarını basit bir dille anlatan, dönemin bilgi birikimi ve aynı zamanda teknik alanların durumu üzerine incelemeler içeren modern bir sözlüğün eksikliği hissedilmiştir. Bilim ve bilimin halk diline indirgenmesi anlamında anıtsal bir eser olan Ansiklopedi, eğitimli insanlar topluluğu tarafından akılcı bir yöntemle hazırlanan bilim, sanat ve meslekler sözlüğü, 1748’den 1765 yılına kadar Diderot tarafından hazırlanmıştır.³⁷ Giriş bölümünün ve matematikle ilgili maddelerin yazarı olan D’Alembert’in ve birçok uzmanın yardımıyla, Ansiklopedi’nin baş redaktörü olan ve binden fazla madde yazan Diderot, Ansiklopedi’yi yaratan kişi olarak tarihe geçmiştir. Aralarında Voltaire, Buffon ve Turgot gibi isimlerin bulunduğu 130 yazar, Aydınlanma Çağının manifestosu, yöntemsel bir bilgi sunumu ve

³² Benedictus Spinoza, *Teolojik Politik İnceleme*, Çev. C.B. Akal-R. Ergin, Ankara: Dost Kitabevi, 2008, s. 46.

³³ Çiğdem, *a.g.e.* s. 50.

³⁴ Russ, *a.g.e.* s. 225.

³⁵ Norman Hampson, *Aydınlanma Çağı*, Çev. Jale Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991, s. 73.

³⁶ Russ, *a.g.e.* s.103.

³⁷ Ewald, *a.g.e.* s.73.

bilimin, tekniğin ve mekanik zanaatların durumunu gösteren önemli bir belge olan Ansiklopedi'nin başarıya ulaşmasına katkıda bulunmuştur.³⁸

1752 yılından itibaren, Fransa'daki Devlet Konseyi'nin yasakları, tutucu kesimin tüm ciltleri yasaklatma çabaları ve Papa'nın mahkumiyetine karşı çeşitli desteklerle ayakta kalmayı başaran Ansiklopedi, 1773 yılında tamamlanmış ve baskı adedi itibariyle yayımlanma konusunda büyük bir başarı kazanmıştır. En değerli baskıya ait 25.000 koleksiyon XV. Louis iktidarının sonlarına kadar Avrupa'da satılmıştır. 17 ciltlik metin, 11 ciltlik görsel ve 5 ciltlik ek belge içeren bu devasa eser, D'Alembert tabiriyle "*yeryüzüne yayılmış bütün bilgileri bir araya getirmeye*" çalışmıştır. Ansiklopedi, Aydınlanma Çağı'nın "her şeyi bilme" ve "her şeyi öğrenme" çabasının bir ürünü olmuştur.³⁹ Bilme ve öğrenmenin yanı sıra insan üretiminin, kendisinin ve eylemlerinin her bakımdan yüceltilmesini, insan olma mücadelesi gibi hümanist fikirler de bu çağ insanının ideali olmuştur.

"Hümanizm", kavram ve ifade olarak, Rönesans ve sonraki dönemde gerçek anlamda mevcut değildir. 18. yüzyıla ait sözlükler, 1765 tarihinden itibaren, "ortak insanlık değeri ve sevgisi" anlamında hümanizm kavramını kullanmaya başlamışlardır. 1845 yılı civarlarında, hümanizm sözcüğü insanı ve onun aydınlanmasını hedefleyen öğretiyi ifade etmektedir. 1877 yılından itibaren hümanizm, Rönesans hümanistleri tarafından temsil edilen entelektüel hareketi ifade etmeye başlamıştır.⁴⁰ Ayrıca, hoşgörü anlayışıyla şekillenen ve kişisel düşünceye kesin özgürlük tanıyan bu akım, dinsel bağınazlığa olduğu kadar, bireyi devlet yararına feda etmeyi öneren devletçiliğe de karşıt olmuştur.⁴¹

1. 2. 3. Endüstriyel Gelişmeler

Aydınlanmayı ortaya çıkaran sac ayaklarından olan bilimsel gelişmeler ile ortaya çıkan doğaya hâkim olma fikirlerinin vücut bulmuş hali Endüstri Devrimidir. Endüstri devrimi, 18.yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın ortalarına dek süren imalat, ekonomik, teknolojik ve toplumsal alanlardaki birbiriyle bağlantılı büyük değişim ve dönüşümlerin geneline verilen addır. "*Dünyaya egemen olmak önce düşüncelerde oluşur sonra maddesel düzeyde kendini gösterir*" diyen Hamitoğulları'na göre, Aydınlanma ve fikirleri doğayı sembolik görüntüsünden soyarak fethedilmesi gereken bir konu haline getirmiştir. Bu çabaların sonucu makinaya ve dünyaya insanoğlunun giderek daha fazla egemen olabileceği

³⁸ Ewald, *a.g.e.*, s.72.

³⁹ Russ, *a.g.e.*, s.230.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 113.

⁴¹ Tokatlı, *a.g.e.*, s. 182.

yolların önündeki engeller giderilmiştir.⁴²

Tüm bu sayılan unsurların 18. Yüzyıl'ın bilimsel gelişmeleriyle birleşmesi ve başarılan teknolojik atılımların üretim alanına aktarılması Sanayi Devrimi'ni ortaya çıkaracaktır. Sanayi Devrimi, basit el aletlerinin yerini yeni geliştirilmiş makinelerin, insan/hayvan gücünün yerini ise buhar gücüne dayalı alternatif enerji kaynaklarının almaya başlamasıyla doğan bir süreçtir ve bu yeniliklerin üzerine bir fabrika sisteminin ve bu sisteme uygun bir toplumsal iş bölümünün kurulmasıyla devam etmiştir. Bu değişimler ilk olarak 1760-1850 yılları arasında İngiltere'de başlamış, 19. yüzyıl içinde Avrupa'ya, Amerika'ya ve sonrasında Japonya'ya yayılmıştır. 19. yüzyılda gerçekleştirilen büyük çaplı teknolojik yenilikler, yalnızca zamanın neredeyse bütün yapım alanlarına yayılmakla kalmamış, aynı zamanda daha önce görülmemiş türden birçok yeni sanayi yaratmış ve birçok yeni malın yapılmasına yol açmıştır.⁴³

Aydınlanma düşünürleri, doğa olgularının ve doğadaki düzenliliklerin incelenerek genel ilkelere dönüştürülmesi ve bu ilkelerin sistemli bir biçim ve ulaşılabilir şekillerde özetlenmesiyle toplumsal yaşama uygulanabileceğine inanmışlardır.⁴⁴ Bu düşünce Endüstri Devrimi ile hayat bulmuş, kazanılan tüm bu bilgiler kendilerine imalat sanayiinden gemiciliğe, madencilikten tarıma, neredeyse tüm üretim sahalarında yer bulmuştur. Bu nedenle sanayi devriminin en belirgin özelliği, üretimin miktar ve çaplarında görülen olağanüstü artış olmuştur.

Bilimsel gelişmelerle sağlanan daha fazla mekanik güç, sömürgelerden elde edilen daha fazla hammaddeyle birleşince daha fazla üretilmiş mal ve daha fazla artık malı doğurmuştur. Her şeyin “daha fazla” olarak nitelenebileceği bu dönemde, daha çok tüketiciye ulaşmak için daha çok ulaştırma imkânı aranmış ve ticaret süreçleri gelişmiştir. Daha eski, daha basit yapım biçimlerinin yerini, daha ucuz, daha hızlı ve aynı zamanda daha kaliteli mallarıyla fabrika üretimi almıştır.⁴⁵ Bu açıdan Endüstri Devrimi sürecinde yapılan keşifler ve yaşanan gelişmeler, Aydınlanma düşünürlerinin bilim ve akla dayalı ilerleme kavramını ve Bacon'un “*bilginin amacı insanlığa maddi gelişme sağlamasıdır*”⁴⁶ şeklindeki düşüncesini yansıtmaktadır.

Endüstri Devrimi'nin ilk aşamasında gerçekleşen, demir ve kömürün başlıca hammadde ve enerji kaynağı olarak kullanıldıkları bir makineleşme sürecidir. Makine

⁴² Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 150.

⁴³ William McNeil, *Dünya Tarihi*, çev. Alaaddin Şenel, Ankara: İmge Yayınları, 2012, s.650.

⁴⁴ Fatime Güneş, *Klasik Sosyoloji Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 52.

⁴⁵ McNeil, *a.g.e.*, s.653.

⁴⁶ Russ, *a.g.e.* s.142.

kullanımının yaygınlaşması sonucunda ilk fabrika yapıları ortaya çıkmış ve yeni mallar üretilmeye başlanmış, bu arada hem askeri teknoloji hem de ulaşım ağı önemli düzeyde gelişmiştir. İkinci aşamada ise, kömür ve demirle birlikte, çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddeler de hammadde ve enerji kaynağı olarak yoğun biçimde üretim sürecine sokulmuştur. Aynı zamanda, devletin tüm olanaklarıyla desteklediği geniş çaplı girişimler, tröstler ve karteller ekonomik sisteme egemen hale gelerek yeni ve kitle halinde mal üretiminin önünü açmıştır. Endüstri Devrimi'nin ilk aşamasında ulaşım ağlarının çok geliştiği yukarıda belirtilmişti. Fakat ikinci aşama, ulaşım alanında ilk aşamayı bile geride bırakacak kadar görkemli bir gelişime sahne olmuştur. Demiryolları alabildiğine fazlalaşmış, önemli kanallar su yolları açılmış, böylece ulaşım ağları çok daha gelişmiş ve komplike bir yapıya kavuşmuştur.⁴⁷

Daha önce Batı insanında moral değerlere dayanan zenginlik anlayışı zamanla maddesel anlamdaki zenginliğe, İngiliz Püritanizminde görüldüğü üzere zenginliği, Tanrı katında çok geçerli kişi olmanın bir belirtisi saymaya ve yoksulluğu mahkûm etmeye dönüşmüştür. İnsanların zenginliğe yönelmesinde özendirici etki göstermiştir. Düşünce alanındaki bu gelişmeler sonucunda, Batı insanı, rasyonel, faydacı, “ekonomik adam” olmuştur.⁴⁸

Endüstri devrimi bir anda meydana gelmiş bir olay değildir. Ağır sabanın bulunmasından büyük fabrikaların kurulmasına kadar geçen bir dizi teknik ve bilimsel gelişmeyi ifade etmektedir. Bu gelişmenin merkezindeyse edinilen bilimsel bilginin toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde dönüştürülmesi ve kullanılması bulunmaktadır.⁴⁹ Aydınlanma düşünürlerinin, bilginin, toplumun ihtiyaçlarına yönelik kullanımı özendirmesi, bilgiye verdikleri değer ve ilerlemeye duydukları inançla birleşince ortaya sokak aydınlatma sistemlerinden kent yerleşim planlarına, uzun mesafeler kat edebilen gemilerden insan hayatını uzatan ilaçlara değin bir kısım önemli gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 18. yüzyıl, daha önceki bilgi birikimini endüstri araçları ile yoğurarak ortaya “kullanışlı bilgi” kavramını çıkarmıştır.

Öte yandan sanayileşme, doğanın fethi yönünde devrimci bir adıma işaret etmektedir. Bu gelişmelerin en önemli özelliği, bu teknik yapının artık bir araç olmaktan çıkıp, kendine özgü bir alan kazanmasıdır.⁵⁰ Bu çerçevede endüstriyel/sanayi gelişmeleri yerine teknik/teknolojik bir gelişmeden de söz edilebilir. Teknolojik gelişmelerden kasıt,

⁴⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk çağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Yayınları, 2009, s.211-212.

⁴⁸ Hamitoğulları, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁹ Güneş, *a.g.e.*, s. 51.

⁵⁰ Önder, *a.g.e.* s.27.

teknoloji artık doğa ile insan arasındaki bir araç olmaktan çıkarak, insanı da doğayı da kurgulayan, şekillendiren etkili bir güç olarak rol üstlenmiştir.⁵¹ Teknoloji, temelde bir “teknik akıl” ile ilişkilidir. Bu anlamda Çiğdem’e göre teknoloji, “toplumsal hayatta önceden belirlenmiş amaçların rasyonel araçlarla gerçekleştirilmesinde yeterlilik ve etkinlik gözetilen yöntemlerin bütünüdür.”⁵²

Tüm bu düşünce ve gelişmelerin neden dünyanın başka bir yerinde değil de Batı’da ortaya çıktığına dair Rostow’a göre üç neden öne sürülebilir. Aydınlanma bilimindeki devrim, daha önce eski uygarlıklarda bulunmayan üç ayrı boyuta sahiptir: Bunun ilki felsefidir. İnsana bu, birkaç aksiyomatik önerme ile kendisinin, doğayı anlayacağı, tahmin edebileceği ve ustalıkla kullanacağı bir duruma getirebileceği fikrini verdi. İkinci olarak, bu fikirlere sahip bilim adamlarının yeni aletlere ihtiyacı vardı. Bunları (pompalar, teleskoplar, mikroskoplar, termometrelere, barometreler ve saatler) yapmak için alet yapanlarla çalışmaya başladılar. Buhar makinasını yapan James Watt alet yapanlara örnek olarak verilebilir. Üçüncü olarak ise bilim adamlarının, mucitlerin ve iş adamlarının kulüplerde birlikte toplanmaya başlamalarıdır. Manchester ve Birmingham’daki The Royal Society gibi kulüpler insanın doğayı kendi çıkarına ustalıkla kullanabileceği şeklindeki yeni fikir, birbirinin içine geçmiş bağlarla yalnız icatlara değil, aynı zamanda pratik yeniliklere de çevrilmeye başlamıştır.⁵³

Bilimsel bilginin topluma yönelik, onun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde endüstrinin hizmetine sunulması ve dönüştürülmesi büyük bir yenilik olmuştur. Bu, daha fazla insanı iş sahibi yapan fabrikaların, daha çok ticaret anlamına gelen büyük gemilerin, daha çok ürün anlamına gelen tarımsal ve endüstriyel üretim teknolojilerinin doğuşuna neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler de Avrupa toplumsal hayatındaki büyük değişimleri beraberinde getirmiştir.

1. 2. 4. Siyasal Gelişmeler

Siyasal Aydınlanma, modern demokrasinin önce İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ve sonrasında Fransa’da ortaya çıkışıyla somut bir hal almıştır. O zamana kadar yönetim biçimlerinden biri olan demokrasi, devletin tek rasyonel biçimi haline gelmiştir.⁵⁴ Modern demokrasiyle birlikte iktidar toplumun içinde yerleşik hale gelmiş ve

⁵¹ Ahmet Çiğdem, *Toplum, Doğa ve Eko-politik Hareketler*, Birikim Dergisi, sayı 98, Haziran 1997.

⁵² Çiğdem, *Toplum...* s. 3.

⁵³ Walt W. Rostow, *11 Haziran 1973’teki Konuşma Metni*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

⁵⁴ Önder, *a.g.e.* s. 25.

meşruiyetini “ulus” olarak tanımlanan bir halkın onayından alır olmuştur.⁵⁵ Siyasal devrimle özdeşleşen demokrasinin temel niteliği, temsili olmasıdır. Modern demokrasi, doğrudan demokrasi pratiklerini büyük ölçüde dışlayan ve araçsal rasyonaliteye göre şekillenmiş bir yönetim tarzı olmuştur. Önder’e göre egemenliğin kaynağını dünyevileştirmesi bağlamında özgürleşme yönünde bir adım olmakla birlikte, modern-merkeziyetçi-bürokratik devletle bir arada düşünüldüğünde otoriter bir potansiyel taşıdığı⁵⁶ da dile getirilmiştir.

Siyasal devrimin bir diğer yönü, iktidarın rasyonalite özelinde tanımlanır hale gelmesi olmuştur. Modern siyasal düşüncenin “toplum sözleşmesi” teorisi, toplum ile siyasal iktidar olan devlet arasındaki ilişkinin demokratik rasyonalite temelinde kurulması için önemli bir araç işlevi görmüştür. Çünkü devletin temelinde yer alan sözleşme, bu sözleşmeye katılanların akılcı çıkarına dayanmaktadır.⁵⁷

Hobbes’a göre, aklın ulaştığı barış için yaratılan ve barışı gözetten devlet, meşruluğun ta kendisidir; bir başka deyişle hem halkı hem rasyonalizmi içerdiğinden meşruluğu da kendi içinde barındırır. İlerleyen bölümde göreceğimiz üzere, özellikle Hobbes gerçekte modern devletin resmini çizer: devletin herhangi bir dışsal gücün etkisinden kurtarılıp kökenine bireylerin yerleştirilmesi, yasalara mutlak itaatın öngörülmesi, siyasal iktidarın temsil mekanizmasıyla açıklık kazandırılması, bireysel haklardan söz edilip özel yaşam özgürlüğünün tanınması gibi düşünceler⁵⁸ modern devleti düşünmeyi olanaklı kılmıştır.

Uluslararası ilişkiler teorilerinden olan idealizm ve realizmin evrenselci ve rasyonalist iddialarının temelini de yine bu dönemin pozitivist düşüncelerinde bulmak mümkündür.⁵⁹ Her iki paradigma da ontolojik olarak politik toplumun temelini sosyal sözleşme olması ve Hobbescu anlamda uluslararası ilişkilerin anarşik olması gibi verili temel kavramlar üzerine kuruludur. Yine tarihsel kökenleri itibarıyla, 18. yüzyılda anlam kazanmış olan güç dengesi ve kurumsalcılık algısı iki yaklaşımın özünü yansıtmaları açısından çarpıcı bir veridir.⁶⁰ Savaşların sınırlandırılması adına Realizmin temel çözüm olarak sunduğu güç dengesi ve İdealistlerin çatışmaların çözümünde bir kurtuluş yolu olarak gördükleri

⁵⁵ Çiğdem, *Toplum*. s.3.

⁵⁶ Önder, *a.g.e.* s.26.

⁵⁷ M.Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Yayınları, 2009, s. 275.,

⁵⁸ *A.g.e.* s. 280.

⁵⁹ Scott Romaniuk, “Foundationalism and Anti-Foundationalism in International Relations Theory: A Possible Synthesis?” *Mapping Politics*, Vol.6, Fall 2014, s.71-72.

⁶⁰ Erdem Özlük, *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2012, s. 35.

kurumsalcılık, liberal devlet ile liberal pratik ve ilkelerin yayımlanması aslında modernite projesinin uluslararası ilişkilere nasıl yansıdığını açıkça göstermektedir.⁶¹

Burada, egemen devletlerin veya 1789 Fransız devrimiyle ulus devletlere dönüşmeye başlayacak olan modern devletlerin ortaya çıkmasına dair bir şeyler söylenebilir. Üçüncü bölümde daha ayrıntılı anlatılacağı için kısaca değinmek gerekirse modern devletlerin ortaya çıkmasının miladı sayılan Vestfalya Barışı, eski dünyayı yeni dünyaya açan görkemli kapı⁶² olarak ifade edilmiştir. Vestfalya’da, sınırlı bir toprak parçasında konumlanan mutlak otorite sahibi yönetimleri yani *egemen devletleri merkeze alan uluslararası bir anayasal otorite*⁶³ şeması tanımlanmaktadır.

Vestfalya Barışı, gerek savaş ve iktidar sorunlarının tartışılması, Papa ve temsilcilerinin yer almadığı/imzalamadığı daha seküler bir yapıya sahip olması⁶⁴ gerekse de yaklaşık 150 yıl boyunca uluslararası ilişkilere yön vermesi⁶⁵ nedeniyle önemlidir. Vestfalya Barışı ve bunu tamamlayan Münster ve Osnabrück anlaşmaları hiçbir şekilde egemenliğe açıkça değinmemiş olsalar da anlaşma metinlerine, hazırlayanların niyetlerine ve Vestfalya Barışının ardından ortaya çıkan devlet uygulamalarına bakıldığında bu çözümün egemen devletler sisteminin dönüşümünde bir dönüm noktasından çok bir dayanak noktası olduğunu⁶⁶ şeklinde tanımlar da bulunmaktadır.

1. 3. Aydınlanma Tanım ve Tartışmaları

Aydınlanma hakkında çeşitli tanımlar vardır. Bu tanımlarda belli konularda mutabakat, belli konularda farklılıklar vardır. Üzerinde mutabık olunan düşünce aklın insan hayatındaki önemine vurgu yapmaktır. Farklılıklarsa bunun nasıl hayata geçirileceği üzerine yapılan tartışmalar hakkındadır.

Aydınlanma Çağı veya Aydınlanma yüzyılı, Cevizci’nin felsefe sözlüğünde “Avrupa’da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen birtakım filozofların aklı, insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve bireyin bilincini, bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönem,

⁶¹ Robert Latham, “History, Theory, and International Order: Some Lessons from the Nineteenth Century”, *Review of International Studies*, Vol.23, No. 2, 1997, s.433.

⁶² Leo Gross, “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *American Journal of International Law* 42, No. 1, s. 24.

⁶³ Hans Morgenthau, *Politics Among Nations, Struggle for Power and Peace*, The McGraw-Hill: New York, 2006, s.328

⁶⁴ Sander, *a.g.e.*, s. 210.

⁶⁵ Lee, *a.g.e.*, s. 88.

⁶⁶ Daniel Philpott, The Religious Roots of Modern International Relations, *World Politics* 52 (January 2000), 224.

bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağı, felsefi ve toplumsal hareket”⁶⁷ olarak tanımlanmaktadır oldukça genel bir ifade ile. Türk Dil Kurumuna göre ise ilk olarak “*İnsanın geleneksel görüşler, yetkeler, bağlılıklar, tasarım ve önyargılardan kendini usuyla kurtarıp yalnızca usuna dayanarak yaşamı kavramaya ve düzenlemeye çalışması*” ile “*17. yüzyıldan beri Batı düşüncesinde ağır basan, kilisenin doğaüstü gerçeklik anlayışı ile savaşıarak insan ve dünya konusunda usun özerkliğini temel alan akım*”⁶⁸ tanımına ulaşmaktayız.

Aydınlanma (Almanca: Aufklärung, İngilizce: Enlightenment ve Fransızca: Eclaircissement) deyince, Çiğdem, 18. yüzyılda, gerçekleşmesi ve sonuçları itibariyle hem Amerika hem de Avrupa’nın her tarafında etkili olan, geleneksel olarak İngiliz Devrimi’yle başlatılıp, Fransız Devrimi’yle bitirilen felsefi bir hareket ve daha da önemlisi, bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal bir sürece göndermede bulunuyoruz ⁶⁹ demektedir. “*Ne burjuvazi gibi bir sınıfa ne İngiliz, Alman, Fransız gibi birkaç topluma ne de 18. yüzyıl gibi bir çağa özgüdür, özeldir Aydınlanma*” diye ekler bir başka yazar.⁷⁰ Horkheimer ve Adorno ise Aydınlanmanın Diyalektiğinde⁷¹ Aydınlanmayı “*insanlardan korkuyu kaldırmak ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirmek*” olarak tanımlamaktadır. Özet, genel bir tanım yapmak gerekse Aydınlanma, bir düşünme geleneğidir. 18. yüzyılın başlarından itibaren bu şekilde adlandırılmıştır. Kökenini, Avrupa’nın Tanrısal ve ilahi kökenli bilgi anlayışını ve bu bilgiye dayalı gerçeklik anlayışından bir kopmadır. Tanrısal bilginin yerine insan aklını, düşüncesini, rasyonel bireyi merkezine koyan bir anlayışı benimser.

Aydınlanmanın Avrupa ülkelerinde sırasıyla İngiltere, Fransa ve Almanya’da kendine özgü süreçler izleyerek ulusal gelişmeler gösterdiği görülmüştür. İngiliz Aydınlanmasını dar bir çerçevede özetlersek; İngiliz Aydınlanmasının ampirizmin ve duyumculuğun merkezde olduğu epistemolojisi güçlü bir felsefe ürünü olduğu ifade edilebilir. Diğer yandan Fransız Aydınlanması rasyonalist ve matematik unsurlara dayalı bir düşünce yöntemi izlerken Alman Aydınlanması ise idealist, rasyonalist ve romantik kurgularla örülü Alman gizemciliğin etkisinde gelişmiştir. Aydınlanma hareketinin sadece Fransız kültürünün sonucu olarak bilinmesi bu hareketin tutarlılığını ve bütünlüğünü gözden kaçırır bir yaklaşımdır. Bunun böyle olmasının nedeni o dönemde Avrupa’da Latince’den sonra ikinci dil

⁶⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002, s. 111.

⁶⁸ Türk Dil Kurumu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.56e3d03b6e6be7.05335853

⁶⁹ Çiğdem, *Aydınlanma...*, s. 13.

⁷⁰ Serdar Taşçı, *Aydınlanma(ma)nın Felsefesi*, İstanbul: Toplum Bilim Aydınlanma Özel Sayısı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 132

⁷¹ T. Adorno - M. Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010, s. 19.

olarak Fransız dilinin ağırlıkta olması ve Fransızların Aydınlanmacı idealleri pratik alanda gerçekleştirmedeki başarıları olarak görülebilir.⁷²

Aydınlanmanın ön-tarihinde, on beşinci yüzyılın ortalarındaki Rönesans hareketi, on altıncı yüzyıldaki Reform ve on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren etkileri belirginleşen Kartezyen felsefe bulunmaktadır. On sekizinci yüzyıl ise Aydınlanma yüzyılıdır. Bu yüzyılı ayırt edici kılan, bütün kullanım farklılıkları ve çeşitliliğiyle akıl kavramıdır.

Uzun süre kabul gören bir görüşün aksine, Rönesans ile Ortaçağ arasında tam ve kesin bir kopuş yoktur. Önemli değişimlerin mayalandığı bir dönem olarak tarihçilerin dikkatini çeken Ortaçağ'ı karakterize eden şey, güçlü bir yenilenme istenci ile bilimsel düşüncelerde yaşanan dönüşümdür.⁷³ Nasıl 1789 Fransız Devrimi, toplumsal ve politik sonuçları nedeniyle günümüzdeki politik bölünmelerin esas ve kökensel sebebi olmayı sürdürüyorsa, Aydınlanma halihazırda gerek bağımsız ilkeler gerekse çeşitli ideolojilerin içerisinde eklemlenmiş bir öge olarak var olan nitelikleri nedeniyle hem genel anlamda entelektüel tavır alışlarda hem de özel anlamda belli disiplinlerin ve bu arada felsefenin de şahit olduğu teorik ve felsefi farklılıklarının ve buna bağlı olarak ayrışık dünya görüşlerinin ayırt edici çizgisi olarak anlaşılmak durumundadır.⁷⁴ Çiğdem'in de belirttiği gibi, *"Aydınlanma, kökensel formu arasında derin ve büyük farklılıklar ihtiva etse bile, modernitenin bilincini yoğuran bir etken olarak var olarak ve çağdaş dünyanın felsefi ve ontolojik kendini anlamasında inkâr edilemez bir rol oynayarak modern dünyanın biçimlendirilmesinde payı olan dönüm noktalarından birisi olarak düşünülme ve kavranılmak zorundadır. Aydınlanma, kendi iyiliğinin ve doğruluğunun her şeyden önce kamunun iyiliğine ve doğruluğuna bağlı bulunduğu bilincine varmaktır."*⁷⁵

1.4. Akılcı Düşünce Biçiminin Etkileri

Aydınlanma düşüncesi ve düşünürleri toplumsal, bilimsel, kültürel yönetim biçimleri ve sanat konularında büyük bir dönüşüme öncülük etmiştir. Avrupa'da, daha önceleri Kilise'nin dogmaları ve yönetenlerin kuralları çerçevesinde işleyen tüm süreçler değişime uğramıştır. Artık baş aktörler, insan ve onun özgün nesnesi akıl olmaya başlamıştır. Deneye, gözleme, düşünmeye ve bilimsel her türlü çalışmaya verilen değer sistematik hale gelmiş ve

⁷² Macit Gökbert, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 82.

⁷³ Russ, a.g.e. s. 167.

⁷⁴ Çiğdem, *Aydınlanma...*, s. 16.

⁷⁵ Atilla Tokatlı, *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 29.

yükselmiştir. Bunun sonucu olarak üniversiteler güçlenmiştir. Sanat ve sanatçılar daha özgür bir ortamda eser üretmeye başlamışlardır. Toplumsal alanda buna benzer birçok dönüşümün izlerini görmek mümkündür.

Bu felsefî dönüşümün yanı sıra ve bununla beraber, sanayi devriminin ortaya çıkardığı yeni üretim biçimleri ilişkileri de Aydınlanma akımı ile simbiyotik bir ilişki içerisinde. Yine İngiliz ve Fransız devrimleriyle birlikte ortaya çıkan yeni siyasal ve yönetsel biçimler Aydınlanma düşüncesinin hem birer ürünü hem de birer destekçisi haline gelmiştir. Tüm bunların yanı sıra bilimde de akılcılığın öne çıkmasıyla beraber yeni icat ve keşifler yapılabilmektedir. Bunların sonunda hem toplumsal yaşam hem sanatın yapım ve yayımı hem de yönetim biçimleri ciddi anlamda etkilenmiştir. İki dünya savaşına kadar ve savaşlardan günümüze değin Avrupa’da Aydınlanmacı ussal yaklaşım bireyin yaşam kalitesini artırmıştır.

Kuşkusuz tüm bu dönüşümden devletler arasındaki ilişkiler de etkilenmiştir. Ekonomi ve siyasetteki liberal akım Avrupa’da hâkim konuma ulaşmıştır. Özellikle Fransız devriminden sonra ortaya çıkan ulusçuluk akımı devletin biçimini etkilemiştir. Ulusa dayalı liberal hukuk devletleri Avrupa’da oluşmaya başlamıştır. Bu dönüşümün etkileri hem Avrupa devletlerini kendi içerisinde hem de diğer dünya ülkeleriyle ilişkilerinde değişime neden olmaktadır. Bu süreçlerden sadece pratik etkilenmemiş, uluslararası ilişkiler alanındaki teorik tartışmalar da dönüşümden üzerlerine düşen payı almışlardır.

Bu çalışma, söz konusu alandaki teorik etkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, daha önce aktarılan Aydınlanma düşüncesinin ardından ilerleyen bölümde siyaset, devlet ve uluslararası ilişkiler kavramları ve bu kavramlardaki değişiklikler ele alınmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMANIN MODERN DEVLETİ

2. 1. Aydınlanma Sonrası Siyasi, Sosyal ve İdari Dönüşümler

Batı dünyası coğrafi keşiflerden sonra, doğa bilimleri ve teknoloji alanlarında büyük adımlar atmıştır. Bu gelişmelere koşut olarak, insanlığın kendi evreni üzerindeki güç ve kontrol elde etme olanağına kavuşup ve böylece de her şeyin mümkün olacağı inancı⁷⁶ yerleşmeye başlamıştır.

Skolastik felsefeye göre Tanrısal mutlak bir akıl söz konusuydu ve düşünen insan bu eylemi ve düşünceleriyle Tanrısal akla dahil, onun bir parçası olduğu anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla da bu düşünce eylemi, mutlak aklın belirttiği her türlü metafiziksel ve fiziksel doğruların sorgulanmadan kabulünü de içermekteydi. Oysa Aydınlanma filozofları, yaşanan tüm bu gelişmelerin, bu dönemde ortaya atılan düşüncelerin birikerek ilerlemesi ve maddi gelişme sağlaması olarak görmüşlerdir. Onlara göre, teknik bilgilerin gelişmesi, bilimsel icatlarda büyük ilerlemeler görülmesi ve bunlarla aynı doğrultuda olarak iktisadi gelişme, varlık artışı, yaşam süresinin uzaması ve koşullarının iyileşmesi gibi gelişmeler yalnızca aklın rehber olarak alınması nedeniyle mümkün olmaktadır.⁷⁷ Genel olarak düşünürler Tanrı böyle istediği için değil aklını kullanan insan böyle istediği için olduğunu ifade etmişlerdir.

Yukarıdakilere ek olarak Aydınlanma düşünürleri, doğanın kontrol altına alınmasından sonra, sıranın toplumun ve toplumsal olanın kontrolüne geldiğini düşünmüş ve sosyal bilimleri doğa bilimlerinin kendi alanındaki yeterliliği ve başarısı ispatlanmış yöntemleriyle yeni baştan oluşturmaya başlamışlardır.⁷⁸ Bununla birlikte insanın da makine gibi, belli toplumsal formlara sokulabildiği, ilerleme fikriyle beraber daha eğitimli ve düzenli bir toplumun oluşturabildiği fikrine sahiptirler. Ayrıca söz konusu düşünürler aydınlanmış toplumun kurulabilmesinin, bir başka deyişle eski rejime ve düşüncelere karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşabilmesinin, ancak var olan siyasal yapının değiştirilmesi veya düzeltilmesiyle mümkün olabileceği düşüncesindedir. Nitekim bu hedef doğrultusunda yapılması gereken ilk işin, siyasal otoritenin geleneksel ilkelerinin gözden geçirilmesi olduğunu söylemişlerdir.

⁷⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, Reyda Ergün, Filiz Çulha Zabçı, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, Ankara: İmge Yayınları, 2009, s. 234.

⁷⁷ *A.g.e.*, s. 252.

⁷⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s. 731.

Bu geleneksel ilkelerden olan yönetme hakkının krallara Tanrı tarafından verildiği fikrinin reddedilmesi ile Tanrı'nın siyasal alanın dışına çıkarılması, iktidara yeni bir meşruluk kaynağının bulunmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla da “halk” kavramı öne çıkarılmış; siyasal sözleşme kurgusu ister kullanılarak ister kullanılmadan, halkın açık veya örtük onayı siyasal meşruluğun temeline yerleştirilmiştir.⁷⁹ O zamana kadar kısıtlı bir anlama sahip olan reform, dönemin insanını hoşnut etmekte yetersiz kalan durumların değiştirilmesiyle ilgili, genel siyasi durumdan dini ve teknik iyileştirmelere kadar büyük bir alanda kullanım alanı bulmuştur.⁸⁰ Kitlelerin aklın sesini dinleyemediklerinden dolayı neyin değiştirilip neyin korunacağını bilemediğini düşünen Aydınlanma düşünürleri, feodal yapıları yıkarken burjuvazinin kazanımlarının da yerle bir olmasından korkmuş ve bir devrim yerine reform önermişlerdir. Hatta tek çıkar yolun, yukarıdan siyasal iktidar eliyle gerçekleştirilen, ama aynı zamanda siyasal iktidarın kendisini de dönüştüren reformlar olduğunu söylemişlerdir.⁸¹ Bu amaçla da taşra idaresi ve vergi reformundan⁸², Yahudilerin yurttaşlık haklarının iyileştirilmesine; tarımın gerekliliği ve iyileştirilmesinden, Kilise ve okulların durumunun iyileştirilmesine kadar birçok alanda çeşitli tartışmalar yapılmış, raporlar hazırlanmış ve uygulamaya geçiştirilmiştir.

Günah ile suçun birbirinden ayrılmasını savunup hukuksal yapının Kilisenin etkisinden kurtarılması, eyaletler ve bölgeler arasında değişiklik göstermeden tüm yasaların birleştirilmesi ve uyumlu bir bütün haline getirilmesi, kısaca, tüm ülkede geçerli olacak açık ve adil yasaların gerçekleştirilmesi gibi istekleri de bu reform önerilerinin öncülerindendir. Hukuksal eşitliğin sağlanmasının bir diğer amacı da soyluluk kavramının içini boşaltmak ve aristokratik düzene son vermektir.⁸³ Bu istekler son derece bireyci bir sosyal yaşam görüşünü ifade etmektedir. Herkesin kendi servetinin mimarı olduğu düşüncesi bir anlamda, makam ve büyük servet sahibi kişilerin servetlerine kişisel yetenek, beceri ve gayretleriyle ulaşması gerektiği anlamına gelmekteydi.⁸⁴ Yani makamlar ve zenginlik soylu bir aileden değil ticaretten gelmeliydi.

Aydınlanmacılar, halk kitlelerinden hiçbir beklentileri olmadığından, entelektüel elitizmden siyasal elitizme doğru kayarak, toplumun kaderinin aydın danışmanlarca çevrili Platon'un da dile getirdiği gibi tek bir filozof kralın veya dönemin fikirlerinden haberdar olan

⁷⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., *Kral-Devletten...* s. 319-320.

⁸⁰ Ulrich Im Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 133.

⁸¹ Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., *Kral-Devletten* e. s. 324.

⁸² Hof, *a.g.e.* s. 132.

⁸³ Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., *Kral-Devletten...*, s. 325.

⁸⁴ Torbjorn L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özey, İstanbul: Açılım Kitap, 2006, s. 160.

bir aydın despotun ellerinde olmasında hiçbir sakınca görmemişlerdir. Onlara göre toplumu bir an önce karanlıktan kurtarmanın ve haklar ve özgürlüklerle donatmanın yolu bu yönde reformlar yapmaktır. Bunu gerçekleştirebilecek olanın ise, yalnızca mevcut iktidar olduğunu ve bu şartlarda da tek pratik çözümün aydınlanmış mutlak bir iktidar sahibi olduğunu düşünmüşlerdir.⁸⁵ Aydınlanma, gelişme ve uygulama açısından ele alındığında cumhuriyetçilikten daha radikal değildir.⁸⁶ Aydınlanma düşünürleri iyi niyetle, iyi niyetine güvendikleri kralları, antik dönemlerdeki gibi filozof danışmanlarla çevirecek ve aydınlanmanın kazanımlarını tüm ülkeye yayacaklarını düşünmüş ve tam da bu nedenle, kralın despota dönüşmesine belli bir süre ses çıkarmamışlardır.

Kral; siyasal iktidarın tartışılmaz tek sahibi, kamusal yaşamın kaynağı ve odağı olma özelliğini adım adım artırdıkça, siyasal imtiyazları ve sorumlulukları iktidar tarafından gün geçtikçe daha da fazla ellerinden alınan belli başlı toplumsal gruplar, soylular, kendi üyelerinin varoluşunun özel durumlarına daha da fazla odaklanmıştır.⁸⁷ Hem ekonomik olarak gelir kaybına uğrayan hem de imtiyazlarını tedricen yitiren bu gruplar, çözümü ya kralın danışmanı olarak saraya girerek ve kralın mutlak otoritesinin kabul etmek durumunda kalmış ya da mevcut durumun devamında gücünü yitirmiştir.

Daha net ifade edecek olursak siyasal iktidar sahipleri ve onları çevreleyen toplum arasındaki ilişki kavramı, giderek çoğalan servet ve bilgidен güç alarak, daha az kabul görmeye başlamıştır. Bu durumu kabul etmeyenler yalnızca daha önceleri geleneksel olarak izlenen politikaları biçimlendirme ayrıcalığını hükümdarla paylaşırken şimdi bu sürecin dışında bırakılmış olan kesimlerin üyeleri, yani soylular değil, kimliklerini giderek daha yoğun şekilde ekonomik etkinliklere odaklayan kesimlerin bir başka ifadeyle burjuvazi, soylu olmayan sınıfının üyeleri idi.

Geçmişte saray ve aristokrasiden sonraki üçüncü grup olan burjuvazi, geleneksel olarak sahip olduğu siyasal imtiyazlarını gönüllü olarak bırakmıştı. Çünkü iktidarın adli ve idari düzeninin siyasal anlamda kendi ekonomik menfaatlerini koruyacağına inanmıştı. Fakat eski düzen hükümdarlarının bazı ekonomi politikaları, mülkiyet ve özellikle piyasa üzerinde, giderek daha da kısıtlayıcı uygulamalara başlamıştı. Oysa mülkiyet ve piyasa⁸⁸, burjuvazinin ekonomik çıkarlarını dayandığı en önemli kurumsal düzenlemelerdi.

⁸⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., *Kral-Devletten...*, s. 333.

⁸⁶ Kenneth R. Westphal, "Enlightenment Fundamentals: Right, Responsibilities&Republicanism", *Diametros* 40, 2014, s.184.

⁸⁷ Schiera'dan aktaran Gianfranco Poggi, *Devlet*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.73.

⁸⁸ Poggi, *Devlet...*, s.73.

Öte yandan iyi aydın despot oldukları düşünülen yöneticilere sahip Prusya, Rusya ve Avusturya'nın 1772'de "uluslararası hukuku" hiçe sayarak Polonya'yı kendi aralarında paylaşması sonucunda, doğrudan doğruya aydın despotizmi anlayışı üzerinde olmasa da bu monarkların aydın oldukları hakkında kuşkular uyanmaya başlamıştır.⁸⁹ Devlet ve toplum arasında tersine dönen bu ilişki, her şeyden önce devlet iktidarının mutlak değil, kısıtlanmış olması gerektiği fikrini öne çıkarmıştır. Bunun hukuk yoluyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çeşitli devlet güçlerinin (yasama, yürütme ve yargıda olduğu gibi) birbirinden ayrılması ve karşılıklı olarak birbirini denetleyip sınırlandırması, dolayısıyla mutlakiyetçiliğin en önemli özelliklerinden biri olan tüm gücün kralda toplanma eğilimine doğrudan doğruya karşı koyması gerektiği fikri ağırlık kazandı.⁹⁰ Bu fikirlere uygun bir zemin olması açısından devleti rasyonel temelde şekillendiren toplumsal sözleşme kültürüne bakmak yerinde olacaktır.

2. 2. Toplumsal Sözleşme Kültürü

Daha önce de ifade edildiği üzere, 16. yüzyılla birlikte devletin örgütlenme biçimine dair yeni fikirler ortaya atılmıştır. Bu düşüncelerin özünde yönetimin halka açılması ve egemen bir devlet fikri yatmaktadır. Egemen devletlerin dünyasına dair düşünceleri Machiavelli'nin tariflerinden, Hobbes, Locke ve Rousseau'nun uluslararası doğa hali ile ilgili radikal yorumlarına, Kant'ın iki kısa ama kışkırtıcı makalesinden, Hegel ve Marx'ın yazılarından çıkarılmış kısımlara⁹¹ kadar götürülebilir. Yine de bu fikre sahip en önemli düşünürler Hobbes ve Locke'dur.

Doğa hali üzerlerinde herhangi bir otorite olmadan yan yana yaşayan ya insanların ya da devletlerin eylem birimleri olduğu durum olarak tanımlanacak olursa tıpkı medeni bir devlet dışında yaşayan insan gibi, modern devletlere uygulanabilir.⁹² Hobbes ve Locke, devlet öncesi toplumda, "doğa durumu" olarak adlandırdıkları kurgusal bir dönemde, yani devlet veya devlet görevi üstlenecek bir otorite ortaya çıkmadan önceki dönemde toplumsal hayatın nasıl olduğu neye benzediğine dair bir kurgu yapmaktadırlar.

Hobbes Leviathan'da siyaset biliminin amacını siyasal olayların ardındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya koyarak barışı sağlamak olarak belirler. Kendinden öncekilerin bunu

⁸⁹ Russ, *a.g.e.*, s.337.

⁹⁰ Poggi, *Devlet...*, s.74 – 75.

⁹¹ Stanley Hofmann, "An American Social Science: International Relations", *Daedalus, Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary Scholarship, Volume 106 No:3, Summer, 1977*, s. 42.

⁹² Kenneth N. Waltz, *İnsan Devlet ve Savaş*, çev. Enver Bozkurt-Selim Kanat-Serhat Yalçiner, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009, s. 166.

başaramamasının nedenini bilimsel yönteme sahip olmamaları olarak belirtir: *çünkü devletleri kurmak ve sürdürmek bilimi, tıpkı aritmetik ve geometri gibi belirli kurallar üzerine oturur... yoksuların bu kuralları keşfedecek zamanları olmamıştır; bu zamana sahip olanlar ise, bugüne dek bunu başarabilecek meraklı ve yöntemden yoksun kalmışlardır.*⁹³

Cisimlerin hareketlerini kuramının başlangıç noktasına yerleştiren Hobbes, determinizm çerçevesinde insan duyularını, his ve düşünceleri, böylece de insan yapısının yasalarını açıkladığını iddia eder. Ona göre, her insan davranışının ardında yatan fizyolojik ilke kendini korumadır.⁹⁴ Hobbes'un ifadesiyle biz insanlar, hayvanların sahip olmadığı kavramlara sahip olduğumuz ve o kavramlar aracılığıyla düşünceler geliştirdiğimiz için bilimsel eylemlere yatkın ve bu bizi üstün kılan tarafımızdır.⁹⁵ Konuşmak da bilim gibi, ortak kabuller ve kurallar üzerine inşa edilmiştir ve bir nevi sözleşme olarak nitelendirilebilir.

Hobbes, *“böyle bir savaş zamanı veya durumunun hiç var olmadığı belki düşünülebilir ve ben de dünyanın her yerinde durumun hep böyle olduğuna inanmıyorum”*⁹⁶ derken doğa durumunun tarihsel anlamını kast etmemektedir. Doğa durumu kendi kısıtlı kapsamı içerisinde mantıksal bir varsayım, bilimsel bir kurgudur.⁹⁷ Doğa durumu, durağan, kesin olmayan bir eşitlikle nitelenmiş ve sürekli bir korkunun belirlediği bir kargaşa, bir sınırsız özgürlük durumudur, yani savaşın ta kendisidir. Hobbes'ta savaş, insan doğasının ve insanın doğal yaşam koşullarının bir ürünüdür ve bu nedenle siyasetin bulunmadığı bir durumun yani doğa durumunun özelliğidir.⁹⁸ Kişisel güvenliklerini sağlama ve zor kullanarak diğeri üzerinde güç sahibi olma çabası içerisinde olan doğa durumundaki insanlar, kendi varlığını devam ettirmek ve gücünü kendini kısıtlayan herhangi bir kural olmaksızın istediği şekilde kullanma dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir.

Locke, yöneticinin yasal kaynağı kralların Âdem soyundan gelmesi veya Tanrı tarafından verilen haklarında değilse nerededir sorusuna cevap aramıştır. Yönetimin kaynağının halk olduğunu ortaya koymak için, insanların devlet öncesinde nasıl bir durumda olabileceklerini düşünmüş bu döneme doğa hali adını vermiştir. Bu dönemden günümüz uygar toplum aşamasına da kendi aralarında yaptıkları bir sözleşme ile bazı hak ve yetkilerini bir üst otoriteye devrettikleri görüşünü ileri sürmüştür.

⁹³ Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 204.

⁹⁴ Ağaoğulları, Köker, *Kral Devlet ya da...* s. 186.

⁹⁵ Thomas Hobbes, *De Cive*, s. 368 aktaran Ağaoğulları-Köker *Kral Devlet ya da...*, s. 192.

⁹⁶ Hobbes, *a.g.e.*, s. 127.

⁹⁷ Ağaoğulları, Köker, *Kral Devlet ya da...*, s. 193.

⁹⁸ *A.g.e.*, s. 199.

Locke, insanların uygar toplumdan önce ilkel bir halde, doğa durumu içerisinde yaşadıklarını görüşündedir. Tarihe ilerlemeci bir bakışla bakmaktadır. Ancak Locke'u Hobbes'tan ayıran Hobbes'un öne sürdüğü gibi "*insanın insanın kurdu*" olduğu, güçlü olanın hayatta kaldığı, öldür veya öl anlayışının egemen olduğu bir dönem olmadığını ifade etmesidir. Locke'un doğa durumu anlayışında herkes doğadan eşit oranda faydalanma hakkına sahiptir. Bu beraberinde ortak mülkiyet anlayışını da getirmektedir. Ancak Locke, kişinin kendi emeğiyle ortaya koyduğu şeyler üzerinde, örneğin taşları üst-üste koyarak inşa ettiği ev ve bahçesi üzerinde sahiplik iddia edebileceğini söylemektedir.⁹⁹ Burada özetle Locke'un, doğa halinde bile var olduğunu söylediği özel mülkiyeti, yaşam hakkı ve özgürlükler gibi temel bir hak saydığı ifade edilebilir. Doğa durumunun dünyada ne zaman ve nerede mevcut olduğuna dair sorulara Locke, dünyadaki bütün bağımsız kralların doğa durumunda oldukları söyler. Bir başka yerdeki, devletlerin aralarında bir doğa durumu bulunduğu görüşü, Locke adına verilebilecek bir yanıttır.¹⁰⁰ Burası anarşi kavramının anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. Locke, anarşinin bir tür doğa durumu olduğunu, bağımsız kralların üzerinde bağımlılık bildirecekleri bir üst otorite olmadığı için de bir doğa durumu olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünceler, bağımsız kralların egemen devletlerle yer değiştirdiği ilerleyen dönemlerde anarşinin yapısına dair tartışmalarda karşılık bulmuştur.

Locke'a göre gelişmiş toplumlar bütünleşik bir yapı olduğu için farklı yönlerde hareket edemez. İlerlenmesi gerekli tek bir yol vardır ve bu yolun hangi istikamete doğru olacağı da belirli tartışmalardan sonra belirlenecektir. Bu tartışmanın galibi de çoğunluğun görüşü olacaktır. Bu şekilde bir akıl yürütme ile Locke, günümüz demokrasilerinin temeli olan demokratik yönetiminin çoğunluk ilkesine varmış olur.¹⁰¹ Ama bu çoğunluk ve demokrasi, bugünkü anladığımız anlamda bir çoğunluk ve demokrasi anlamına gelmemektedir. Çünkü Locke, dönem İngiltere'sinin anayasal monarşi anlayışında olduğu gibi, kadınları ve yoksulları vatandaş saymamaktadır.

Locke uygar toplumun Yasama, Yürütme ve Federatif erk olarak üç erke sahip olduğunu söylemiştir. Yasama ve yürütme anladığımız anlamda, parlamentodan karar alınması ve bunun uygulanmasını ifade ederken federatif erk daha çok uluslararası alanla ilgilidir. Devletlerin üzerinde devletlerin sorunlarını çözecek bir otorite bulunmadığı için bir doğa durumu hali vardır diyen Locke, federatif erkin olası bir savaş durumunda, ki Locke

⁹⁹ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.339

¹⁰⁰ A.g.e. s. 341

¹⁰¹ A.g.e. s. 344

savaş durumunun her an gerçekleşebileceği gerçeğini kabul etmektedir, hızlı ve etkin karar almak adına gerekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²

Hobbes ve Locke gibi toplumsal sözleşmeci düşünürlere göre rasyonel bireyler etkin bir yönetim kurmak için bir toplumsal sözleşmeye gerek duymuşlardır. Bu yönetim olmadığı takdirde istikrarlı bir yaşam mümkün değildir. Tüm bireyler, kendi haklarının bir kısmından ödün vererek bunu bir üst otoriteye devrederler ve hukuk sistemini oluştururlar. Bu sistem kendilerine düzenli bir yaşam sağlayacak hem de kendilerini doğa durumundaki tehlikelerden koruyacaktır. Bu sözleşme anlayışının bir kurgu olduğu zaten daha önce ifade edilmiştir. Ancak kurgu da olsa, özellikle Hobbes ve Locke, egemen devletin bireyler için ne denli önemli olduğunu altını kalınca çizerek, bu tarihsel kurguya gerçekmişçesine sahip çıkmalarını beklemektedirler.

Yine de siyasal toplumun kökeni konusunda ortak bir görüşe varılamamıştır. Diderot, *Ansiklopedi*'nin “siyasal otorite” maddesinde, siyasal iktidarın kökeninde ya güç ve şiddetin ya da sözleşmenin bulunduğunu ileri sürmüştür. D'Holback, insanların çıkarları nedeniyle toplumu oluşturduğunu, Hume ise, bütün yönetimlerin ya kamusal çıkar düşüncesi ya gücünün hakkı ya da özel mülkiyet hakkı düşüncesi üzerinde temellendiğini söylemiştir. De Jaucourt bir devletin temelinde halk ile halkın kendisine hükümdarlık hakkını verdiği kişi veya kişiler arasında yapılmış sözleşmelerin olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Ancak filozoflar¹⁰⁴, toplum sözleşmesi kurgusunu ister benimsesinler ister benimsemesinler, sonuçta hepsi devlete yapay bir nitelik atfederler ve onu aynı işlevlerle donatırlar, bütünün iyiliği doğrultusunda özgürlüğü, barışı, düzeni ve adaleti sağlamak. Aydınlanmacıların bunları sağlamak için önerileri ise yasaların egemenliği, iktidarın sınırlandırılması, erklerin ayrımı ve siyasal temsildir.

Toplum sözleşmesi teorisi, liberal fikirlerin somutlaşması sağlamıştır. Bu teoriye göre siyasal otorite yukarıdan aşağıya doğru değil de aşağıdan yukarıya şekillenmektedir. Bireyler devleti oluşturmaktadır. Devlet, bireyler için aynı bireyler tarafından oluşturulmuş bir yapıdır ve devletin amacı bu bireylere hizmet etmektir. Yönetim, yönetilen bireylerin rızaları ile veya bir sözleşmeyle oluşturulmaktadır.

İkinci olarak bu sözleşme teorisine göre devlet tümüyle tarafsız bir yapıdır. Ne elitlerin tarafını ne de yoksul halkın tarafını tutmaktadır. Devletler, kendini oluşturan tüm bireylerin çıkarlarını ayırım gözetmeksizin korumalı ve kollamalıdır. Gruplar arasında bir

¹⁰² Şenel, *a.g.e.* s. 345

¹⁰³ Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., *Kral-Devletten...*, s. 339

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s. 338

çatışma söz konusu olduğunda da tarafsız bir hakem olarak dahil olmalı ve sorun çözücü olarak harekete geçmelidir. Sonuçta liberaller, devletin rolünün rekabet içerisindeki gruplar ve bireyler arasında tarafsız bir hakemlik olduğunu savunmuşlardır.¹⁰⁵

Devletin ve toplumun ortaya çıkışına dair açıklamaları toplumsal sözleşme ile yapan düşünürler, siyasal düşünceler tarihine bakıldığında çoğunlukla liberaller gibi demokrasi anlayışı güçlü düşünürler olmuşlardır. Sözleşmenin hukuktaki tanımına bakıldığında, “*eşit tarafların karşılıklı çıkarları için yaptıkları ve tarafları bazı şeyleri yapma bazı şeyleri yapmama yolunda karşılıklı olarak bağlayan*” bir hukuksal ilişki olduğu için demokratik eğilimli düşünürler devleti, eşitlikçi demokratik çıkarsamalar yapmaya elverişli olan sözleşme ile açıklama yoluna başvurmuşlar. Almış olduğu laik burjuva kültürü ile Hobbes, Bodin ve Machiavelli gibi, devleti din harici bir temele dayandırmak istemiş, devletin kaynağının toplumsal sözleşme olduğunu ifade etmiştir. Ancak Hobbes, devletin kaynağının sözleşme olduğunu ifade eden öteki düşünürlerden ayrı olarak, toplum sözleşmesini, daha çok monarşiye, hatta mutlak monarşiye uygun biçime büründürmüştür.¹⁰⁶

2. 3. Aydınlanmanın Siyasal Yüzü: Liberalizm

Aydınlanma düşünürleri önerdikleri reform hareketlerinin yetersiz ve bunları uygulayacak despot kralların tehlikeli ve mutlak güçte olabileceklerini anlamış ve despot kralların yine akıl kullanılarak, nasıl sınırlandırılabileceği üzerine düşünmüşlerdir. Bu bağlamda söz konusu düşünürler arasında bu dönem boyunca iktidarın kökenini rasyonalize etme, devletin unsurlarını belirleyip bunları kurumlar arasında dağıtma ve devletin ne yapıp ne yapamayacağına ilişkin anayasal tartışmalar sürüp gitmiştir.

İngiliz İç Savaşı, liberal düşüncenin gelişmesinde önemli bir noktayı ifade etmektedir. Avrupa’da liberal devletin ortaya çıktığı tarih olarak da kabul edilmektedir.¹⁰⁷ İngiliz İç Savaşı ayrıca Uluslararası İlişkiler disiplindeki önemli teorilerden olan Realizmin ve İdealizmin içeriğindeki düşüncelerin oluşmasında da pay sahibi olmuştur. Zira realist düşüncenin öncülerinden olan Hobbes bu savaşa bizzat yaşamış ve tecrübe etmiştir. Liberal

¹⁰⁵ Andrew Heywood, Siyasal İdeolojiler, çev. Ahmet Kemal Bayram-Özgür Tüfekçi-Hüsamettin İnaç-Şeyma Akın-Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları, 2011, s.47

¹⁰⁶ Şenel, a.g.e. s. 326

¹⁰⁷ Lerna K. Yanık, *Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi*, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 12, Sayı:46, Ankara, s.36

düşüncenin öncüsü sayılan ve idealist düşünürlerin çok sık atıf yaptığı John Locke ise iç savaş sonrası İngiltere’inde yerine oturmaya başlayan modern devlet sistemine tanıklık etmiştir.¹⁰⁸

İngiliz İç Savaşı sonrasında ortaya çıktığını söylediğimi liberal devletin ve Aydınlanma felsefesinin bir parçası olarak liberal düşüncenin oluşumunu etkileyen pek çok önemli düşünürden bahsedebiliriz. Bu isimlerden Jeremy Bentham, Immanuel Kant, Adam Smith ve Richard Cobden liberalizmin bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak biçimlenmesine önemli etkileri olmuştur. Bentham ve Kant, Uluslararası İlişkiler çalışmalarına siyasal açıdan katkı sağlamışken, Smith ve Cobden ise ekonomik bir yaklaşımla katkı sunmuşlardır.¹⁰⁹

Aydınlanma döneminde burjuvanın düşüncesini net bir biçimde ifade eden Altuntaş’ın ifadesiyle: “*burjuvazi, feodalizmin değerlerine; yani dışsal bir gerçeklik tanımayan, değişime, rasyonaliteye, nedenselliğe, öznelliğe, şüpheciliğe karşı duran ve bireyi edilgen bir kader taşıyıcısı olarak tanımlayan felsefesi, hukuku, sınıfsal düzenleme ve kurumlarına karşı, bilimin, rasyonalitenin, bireyin, laikliğin, siyaset-hukuk-toplumsal değişimin öne çıkartıldığı düşünce akımlarına destek vermiştir.*”¹¹⁰ Bu desteği arkasına alan bir siyasal düşünce akımı olarak liberalizm de, 17. ve 18. yüzyılda değişime uğramakta olan birey ile devlet ilişkisini akılcılık ve rasyonalizm ilkesi üzerinden ifade etmeye çalışmıştır. Çoğunlukla ülke içinde ulusal düzeyde özelliklerini belirlemeye ve şekillendirmeyi amaçlayan liberalizm, ülke içindeki bu düzenlemelerin ülkesel sınırları aşip, uluslararası alana da yansımaları amaçlamıştır. Bu şekilde, uluslararası düzenin, ulusal düzeydeki iç ve dış politika davranışlarını etkileyebileceğini dair ima ve işarette bulunduğu söylenebilir.¹¹¹

Liberalleşen düşüncenin uluslararası alanda egemen olmasının ülkelerin davranışlarını etkileyeceğini düşünen bir diğer grup olan merkantilistler, ekonomik alanda, ünlü deyişleri, “*laissez faire, laissez passer*” doğrultusunda tarıma dayalı liberal bir sistemi savunmuştur. Onlara göre her zaman ve her yerde geçerli olan doğal bir ekonomik düzen ve bu düzeni yansıtan doğal yasalar vardır. Bir toplumun kendi içinde barındırdığı çeşitli çıkarları bağdaştırarak uyumlu bir biçimde işlemesi, ancak bu düzenin bir parçası olmasıyla mümkündür. Bunun anlamı, siyasal iktidarın kesinlikle ekonomik alana müdahale

¹⁰⁸ Joseph S. Nye, David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s.6

¹⁰⁹ Yanık, a.g.e. s. 36

¹¹⁰ Ekin Oyan Altuntaş, *Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem*, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:12, Sayı:47, Ankara s. 40

¹¹¹ Yanık, a.g.e. s. 38

etmemesidir. Buradan hareketle, iktidarının “küçültüldüğü” bir kral anlayışına varmak hiç de zor olmamıştır.¹¹²

Merkantalizm’in temel fikri, ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından konulmuş hedeflere ve devletin çıkarlarına nazaran ikinci planda olmasıdır. En önemli kavramı ticaret dengesidir. Merkantalizm büyük ölçüde bir devlet yönetim teorisidir¹¹³ ve 17. yüzyıl Avrupası’nın rekabet koşulları dikkate alınarak anlaşılmalıdır. Merkantilizm, feodal dönemin sonu ile endüstri devrimi arasındaki dönemde orta çağ sistemin yıkılışı ve güçlü, merkezi devletlerin kuruluşu ve sermaye birikimi ile piyasa ekonomisi koşullarının hâkim olduğu ekonomi anlayışdır. Ülkeye altın ve gümüş gibi kıymetli altınların girişini ve birikimini artırmak ve üretim fazlası oluşturmak gibi bir temele sahiptir.

Siyasal alana ilişkin ortaya koydukları çeşitli saptamalar, değerlendirmeler, öneriler filozofların hem kendi aralarında hem kendi içlerinde çelişkilerle dolu olmuştur. Halk siyasal otoritenin temeline yerleştirilmiş, ama bir siyasal özne olarak kabul edilmemiş; cumhuriyetin erdeminden bahsedilmiş, ama monarşiden vazgeçilmemiş; İngiliz modeline övgüler düzülmüş, ama örnek olarak Prusya gösterilmiş; paylaşılmış sınırlı iktidara vurgu yapılmış, ama tüm güçlerin tel elde toplanması gerektiğini altı çizilmiş; despotizmden nefret edilmiş, ama aydınlanmış olduğu varsayılan mutlak hükümdardan medet umulmuştur.¹¹⁴

Ağaoğulları’na göre, Aydınlanmanın karışık siyasal düşüncelerini anlaşılır kılabilmek, hatta çelişkileri açıklayabilmek için böyle bir öğretinin varsayılması uygundur. Bu öğretinin birinci düzlemini, siyasal iktidarın düzeltilmesi kaygısına getirilen reformcu anlayış; ikinci düzlem, reformları kim, nasıl yapacak kaygısının yol açtığı aydın despotizmi anlayışı; son düzlemde ise, olması gereken en iyi siyasal sistem nedir sorusuna yanıt olarak getirilen liberal iktidar anlayışı yer alır.¹¹⁵

Yasalara, ya akıldan ya sözleşmeden ya da halkın rızasından kaynaklanan ve ortak iyiyi gözeten, kralın dahi uymak zorunda olduğu için keyfî uygulamaları kaldıran ve tüm yurttaşların özgürlüğünü güvence altına alacak gözüyle bakılmıştır. Yurttaşların hak ve özgürlüklerini koruma altına alması, siyasal iktidarın sınırlandırıldığı ve bu sınırların akılcıl yasalar tarafından yapıldığının bir göstergesi olmuştur. Sınırlı bir siyasal yapının kurulup sürdürülmesi için anayasal güvencelere gerek olduğunu düşünen aydınlanmacılar, içsel sınırlar oluşturmak amacıyla iktidarın farklı kurumlara dağıtılması ve kralın karşı çıkamadığı kurumlar oluşturulmasını düşünmüşlerdir. Özgürlükçü siyasal yapının unsurlarını bu şekilde

¹¹² Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., a *Kral-Devletten...*, s. 329

¹¹³ Knutsen, *a.g.e.*, s. 130

¹¹⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları v.d., *Kral-Devletten...*, s. 321

¹¹⁵ *A.g.e.*, s. 324

belirten Aydınlanmacıların yaptığı, yüzyıllardır süren monarşiyi ütöpik hayallerle yıkmak değil, bu monarşiyeye özgürlükçü bir yapı kazandırmak olmuştur. Ayrıca dile getirdikleri siyasal liberalizmin ilkeleri de monarşik bir yapıyı, daha doğrusu yasalarla sınırlı parlamenter monarşiyi işaret etmiştir.

Liberalizm, ilk ortaya çıkışı itibariyle siyasal bir doktrindir. Temsili hükümet veya anayasal hükümet anlayışını savunmak yerine, liberalizm mutlakıyete ve feodal imtiyazlara savaş açmıştır.¹¹⁶ Liberaller, sosyal statünün doğumla belirlendiği aristokratik sistemin yanı sıra toprak sahibi olmanın aristokrat olmanın ölçütü olmasını ve siyasal imtiyaz getirmesine de karşı çıkmışlardır. Ayrıca, bu dönemde dini özgürlük hareketlerine arka çıkmış ve kilisenin yüzyıllardır süren hakimiyetini sorgulanmıştır.¹¹⁷

Siyasal liberalizm, odağına bireyi alan bir akım olmuştur. Feodalizm etkisini kaybettikçe, yeni fikirlerin tomurcuklandırđı hareketler ve bilimsel açıklamalar geleneksel fikirlerin yerini almış ve toplum, kilisenin gözünden değil bireyin gözünden değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durum, 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen doğal haklar anlayışının bir sonucudur. Bu anlayışta, insanlar doğuşuyla beraber bazı temel haklara sahiptir. Bu haklar Tanrı vergisidir ve vazgeçilmez. İngiliz filozof John Locke bu hakları “*hayat, hürriyet ve mülkiyet*” olarak tanımlanmıştır. Alman filozof Immanuel Kant da bireyleri; “*kendi başına amaç*” olarak kavramlaştırmayla benzer bir düşüncüyü dile getirmiştir.¹¹⁸

Aydınlanma ile ortaya çıkan rasyonalizm fikri liberalizmi etkilemiştir. İnsanın, aklını kullanarak kendisi için en iyiyi seçebileceği inancı bireye olan inancı güçlendirmiştir. İnsanın yanılmaz olduğu kanısı taşımamakla birlikte liberaller, siyasal liberalizm içinde insanın aldığı kararlara büyük önem atfetmiştir. Kendi çıkarlarını bilme ve onun ardından gidebilme yetisi özgürlüğe olan inancı da pekiştirmiştir. Rasyonalizmin liberal düşünceye bir diğer etkisi, ilerlemeye olan inanç hususundadır. İlerleme, gelişmek ve hareket etmek ile özdeş anlama gelmiştir. Liberal bakış açısına göre, özellikle bilimsel devrim sayesinde ortaya çıkan bilgi, yalnızca teorik dünyayı anlama ve açıklama noktasında değil, pratik dünyayı dönüştürme ve biçimlendirme noktasında da etkili olmuştur.

¹¹⁶ Andrew Heywood, *Siyaset*, çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2013, s. 72.

¹¹⁷ Heywood, *Siyasi...*, s.41

¹¹⁸ A.g.e., s. 44.

2. 4. Aydınlanmanın Yönetim Biçimi: Ulusa Dayalı Hukuk Devleti

Devletin, felsefe üzerinden tanımını yapan ilk düşünür Platon'dur. Platon'a göre devlet, insan ruhunun ve devleti yönetmesi gerektiğini ifade ettiği bilge-kralın eksiksiz bir birleşimidir. Hobbes ise devleti, “*insanın varlığını garanti altına alan siyasal güç*” olarak tanımlamıştır. Hegel ise devleti, “*Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması*” olarak görmüştür. Bütün düşünürlerce anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılan devlet ve sonraki haliyle ulus devlet, modern dünyayı ve uluslararası ilişkilerin biçimlendirilmesinde temel aktör ve kurum olarak görülmüştür.¹¹⁹

Toplumsal Sözleşme kültürünü anlatırken değindiğimiz İngiliz düşünür Hobbes, devleti de içeren felsefesini oluştururken, dönemin bilimsel anlayışından etkilenmiştir. Hobbes, Galileo'nun mekanik konusundaki düşüncelerinden etkilenmiş ve fiziksel dünyanın mekanik bir yapı olduğu anlayışını benimsemiştir. Galileo'nun ifade ettiği dünyanın mekanik bir sistem olduğu anlayışı, dünyadaki her eylemin ve olup bitenin geometrik bir kesinle ifade edilebileceği anlayışıdır. Hobbes bu anlayışı benimsemiş ve düşüncelerini buna göre şekillendirmiştir. Dine ve dünya dışı metafiziksel herhangi bir kaynağa başvurmadan, dünyayı, kendi kendine işleyen içine kapanık mekanik bir yapı olarak tasavvur etmiştir.¹²⁰ Burada Hobbes'u Descartes'tan ayıran noktanın, anlayışında Tanrıya yer vermemesi yani bir nevi Tanrıyı denklem dışına itmesi olduğu söylenebilir.

Hobbes'un kurduğu bir anlayışta devletlerin doğa durumu doğa durumuyla benzeşmektedir ve aralarındaki ilişkiler de siyaset olarak adlandırılmaz. Çünkü Hobbes'a göre siyaset, yalnızca ülke sınırları içinde geçerlidir. Bu nedenle de siyaset savaşı dışlar demektir. Doğa durumuna geri dönecek olursak, devletlerin ve özellikle devleti yönetenlerin tavırları bu doğa haline daha uygun düşmektedir. Hobbes'un deyişiyle: “*Rastgele insanların bir diğerine karşı savaş durumunda bulundukları bir dönem hiç olmamasına rağmen; bütün dönemlerde, krallar ve hükümlerlik sahibi kişiler, bağımsız oluşları nedeniyle, sürekli kıskançlık içinde olup birbirlerine silahlarını doğrultmuş ve gözlerini dikmiş gladyatörler gibidirler; yani, krallıklarının sınırlarına kalelerini, ordularını ve topraklarını dikmişler ve komşularına sürekli casuslar göndermişlerdir; bu bir savaş duruşudur.*”¹²¹

¹¹⁹ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002, s. 8

¹²⁰ Ağaoğulları, Köker, *Kral Devlet ya da...*, s. 175-176

¹²¹ Hobbes, *a.g.e.*, s.127

Modern devlet, ilk olarak mutlakiyetçi monarşi formunda ortaya çıkmıştır; mutlakiyetçi monarşi modern devletin ilk hali olmuştur. Mutlak monarşilerin, günümüzün egemen aktörü ulus devletlerin oluşumunda önemli bir rol oynamasının yanı sıra, esas önemli nokta, kuvvetler ayrılığı anlayışının genel kabul görmesi olmuştur.¹²² Mutlakiyetçi monarşinin temel ayırıcı özelliği, kural koyma ve bu kuralları uygulama gücüne sahip tek güç olmasıdır. Önceki devlet biçimleri ile modern devleti ayıran da kural koyucu olması ve bu kurallar aracılığıyla düzeni sağlama becerisi olmuştur. Devlet, toplum adına kurallar koyarak bireyin belli biçimlerde davranmasını ve belli davranışlardan kaçınmasını istemekte ve isteğini uygulayacak güce ve uygulamalara sahip bulunmaktadır.¹²³

Şaylan'a göre 16. ve 17. yüzyıl mutlakiyetçi monarşilerinin düzen arayışında olmasının nedenlerinden biri sermaye birikimi için iç barışı sağlamak böylece, güvenli bir pazar oluşturma olmuştur. Güvenli bir pazar oluşması, beraberinde, yol ve ulaşımın güvenliği, şehirlere düzenli mal ve meta akışı, ortak pazar ilişkilerinin yönetilmesi gibi birçok konuyu da gündeme getirmiştir. Böylece devletin düzen arayışının ilk adımı, öncelikle küçük yerel güçleri kontrol altına almak şeklinde tezahür etmiştir. Sonraki adım ise, kendi kontrolünde olmayan yerel soyluları ve grupların güçlerini kırmak olmuştur. Bu şekilde, yeni yeni oluşturulmaya başlanan düzenli ordular ile yerel güçler denetim altına alınmış, oluşturulan yasa ve kuralları yorumlama ve uygulamada duyulan insan ihtiyacı da yerel soylular ve gruplardan karşılanarak bu kişi ve grupların devlet bünyesi katılması sağlanmıştır. Bunlar neticesinde ortaya çıkan huzur ve güven ortamı ticaretin gelişmesine neden olmuştur.¹²⁴ Modern devlet, bu anlayışı ve düzeni sürdürebilmek amacıyla kendi tüccarlarını korumayı bir görev bilmiş ve gerekli tüm ekonomik ve askeri önemleri almıştır.¹²⁵

Modern devletin ardından aynı coğrafyada ulusal hareketlerin görülmesi ve modern devletin artık ulus devlet ile özdeş anılması da benzer süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle modern devletin tarih sahnesindeki bir diğer durağı ulusal devlet olmuştur. Modern devletin izlediği ekonomik politika olan merkantilizm de ulusun zenginliği ve gücü eksenine üzerine oturmaktadır. Belli bir bizlik anlayışı üzerine oturan ulusal toplumun, ulusal devlet ile iç içe geçmiş olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkan büyük dönüşümün ürünü olduğu söylenebilir.

¹²² Abdulvahap Akıncı, *Modern Ulus Devletlerin Doğuşu*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:34, s. 63.

¹²³ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Yayınları, 2003, s. 39

¹²⁴ A.g.e., s. 39-40.

¹²⁵ A.g.e., s. 41

Şaylan'a göre, ulus devletin temeli olan ulusal toplum; yurt, vatan ve benzeri sözcüklerle tanımlayan belli bir coğrafi alan; ortak dil ve kültür gibi faktörleri içeren kültürel birlik bilinci ve siyasal iktidar parametreleriyle oluşan karmaşık bir yapıdır. Modern devletin yönetim şekli cumhuriyet de olsa federalizm de olsa hatta monarşi bile olsa da artık ulus devlet olarak anılmaktadır. Modern devlet-ulus devlet özdeşliği, egemenliğin veya siyasal iktidarın ulusla birlikte anılır olmasını sağlamıştır.¹²⁶

Avrupa'da ulus devletin oluşmasında 3 önemli gelişme olduğundan bahseden Smith, bunlardan ilkinin devletin, ekonominin merkezinde yer almasıyla birlikte bölgesel birliklerin ve etnik bağlılıkların geri plana itilmesi olduğunu söylemiştir. İkinci gelişme olarak, bilimsel verilerle gelişen teknik uzmanlık ve akılcı düzenlenen yönetim sistemiyle kaynakların verimliliğinin artması ve dolayısıyla da egemenliğin güçlenmesini belirtmektedir. Son olarak, kilisenin ileri sürdüğü skolastik düşünceler ve hâkim olduğu kültürel alanın yerine, dünyevi bir amaç etrafında bir araya gelmiş, devlet hakimiyetinde bir kültürel birliktelik oluşturma hedefinde olan bir aydınlar topluluğunun ortaya çıktığını ve kültürel alanda bu topluluk üyesi entelektüellerin değerli hale geldiğini ifade etmektedir.¹²⁷

Fransa'nın en uzun süre tahtta kalan kralı olan 14. Louis (1643-1715) tüm Fransa'da geçerli olan yasa ve kararnameler çıkarmış, böylece sulh ve ceza mahkemelerinin işleyişinden, ormanlar, ırmaklar, gemiciliği ve zenci köle ticaretinin düzenlenmesine kadar çeşitli konularda etkin bir yönetim sistemi kurmuştur. "*Devlet benim*" deyişiyle de bilinen 14. Louis, merkezi bir devlet yapısı kurabilmek adına hemen her konuda yasa ve kurallar oluşturmuş ve bunu sıkıca denetlemiştir. Prusya'da da tıpkı Fransa'da olduğu gibi, polis kararnameleri adı altında, ülke çapında bir dizi kural oluşturulmuştur.¹²⁸ Aydınlanma düşünürleri bu kuralların yalnızca belli alanlarla sınırlı kalmaması adına, hukuk alanından başka, vergiler, memurluk şartları, ticaret, tarım gibi birçok konuda çeşitli reform önerileri sunmuşlardır.

Eski aristokrasi düzeninden miras alınan düzenlemeler, birtakım grupların zümre yapısı dahilinde siyasal ve idari kamusal faaliyetler icra etmelerine izin vermiş ve bunların ortak kimliklerine ve çıkarlarına yeniden kavuşmaları için çok sayıda fırsat yaratmıştır. Fakat daha sonra krallar, bu grupların ellerinden bu fırsatları almışlar ve etkinliklerini ya yasaklamış ya da iyice kısıtlamışlardır. Bu nedenle, bu düzenlemelerin yönetim tarafından denetlenmesi,

¹²⁶ Şaylan, *a.g.e.*, s. 45.

¹²⁷ Antony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitapevi, 2002, s. 173-177.

¹²⁸ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 92.

işleyip işlemediğinin gözlenmesi, sürecin etkin bir biçimde yönetilmesi ve disipline edilmesi gerekmiştir. Bu görüşün nihai olarak vardığı yer ise, aydınlanmış bir despotluk olmuştur.¹²⁹

Bu aydınlanmış despotizmin kötü yanlarına dikkat çeken ve özgürlüğe fazlasıyla bağlı olan Montesquieu, tüm gücün aydınlanmış bile olsa bir tek kişiye verilmesine karşı çıkmış ve güçler ayrılığı ilkesini politik özgürlüğün temeli olarak görmüştür. Montesquieu yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı olmasını savunur ve bunu güçler dengesinin teminatı olarak görür.¹³⁰ Montesquieu *bağımsızlığın ve özgürlüğün ne olduğunu kafamıza iyice yerleştirmemiz gerekir. Özgürlük yasaların izin verdiği bütün şeyleri yapma hakkıdır; eğer bir yurttaş yasaların yasakladığı her şeyi yapmaya çalışırsa artık özgürlük diye bir şeye sahip olamaz, çünkü diğer bütün yurttaşlar da aynı yetkiye sahip olacaktır*¹³¹ derken siyasi özgürlüğün ayrılmaz bir biçimde yasa olgusuna bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Yönetim ve siyaset kurumları etkin bir biçimde yasal kurallarla belirlenip sınırlandırıldığında ancak tam anlamıyla bir yasacılıktan bahsedilebilir. Geniş anlamıyla yasacılık, kurallar koyarak iktidarı belli konularda sınırlamak, özgürlüğü kural ve kanunlarla korumak anlamına gelmektedir. Kanunculuk veya yasacılık, temeline birey özgürlüğünü koyarken, iktidarın bu özgürlüğe karşı tavrını yine iktidarın kurallarıyla sınırlandırabileceği bir anlayışı ifade etmektedir. Fransız siyaset felsefecisi Montesquieu'nun belirttiği gibi, *“iktidar, iktidarın freni olmalıdır”*. Bu da ancak, Montesquieu'ye göre, kendisi tarafından öne sürülen güçler ayrılığı öğretisinin uygulanmasıyla mümkün olacaktır. Dönem düşünürlerinden Rousseau'da da, Montesquieu'de olduğu gibi siyasi hukuk ve devlet düşünceleri özgürlük düşüncesinden ayrılmaz görünür. Rousseau'nun yazdığı *“Toplumsal Sözleşme”* devleti ve farklı yönetim biçimlerini ele alarak siyasi hukuk üzerine odaklanır. Rousseau bu kitanında, Hobbes ve Locke'un devletin temelini dayadıkları sözleşme gibi, hukukun da sözleşmeye dayalı bir temele sahip olduğu sonucuna varmaktadır.¹³²

Halkın belirlediği doğrudan bir demokrasi aracılığıyla halkın egemenliğinin tesis edildiği bir devlet düşüncesi ortaya koyar Rousseau. Halk doğrudan doğruya başvurulduğunda yasalar yapabilir: *“Egemenlik kimse tarafından temsil edilemez ve bu nedenle başkasına devredilemez. Egemenlik genel iradeye dayanır ve genel irade kimse tarafından temsil edilemez. O halde halkın vekilleri denen kişiler onun temsilcisi değildir ve olamazlar. Hiçbir şeye kesin karar veremezler.”*¹³³

¹²⁹ Poggi, *Devlet...*, s.74.

¹³⁰ Russ, *a.g.e.*, s. 240.

¹³¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul: Hiperlink Yayınları, s. 194.

¹³² Russ, *a.g.e.*, s.241.

¹³³ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s.29

Ulus devletin gerçek anlamda tanımlanabilmesi için arkasındaki iktisadi anlayışın da anlaşılması gerekmektedir. Bu iktisadi anlayışın temelinde de merkantilizm bulunmaktadır. Daha önce de anlatıldığı gibi temel alt yapısı coğrafi keşifler ve ticaretin gelişmesinden oluşan merkantilizm, Ortaçağın toprağın işlenmesine dayanan üretim yapısına karşı çıkmıştır. Ayrıca Ulus-devletin iktisat anlayışına ve burjuvazinin oluşmasına da oldukça fazla katkısı olmuştur.¹³⁴ Merkantilizm, Ortaçağın sonu ile endüstri devrimi arasındaki dönemde feodal sistemin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşu ve kapital birikimi ile piyasa ekonomisi koşullarının kapitalizmi doğurduğu döneme hakim olan ekonomi anlayışıdır. Ülkeye altın ve gümüş gibi kıymetli altınların girişini ve birikimini artırmak ve üretim fazlası oluşturmak tabanında bir temele sahiptir. İngiliz, Fransız ve Alman merkantilizmi gibi çeşitleri vardır.

Modern ulus devlet düşüncesi Aydınlanma ile ortaya çıkan bilimsel, kültürel, teknolojik ve dolayısıyla ekonomik dönüşümle beraber mümkün olmuştur. Aydınlanma felsefesinin düşüncede ortaya çıkardığı değişiklikler ve bu birikim, endüstri devrimi bile birleşince ulus devletlerin inşası mümkün hale gelmiştir.¹³⁵ Bir taraftan toplumun daha bilinçli hareket etmesi, diğer taraftan ise okuma yazma oranları ve basılı yayın sayısının hızla artması, kilise ve düşüncesinin geriletilmesi, aristokrasinin yönetimden uzaklaştırılması, liberal düşüncelere sahip burjuvanın etkisi bu süreci hızlandırmıştır.

Ulus devletin düşünülebilir olması için ondan önce var olanın, yani bir bakıma feodalitenin sürdürülmesinin üst yapısal kurumu olan eski düzenin yadsınması gerekmektedir. Her şeyin akıl süzgecinden geçirilerek kabul edilmesini savunan Aydınlanmacılar, feodal sömürüye, soylu-avam ayırımına, feodal yapıdan kaynaklanan adaletsizliklere ve haksızlıklara, kraliyetin keyfi uygulamalarına ve baskılarına karşı çıkarak ve eski düzenin temel dayanağı olan Kiliseyi yerden yere vurarak bu yıkım işlevini gerçekleştirmiştir. Ayrıca feodal dönemdeki toplumsal eşitsizliğin anlamsızlığını toplumdaki tüm bireylerin kanunlar önünde eşit vatandaşlar olduğunu ve insanların felsefi eşitliğini dile getirmiştir. Bir yandan da kralların tanrıya veya soya dayalı yönetme hakkını tartışma açarak ve hatta yıkarak ve devletin kökenine toplumsal sözleşme yoluyla halkı ve onun rızasını, monarşinin tehlikelerini göstererek cumhuriyet ve demokrasi anlayışının ortaya çıkmasına yol açmışlardır.¹³⁶

Aydınlanma, bu yönüyle değişime bir çağrıdır. “*Aklını başkasının kılavuzluğuna başyurmaksızın kullanma cesaretini gösteren*” ve evrensel akıl ilkeleri doğrultusunda

¹³⁴ Habermas, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁵ Akıncı, *a.g.m.* s. 69.

¹³⁶ Ağaoğulları, Köker, *Kral Devlet ya da...*, s. 180.

davranan insanların, halkların kendi yazgılarını kendilerinin oluşturacaklarına ve eski düzeni değiştirerek daha özgür ve mutlu bir yeni düzen kurabileceklerine olan bir inançtır. Aydınlanmacıların gözünde bu değişim, siyaseti her türlü toplumsal değişimin belirleyici odağı olarak algılamaları nedeniyle siyasal iktidar düzeyinden başlatılmalıdır.

Aydınlanma çağının despotizmi anayasacılık yönünde bazı geçici adımlar atmıştır. Benzer biçimde daha baskıcı sistemler, belirli ölçüde hümanizm ve liberalizm ile değişikliğe uğramıştır. Ama halkın yönetiminin temel insan haklarını tehlikeye düşürdüğüne dair endişeler çözümlenememiştir.¹³⁷ Aydınlanma denildiğinde akla tek bir düşünce gelmemeli. Birçok çelişen düşünce içeren Aydınlanma, politik olarak, bireysel hakların empoze edildiği şeklinde de devletin veya üst-aklın önceliği şeklinde okunabilir.¹³⁸ Devletin iç ve dış tüm politik aksiyonlarının kökeni Aydınlanmaya dayanmaktadır.

Siyasal hayata dair Ortaçağ düşüncesinin değişmesi, kral ve feodal lordlar arasında ortaya çıkan yetki mücadelesi; ticaret ve pazar ilişkilerinin genişlemesi; Katolikliğin evrensellik iddialarına karşı çıkılması, devlet ve kilisenin arasındaki mücadele gibi birçok tarihsel gelişmenin sonucu olmuştur. Siyasal kimliğin ana unsuru belli bir karasal uzamda yaşanan vatandaşlık kimliğine, egemenlik de hükümdarın kişiliğinden, devletin ve devlet kurumlarının egemenliğine dönüşmüştür.¹³⁹

Ancak Aydınlanma filozoflarının hiçbirisi devrimci olarak nitelenemez. Bir devrim çağrısında bulunmak bir yana, devrim düşüncesini tehlikeli bulmuş ve hatta korkmuşlardır.¹⁴⁰ Aydınlanma bir yanda sunduğu düşünce, fikir ve yorumlarla 1789'un aktörlerinin entelektüel formasyonun oluşumunda rol oynamış ve böylece dolaylı bir biçimde Devrim'e etkide bulunmuş, öte yanda bu aktörlerin ona göndermede bulunmalarıyla günümüzde de etkisini sürdürecektir denli önem kazanmıştır. Aydınlanma, içerdiği tüm çelişkili önermelerıyla, ulus-devlet anlayışının zihinlerde oluşması için gerekli olan düşünsel altyapıyı sağlamış ve üstelik, bilinçsiz bir şekilde de olsa, devrim için uygun bir entelektüel zemin hazırlamıştır.

¹³⁷ Carl J. Friedrich, *Sınırlı Devlet*, çev. Mehmet Turhan, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s.21.

¹³⁸ Fred Halliday, "The potentials of Enlightenment", *Review of International Studies* / Volume 25 / Issue 05 / December 1999, s. 106.

¹³⁹ Faruk Yalvaç, *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 24.

¹⁴⁰ Russ, *a.g.e.*, s.351.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE AYDINLANMANIN İZLERİ

Aydınlanma felsefesinin iki temel ilkesi, birbirleriyle yakın ilişkili olan rasyonalizm ve modernizm akımlarıdır. Rasyonalizm, akıl yasasının egemenliği ve bu bağlamda siyasi, ekonomik ve kültürel her olgunun mantık çerçevesinde ele alınması anlamına gelirken; modernizm söz konusu akılcı yaklaşım dâhilinde toplumsal ilerlemenin sağlanması temeline dayanmaktadır. Modernizm düşüncesi, rasyonalizm anlayışı uyarınca toplumların sürekli olarak evrilmesi, bilimsel gerçeklerin ışığında değişen çağa daha uygun hale gelmesi ve “en ideale” doğru yürümesini öngören bir fikir akımıdır.

Modernizm düşüncesi çerçevesinde, Orta Çağ’da hâkimiyet süren ve Aydınlanma Çağı’nda Avrupa’nın belli parçalarında günümüzde dahi varlığını sürdüren eski imparatorluk yapıları, değişen koşullara uygun değildir ve dönüştürülmeleri gerekmektedir. Ayrıca çoğunlukla halk egemenliğine değil dinsel meşruiyet unsurlarına dayanmaktadır. Son olarak yurttaşlarına ortak bir kimlik vermemekte, onları birbirlerinden uzak tutmaktadır. Modernizm düşüncesine göre, böyle bir sistem; toplumları ilerlemekten alıkoyup, onların gerilik sarmalını kırmalarına engel olmaktadır.

Bu eleştiriler çerçevesinde, modernizmin, ideal devletin hangi niteliklere sahip olması gerektiğine dair yaklaşımını tahmin etmek zor değildir. Eski imparatorlukların adem-i merkezi yapılarını eleştiren modernistlere göre öncelikle devletin merkezi bir yapıda olması gerekmektedir. Bu, devletin tüm toprakları üzerinde doğrudan etki sahibi olması ve ülke içerisindeki tüm bürokratik yapılanmanın buna göre düzenlenmesi demektir. Bununla birlikte, modern devlette idareciler, yönetme meşruiyetlerini, Tanrı’dan değil, halktan ve yasalardan alırlar. Bu durum dini kuruluşların otoritesini azaltmaktadır. Bu nedenle modernizme göre ideal bir devlet seküler nitelikte olmalıdır. Son olarak modernizm, yurttaşlarını kaynaştırma gibi bir düşünsel temele dayanmayan eski imparatorlukların aksine, yeni devletlerin, uyruklarını bir araya getiren, ortak tavırlar ve eylemler izlemelerini sağlayan, birleştirici bir üst kimliği oluşturmaları gerektiğini savunmuştur.

Modernizmin öngördüğü bu devlet modeli 1648’de imzalanan Vestfalya Barışı’na tüm açıklığıyla yansımıştır. Fransız Devrimi’yle daha da ivme kazanarak önce Avrupa’ya, sonra da tüm dünyaya kademeli biçimde yayılmıştır. Bu değişim sürecinin sonunda; merkezi, laik

ve yurttaşlarına ortak kimlik sunan ulus-devlet yapıları dünyanın her yerinde en bilindik devlet formu haline gelmiştir.

Modern anlamda devletin ortaya çıktığı tarih olarak genel kabul gören 1648 Vestfalya Barışı uluslararası ilişkiler açısından milat kabul edilmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplini ise daha geç bir tarihte disiplin olma özelliği kazanmıştır. Binlerce yıllık uygarlık tarihinde Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem yani yaklaşık 100 yıl öncesi oldukça geç sayılabilir. Ulus veya devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerini belirtmek için kullanılan uluslararası ilişkiler ile bu ilişkilerin; savaş, barış, kriz, silah(sız)lanma ve insan hakları gibi boyutları üzerinde uluslararası gelişmeleri, dünya sorunları ve olaylarını ilgili durumları anlayabilmek ve açıklayabilmek için akademik ve bilimsel zeminde incelemeler yapan, fikir ve teoriler ortaya koyan Uluslararası İlişkiler'i, birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Uluslararası İlişkiler disiplini kendini etkileyen siyaset, tarih, hukuk, felsefe vb. diğer disiplinlere karşı öne çıkmak adına özgün teoriler ortaya koymuştur.¹⁴¹ Bu teorilerin uluslararası ilişkilerin işleyişine karşı öne sürdükleri iddialar ise Uluslararası İlişkiler'de büyük tartışmalara (Great Debates) sebep olmuştur. Disiplin açısından bu tartışmalar, hem kendi özgün kimliğinin oluşmasında pay sahibi olmuş, hem de ilgilendiği alanları belirlemiştir. Gerek disiplinin ortaya çıkışında gerekse de ikinci büyük tartışma olan Gelenekselciler - Davranışsalcılar tartışmasında, disiplini etkileyen pozitivist hava, açık bir biçimde görülmektedir. Bu bölümde; Aydınlanmanın pozitivist bakış açısının disipline etkisi devlet, egemenlik, anarşi ve güvenlik gibi temel kavramlar üzerinden değerlendirilmiş ve Aydınlanma ile Uluslararası İlişkiler disiplini arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Uluslararası İlişkiler, devletler ile diğer uluslararası ve uluslarüstü aktörlerin davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi ile ilgilenen bir alan¹⁴² olarak tanımlanabilir. Uluslararası İlişkiler teorisyenleriye bu alanda, devletler arasındaki etkileşim şekilleri ve döngülerini anlamaya ve açıklamaya¹⁴³ çalışmaktadırlar. Hatta Kenneth Waltz gibi teorisyenler bu etkileşim şekilleri aracılığıyla geçmişteki olayları açıklama ve gelecek olaylara dair tahminlerde bulunabilecek genel ilkelere ulaşabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁴⁴ Teori, belirli bir olgu hakkında, mantıksal tutarlılığa sahip, betimlemenin yanı sıra nedensel ilişkileri de ortaya çıkaran, ihtimallere dayalı açıklama ve çözümleyici önermeler

¹⁴¹ Ramazan Gözen, "Giriş: Uluslararası İlişkiler, Teori ve Türkiye Tecrübesi", Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015, s.16.

¹⁴² Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51. Sayı 1, s. 71.

¹⁴³ Donald James Puchala, *International Politics Today*, Newyork: Dodd, Mead & Company 1971, s. 1

¹⁴⁴ Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Çev. Osman S. Binatlı, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015, s.12-13.

bütünüdür.¹⁴⁵ Birbirleri ile alakalı olay, bulgu ve çalışmaları kavramsal bir çatı altında bütünleştiren Uluslararası İlişkiler teorileri alana özgü anarşi, güvenlik, devlet ve egemenlik gibi kavramları geçmişten ödünç almış ve ona bazı yeni anlamlar kazandırmıştır. Tüm bu dönüşümler, yeni devlet anlayışı, yeni toplumsal örüntüler, kentleşme ve uluslaşma ve benzeri somut, yeni ilişki biçimleri doğurmuştur. Bu tarihsel süreç içerisinde yeni gelişmeler için hem filozof düşünür ve bilim insanlarının hem de siyasetçi ve bürokratların çeşitli tepkileri olmuştur.

3.1. Aydınlanmanın Pratik İzleri

3.1.1. Anarşi Korkusu ve Düzen İhtiyacı

Anarşi en yaygın tanımıyla uluslararası sistemde tüm devletlerin eşit egemen güçler olarak kabul edilmesinden dolayı devletlerin üzerinde, çözüm üreten ve uluslararası sistemin düzenleyici ilkelerini belirleyen bir üst otoritenin olmadığı, yapıyı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁶ Bu yapıda örgütlenme türü yataydır. Dolayısıyla devletler arasında ast-üst ilişkisine dayalı hiyerarşik bir ilişki söz konusu değildir. Devletler arasında eşitliğe dayalı bu yapının bu nedenle anarşik bir duruma sebep olduğu varsayılmıştır. Anarşi, egemen devletlerin varlığının oluşturduğu siyasi sorunları da ifade etmektedir.¹⁴⁷

Disiplindeki büyük tartışmaların hepsinde taraflar birçok noktada başka argümanlar sunmuş ve bakış açısı geliştirmiş olsalar da uluslararası ilişkilerin anarşik olduğu hususunda fikir birliğine varmaktadırlar.¹⁴⁸ Pozitivist yaklaşımların anarşinin anlamı, kapsamı ve etkileri üzerinde farklı tezler üretmiş olmaları da anarşiyi bir ön kabul olarak kabul ettikleri gerçeğini değiştirmemektedir.¹⁴⁹

Uluslararası düzlemde eşit egemen devletlerin varlığı devlet öncesi doğa durumuna benzetilmiş ve bu anarşik yapıda savaşların çıkma olasılığı yüksek görünmüştür. Örneğin Waltz'a göre devletler arasındaki doğa durumu savaş halidir. Burada kastettiği, savaşların sürekli, durmaksızın meydana gelmesi değil, kuvvet kullanıp kullanmayacağına her devletin

¹⁴⁵ Ersen Aydın, Erol Kurubaş, Haluk Özdemir, *Yöntem, Kuram, Komplo Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*, Asil Yayınları, 2009, s. 41

¹⁴⁶ Martin Griffiths-Terry O'Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, Routledge, Newyork, 2002., s.3

¹⁴⁷ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, İstanbul: Küre yayınları, 2016, s.306.

¹⁴⁸ Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 29, s.93

¹⁴⁹ Özlük, *Uluslararası İlişkilerde...*, s. 106.

tek başına karar vermesiyle savaşın her an çıkabileceği¹⁵⁰ gerçeğidir. Her biri kendi gücünü geliştirmek veya korumak isteyen ontolojik varlıklar olarak egemen devletler dünyası varsayımı bunun temelidir. Devlet egemenliğinin bir yansıması olarak savaşlar gerçekleşecektir ve gerçekleşmelidir çünkü bunları önleyecek hiçbir şey yoktur.¹⁵¹

Uluslararası ilişkiler disiplini anarşik bir sistemde düzen ve barış nasıl sağlanır sorusuna yanıt aramaya çalışmıştır.

Alexander Wendt'e göre Aydınlanma düşünürlerinden Hobbes, Locke ve Kant'ın düşünceleriyle tanımlanabilecek 3 farklı anarşik dönem söz konusudur. Bunlardan ilki, Hobbesçu bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre devletlerin varlığını devam ettirebilmeleri güçleri ile orantılı bir durumdur. Gücünün var olacağı zayıfın yok olup gideceği tezine dayalı bu anlayışta anarşik sistemin değişmez olduğu ve savaşın vazgeçilmez olduğu görüşü hakimdir.¹⁵² Bu anlayış, anarşik sistemin değişmeyeceğini, dolayısıyla savaşın vazgeçilmez olduğu iddiasındadır. Bu değişmezlik algısı, realist ve neorealist teoriye olduğu gibi yansımıştır.¹⁵³

İkinci olarak, Vestfalya Anlaşmaları'nın kurduğu düzenle özdeşleşen Lockeçu yaklaşımdır. 17. yüzyılda Avrupa devletleri çatışmanın, egemenliğin karşılıklı olarak tanınmasıyla sınırlandırıldığı Lockeçu bir kültür kurmuşlardır. 20. yüzyılın sonlarında uluslararası sistem, Kantçı kültürün ortaklaşa güvenlik anlayışına benzer bir değişimden geçerek dönüşmüştür. Her değişimle birlikte, uluslararası sistemin süregelen anarşik yapısına rağmen, devletler düzenli aralıklarla anarşiden yeni anlamlar çıkarmışlardır.¹⁵⁴ Egemenlik ve anarşi aynı siyasi fenomenin iki karşıt ucunu ifade etmektedir: sistemdeki aktörlerin egemenlik varsayımı, aralarındaki ilişkinin de anarşik olması sonucunu doğurmaktadır.¹⁵⁵ Mesela Hobbesçu anarşinin temelinde, “insan insanın kurdudur” anlayışı yer almaktadır. Bu anlayış nedeniyle bir kaos ve başıboşluk söz konusudur. Birey veya aktörlerin ancak ve ancak kendi kendine yeterli olabileceği bu anarşik düzende varlığın devamı sadece askeri güce dayanmakta, güvenlikse sıfır toplamı bir etki olarak görülmektedir.¹⁵⁶ Uluslararası ilişkilerin geleneksel olarak devletlerin kendi çıkarlarının peşinde koşan, güvenliğini sağlamak maksadıyla hareket eden ve ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin maddi etkilerinden oluştuğu

¹⁵⁰ Waltz, *Uluslararası...*, s.129.

¹⁵¹ Jean Bethke Elshtain, “Uluslararası Siyaset ve Siyaset Kuramı”, *Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Ken Booth-Steve Smith (ed), Çev. Muhammed Aydın, İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2015, s.275.

¹⁵² Wendt, *a.g.e.*, s. 327.

¹⁵³ Faruk Yalvaç, *Uluslararası...*, s.77

¹⁵⁴ Wendt, *a.g.e.*, s.384-385.

¹⁵⁵ Barry Buzan, “Barış, Güç ve Güvenlik: Uluslararası İlişkilerde Çatışan Kavramlar” Esra Diri (ed). Çev. Özden S. Sarı, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2013, s. 171.

¹⁵⁶ Wendt, *a.g.e.*, s. 327.

söylenbilir.¹⁵⁷ Bu haliyle sistem kazanç ve kayıp denklemi üzerine kurgulanmıştır. Nihâi olarak Hobbesçu yaklaşımda güvenliğin olmadığı varsayılan kaotik anarşi durumu zorunlu olarak gücü öne çıkarmıştır. Hobbesçu doğal durumun *öl veya öldür* mantığı, Lockecu anarşi anlayışında *yaşa ve yaşat* anlayışına dönüşmüştür. Anahtar kelime de düşmanlıktan, rekabete evrilmiştir.¹⁵⁸

Wendt, düşmanlık anahtar sözcüğüyle tanımladığı Hobbesçu anarşi anlayışını, rekabet sözcüğüyle tanımladığı Lockecu anarşi anlayışını ve dostluk anahtar sözcüğüyle tanımladığı Kantçı anarşi anlayışına belli tarihsel süreçler içerisinde yer vermekte¹⁵⁹ ve Vestfalya sisteminin dönüşümünü ifade etmektedir. Bu anlayışta düşmandan ziyade rakip kavramı öne çıkmaktadır. Sistemi oluşturan aktörler kendi güçlerini arttırmayı hedefleseler bile savaş yerine müzakereyi tercih etmekteydiler.¹⁶⁰ Dolayısıyla mücadele ön planda tutulmuştur. Egemenlik belirleyici bir role sahiptir. Devletlerin birbirlerini tanıması söz konusudur ve güç dengesi barışın belirleyici unsuru olarak kabul edilmiştir. Lockcecu anlayışta egemenlik bir hak olarak görülmekte dolayısıyla onları işgal etmeye, onlara hâkim olmaya veya ortadan kaldırmaya çalışmamalarını beklemektedir.¹⁶¹

Realizmin grupçulukla ilgili temel varsayımından hareketle realizmin içindeki teori okullarından savunmacı realistler, milliyetçiliğin modern çağında olduğu gibi grup kimliğinin daha güçlü olduğu durumlarda diğer grupları ele geçirmenin ve boyunduruk altına almanın zorlaştığını iddia etmişlerdir.¹⁶²

Bu çerçevede Lockçu anlayış ile Hobbescu anlayış arasındaki farklara referans vermek, Vestfalya sisteminin ve Aydınlanma fikirlerinin etkilerini görmek açısından faydalıdır. Lockecu anarşi anlayışında, savaşın hem kabulü hem de sınırlandırılması, savaşılabilir sınırlı bir savaşın yürütülmesi ve karşı tarafın ortadan kaldırılmasının amaçlanmaması söz konusudur. Hobbesçu anlayışta ise düşmanın tamamen ortadan kaldırılması savaşın temel amacıdır. Yine Hobbesçu anarşi anlayışında devletler eğer zorunlu durumdaysa denge kurmaya yönelirlerken Lockecu anlayışta genel eğilim gücü dengelemek ve bu güç dengesini sürdürmek üzerinedir.¹⁶³ Vestfalya sisteminin, daha çok Lockecu bir anlayışı ön plana

¹⁵⁷ David Campell, "Postyapısalcılık", Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (ed), Çev. Özge Kelekçi, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.241

¹⁵⁸ Wendt, a.g.e., s.344

¹⁵⁹ Wendt, a.g.e., s. 329.

¹⁶⁰ Gökhan Bacık, *Modern Uluslararası Sistem Köken, Genişleme, Nedensellik*, İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2007, s.330

¹⁶¹ Wendt, a.g.e., s. 344.

¹⁶² William C. Wohlforth, "Realizm ve Dış Politika", Steve Smith, Amelia Handfield, Tim Dunne (ed) *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, Çev. Nasuh Uslu, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2016, s.39

¹⁶³ Wendt, a.g.e., s. 349-351.

çıkardığını, Locke'cu varsayımların da son üç yüzyıldır Vestfalya siyasetine egemen olduğu burada ifade edilebilir. Kısaca Vestfalyan sisteminden etkilenen Locke'cu anlayışın Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir süreklilik arz ettiği söylenebilir.

Son olarak üçüncü yaklaşım olan Kantçı anarşi anlayışında ise çoğulcu güvenlik kavramı ön planda tutulmuştur. Burada kolektif güvenlik ile benzerlik gösteren mantık ve eğilimler söz konusudur. Kant, insanları hem duygular dünyasının hem de mantık dünyasının bir üyesi olarak tanımlamıştır. Dünyadaki devletlerin doğa halindeki insanlar gibi olduğunu ve bundan hareketle ne mükemmel derecede iyi ne de kanunlar tarafından kontrol edilebilirler. Sonuçta aralarında çatışma ve şiddet kaçınılmazdır. Kant'ın siyaset felsefesinin amacı da, güç tarafından değil gönüllü katılım ile oluşturulan, aralarındaki savaştan yeterince acı çekmiş ve ders çıkarmış ve böylece hukukun üstünlüğünü anlayacak denli gelişecek devleti oluşturmaktır.¹⁶⁴

Kantçı anlayış, anarşinin ancak kolektif bir güvenlik anlayışından hareketle üstesinden geldiğini ileri sürerek güç dengesi kavramına bir alternatif sunmuştur.¹⁶⁵ Sonrasında ortaya çıkan uluslararası barışı inşa etmek için uluslararası örgütlenmeler Kantçı bakış açısında sistemde yer bulmasının yolunu açmıştır. Bu anlayışın devamında ve sürekliliğinde hukukun üstünlüğü esas alınmıştır. Hukukun üstünlüğü ilkesinin korunup geliştirilmesi kolektif güvenliğin ana unsuru olarak tasarlandığından devletin birinci çıkarı olarak düşünülmüştür. Sonuç olarak, anarşi, dönem dönem düşman, rakip veya dost gibi farklı algılamalara dayanan, Hobbesçu, Locke'cu ve Kantçı bir anlayışla ele alınmış ve dönüşmüştür.

Altı çizilmesi gereken önemli bir husus bu süreçte anarşinin tekilden çoğula tüm devletlerin güvensizliklerinin ana nedeni olarak görülmesi ve bir güvenlik sorunu oluşturmalarıdır. Dolayısıyla bu güvensiz ortamdan daha güvenli bir ortama geçişin yolları ve araçları tartışılmış ve sorgulanmıştır.

Realizmin temel varsayımlarından biri, devletlerin uluslararası anarşi, yani koruma veya sorunların düzeltilmesi için gidebilecekleri merkezi, güvenilir bir otoritenin yokluğu durumunda bir arada olduğudur.¹⁶⁶ Raymond Aaron'un “*anarşik bir düzlemde devletlerin peşinden koşacağı ilk amacın, hayatta kalmayı arzulamak ve tarih, ırk veya servet aracılığıyla oluşturdıkları bütünlüğü korumak olacaktır*” ifadesi realist teorisinin anarşi anlayışını ifade etmesi açısından önemlidir. Realist teori, devletlerin, rasyonel ve bütüncül yapılar olarak dünya politikasındaki temel aktör olduğunu, amaç ve stratejilerinin anarşi bağlamında

¹⁶⁴ Waltz, *İnsan..* s.156-157

¹⁶⁵ Wendt, *a.g.e.*, s. 368-369.

¹⁶⁶ Waltz, *Uluslararası... a.g.e.*, s.88

şekillendiğini varsaymaktadır.¹⁶⁷ Anarşinin verili olması, uluslararası ilişkileri anlamamızı ve çalışmamızı da etkilemiştir. Anarşik uluslararası ilişkiler algısı beraberinde iç-dış ayrımını somutlaştırarak devletin de verili bir form haline bürünmesine neden olmaktadır. Bu da, onun tanımı, tarihsel gelişimi ve analizi konusundaki çalışmaların verimsiz olmasına neden olmaktadır.¹⁶⁸

Anarşiden kurtulma yollarını arama pozitivist Aydınlanmacı anlayışın temel çabalarından birisi olmuştur. Pozitivist uluslararası ilişkiler teorisi, anarşiyi bir veri olarak kabul eder ancak diğer taraftan da bunun başa çıkmanın yollarını ararlar. Realist teoriye göre anarşi devletler sisteminin değişmeyen yapısal bir özelliğidir. Liberal teoriler ise anarşi gerçeğini kabul etmekle beraber anarşi içinde iş birliği seçenekleri ararlar.¹⁶⁹ Tüm bu tartışmalar devletler ve uluslar düzeyinde hem kendi içlerinde hem de karşılıklı ilişkilerinde güvenlik kavramının önemini artırmıştır.

3.1.2. Ulusal Güvenlik

Diğer temel kavramlarda olduğu gibi güvenlik kavramına yaklaşım da Hobbesçu Realist anlayış ve Kantçı İdealist anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Hobbesçu bakış, içinde yaşadığımız şiddete eğilimli dünyayı aşmanın mümkün olmadığına inanırken, Kantçı bakış şiddete dayalı mücadeleleri aşmanın ve daha barışçıl bir dünyanın mümkün olduğuna inanmışlardır.¹⁷⁰

Yıllarca süren savaşı ve şiddeti ortadan kaldırabilir miyiz sorusu, Birinci Dünya Savaşı sonrası kimliğini kazanan Uluslararası İlişkilerin merkezinde yer almıştır. Uluslararası ilişkilerin en etkili ve güçlü aktörü olarak devlet, bir üst otoritenin olmadığı anarşik bir ortamda, geçerli siyasi meşruiyetin temel birimi olmuştur. Bununla birlikte kendi kendine yeterliliğe dayanan dünyada, varlıklarını devam ettirmek için kendilerini korumak dışında bir seçenekleri olmadığını düşünmüştür.¹⁷¹ Bu güvenliği nasıl sağlayabilecekleri konusunda da Hobbes, Machiavelli ve Rousseau gibi isimler uluslararası ortamı, devletlerin güvenliklerini

¹⁶⁷ Joseph M. Grieco, “Realist Uluslararası Teori ve Dünya Siyaset Çalışması”, Michael W. Doyle, G. John Ikenberry (ed), *Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce*, Çev. Fulya Akgül Durakçay, İstanbul, Beta Yayınları, 2015, s.167-168.

¹⁶⁸ Özlük, *Uluslararası İlişkilerde* s.107.

¹⁶⁹ Faruk Yalvaç, “Devlet”, Atilla Eralp (ed) *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, iletişim, 2005 s.93.

¹⁷⁰ Jhon Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, 2008, s. 70.

¹⁷¹ A.g.e., s. 71.

komşularının güvenlik tehditleri pahasına sağlamaya çalıştığı bir hayli sert bir alan olarak değerlendirmiş, devletlerarası alanı da bir güç mücadelesi olarak tanımlamışlardır. Bu düşünce daha sonra klasik düşünce ekolünden Carr ve Morgenthau gibi yazarlarca da ifade edilmiştir.¹⁷²

Neo-Realist düşüncenin öncülerinden Waltz da Hobbes'a bir gönderme yaparak devletler arasındaki doğa durumunu savaş hali olarak tanımlamıştır.¹⁷³ Bu nedenle kendi bekâlarını sağlamak amacıyla güvenliğini temel konuları olarak kabul etmişlerdir. Hobbes'un dile getirdiği "*insan insanın kurdudur*" anlayışı, ülkeleri birbirlerine karşı kuşkucu kılmış ve bu doğrultuda güvenlik konusunda da tedbirli davranmaya itmiştir. Güvenlik anlayışının, anarşi anlayışı ile bağıntısı kaçınılmazdır. Anarşik bir ortamda devletler, kendi güvenliklerini sağlamak için azami çaba harcamaktadırlar. Bu da, aslında, güvenlik sarmalını oluşturmaktadır.

Kantçı anlayış ise daha çok kolektif güvenlik anlayışını öne çıkarmaktadır. "*Edebi Barış*" adlı eserinde Kant'ın ilkelerine bakıldığında, zorunlu askerliğin kaldırılması gibi savunmayı gerekli kılmayan önlemlerin alınması ön plana çıkmaktadır. Kant, her şeye rağmen; bir güvenlik sorunu yaşanır, bir savaş meydana çıkarsa bunu topyekûn bir savaştan ziyade sorunun barışı sağlayacak bir çözüm ile tesis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle de diplomasi ve iletişime verdiği önem ortaya çıkmaktadır.

Realist anlayış, dünyayı gördüğü gibi ifade etmeyi amaçlayarak, geleceği tahminde kullanabileceği, uzun ömürlü, her yer ve zamanda geçerli evrensel kavramlar ve kanunlar geliştirmeyi ister.¹⁷⁴ Bu nedenle geçmişi okuması, kökenlerini Aydınlanma düşünürlerinden Hobbes ve Machiavelli'de gören anlayışı, geleceğine ışık tutmakta ve karamsar bir bakışa dönüşmektedir. O dönemde büyük ölçüde askeri olarak tanımlanan güvenlik, 1789'da ulus kavramının ortaya çıkışı ile ulusal güvenlik olarak tanınır olmuş ve yeni tehditlerle mücadele etmek için kendine mikro düzeyde vücut bulmuştur.

3.1.3. İlişkiler Ağının Nesnesi: Devlet

Uluslararası ilişkilerin hem pratikte hem de teoride gelişmesi; bürokrasi, siyaset ve bunların toplamından oluşan devlet örgütlenmesinin kökleşmesiyle yaşanmıştır. Bu bağlamda devlet örgütlenmesi uluslararası ilişkilerin merkez nesnesi olarak belirlenebilir. Siyasi ve

¹⁷² A.g.e., s. 72.

¹⁷³ Waltz, *Uluslararası...*, s. 129.

¹⁷⁴ Baylis, a.g.e., s.73

bürokratik yapılanmalar insanoğlunun dönüşümü ve gelişimiyle paraleldir. Devlet, öncelikle, doğal bir yapı veya doğanın bir parçası değildir. Üretilmiş, icat edilmiş, yaratılmıştır. Doğal olmadığı için de tarihsel bir olgudur. Dünyanın ulus devletlerce parsellenmesiyle, bazı tarihi gelişmeler sonucunda ve tarihin bir döneminde ve bölgesinde mümkün olmuştur.¹⁷⁵ Tarihsel süreç içerisinde devletin iki temel aşaması mevcuttur; geleneksel ve modern devlet.

Devlet, sınırları belirli ve o sınırları kendinden önceki siyasi yapılardan daha iyi organize edebilmiş, içinde otorite ve düzeni, dışındaysa kendisi gibi eşitler tarafından temsil edilen gücün kaynağı olan bir yapı olarak tanımlanabilir.¹⁷⁶ Başlangıçtaki haliyle devlet merkezi otoriteyi sağlamak adına şiddet kullanmaktan kaçınmazken bunu ülke içinde düzen ve otoriteyi sağlamak amacıyla meşrulaştırmıştır.¹⁷⁷

1933 tarihli Montevideo sözleşmesinin birinci maddesi uluslararası hukuk açısından devlet olmanın şartlarını belirlemiştir. Bu şartlar: Ülke, insan ve egemen bir otorite olarak sıralanmaktadır. Ülke, sınırları uluslararası olarak belirlenmiş, belirli bir toprak parçasını; insan, toprak parçası üzerinde yaşatan halkı; egemen bir otorite ise, örgütlenmiş ve ülkenin bütününde egemenliği olan bir yönetim şeklinde ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu anlaşmanın niteliklerini taşıyan geleneksel anlayışın yerini bireyci liberal hukuk devleti almıştır.

Liberalizm, hem bir ekonomik teori ve düşünce biçimi hem de genel felsefi bir bakış ve düşünme türünü ifade eden bir kavramdır. Liberalizmin temel varsayımları, aklın ön plana çıkarılması ve bireyciliğin esas alınmasıdır. Toplumu açıklayan doğal durum, doğal hukuk ve doğal haklar kuramı ile devleti açıklayan toplumsal sözleşme kuramları, akli ve bireyciliği temel almaktadır.¹⁷⁹ Liberal felsefe, liberal ekonomi ve liberal devlet teorileri asıl olarak Sanayi Devrimi'ni ilk tecrübe eden ülkelerde yaygın kabul görmüştür. Kuramsal çerçevesi de İngiliz ve Fransız düşünürlerin etkisiyle oluşmuştur. Rasyonel, fayda-maliyet analizi yapan ve her daim kendi çıkarının peşinde koşan bir yapı olarak betimlenen devlet tanımı, liberal felsefeyle ilişkilidir. Bu yaklaşımda, Homo Economicus (rasyonel karar alan insan) anlayışıyla birlikte devletin de Raison D'état (devlet çıkarı) ilkesi bağlamında hareket ettiği düşünülmektedir. Burada tam manasıyla kastedilen gerek bireyin gerekse devletin güvenlik ve çıkar kısı kacında hareket etmeye çalıştığıdır. Devleti insansılaştıran, arzuları, duyguları,

¹⁷⁵ Özlük, *Uluslararası İlişkilerde...*, s. 71

¹⁷⁶ A.g.e., s.93

¹⁷⁷ Şaylan, a.g.e., s.39-40

¹⁷⁸ <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897> (9 Mart 2017)

¹⁷⁹ Şaylan, a.g.e., s.48

hırsları olan bir yapıya dönüştüren de bu anlayış olmuştur.¹⁸⁰ Hobbes da devletin yapay bir birey olarak tıpkı insanlar gibi varlığını koruma ve bunun için gereken her şeyi yapma durumunda olduğunu savunmaktadır.¹⁸¹ Bu dönüşümün izlerini, Machiavelli'nin devletin işleyişini daha verimli kılma çabalarında ve Hobbes'un devleti, insanın istek ve arzularını devlete yansıtan anlayışında da gözükmektedir.¹⁸²

Aydınlanma çağı düşünürleri, devlet ve siyaset olgusunu seküler hale getirmiş, Tanrısal irade yerine aklı koymuştur. Toplum ve devleti rasyonel açıklamalara dayandırmışlardır. Bu anlayışının sonucu olarak insanlar kendi hak ve özgürlüklerini korumak üzere bir araya gelerek yaptıkları toplumsal sözleşme ile devleti oluşturmuşlardır. Devletin temel varlık amacı, hak ve özgürlükleri koruma gerekirse bunun için de güç kullanmadır.¹⁸³ Devletin meşruiyeti de bu sözleşmeye uygun davranmasıyla ölçülür hale gelmiştir. Devletin kutsal olduğu algısı, devlete dair söylenen ve anlatılanların kökenini dinden, özellikle de Hristiyanlıktan alıyor olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁴ Özellikle 17. yüzyıldaki siyasi mücadeleler hâlâ ilâhi yasanın yorumlarının odağındadır. Bu nedenle, meşruiyet ve devletin burjuvazi tarafından dini terimlerle ifade edilmesi¹⁸⁵ anlaşılabilir bir durumdur. Bu yaklaşımlarda egemenliğin kaynağını ilahi yaratıcıdan alıp insan aklına indiren Aydınlanma düşüncesinin etkisi büyüktür.

Devletin bir diğer önemli bileşeni ulus kavramı, Avrupa'daki devrimsel değişiklikler içerisinde meydana çıkan bir toplumsal kategoridir. Modern devlet de bu kategorinin üzerinde faaliyet gösteren politik bir yapılanmadır.¹⁸⁶ Modern devletin en büyük işlevi, oldukça farklı kimlikleri olan bireyler arasında bir siyasal bütünlük ve sadakat duygusu yerleştirmeyi başarmış olmasıdır.¹⁸⁷

Genelde tüm Pozitivist yaklaşımlar, özelde disipline hâkim realist anlayış, devleti merkezine yerleştirmiştir.¹⁸⁸ Pozitivizm, toplumu var olan biçimiyle veri kabul etmekte, değişmez değilse bile çok önemli ölçüde ve sürprizler yaratacak şekilde değişmeyecek bir varlık saymaktadır. Bu kalıcı verilerin bugünkü gerçekleri de, uzun zaman dilimine yayılmakta, yani, mevcut toplum, bütün zamanlar için en doğal gibi algılanmakta ve

¹⁸⁰ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Yayınları, Ankara, 2008, s.72.

¹⁸¹ Stanlick Nancy A., "A Hobbesian View of International Sovereignty", *Journal of Social Philosophy*, Volume 37, Issue 4, 2006, s. 556.

¹⁸² Martin Carnoy, *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Çev.Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013 s.32-34.

¹⁸³ Şaylan, a.g.e., s.49-50.

¹⁸⁴ Özlük, *Uluslararası İlişkilerde...*, s.72.

¹⁸⁵ Carnoy, a.g.e. s.32.

¹⁸⁶ Şaylan, a.g.e., s.42.

¹⁸⁷ David Beetham Aktaran Özlük, *Uluslararası İlişkilerde...*, s.79.

¹⁸⁸ Yalvaç, *Devlet*, s.20.

sunulmaktadır. Bu anlayışın disipline yansıması, devleti sabit ve kurulmuş bir bağımsız alan olarak ve böylece devlet inşası veya çözümü sürecini, tarih dışında bırakarak yorumlamak olmuştur.¹⁸⁹

Bu algı Avrupa'ya özgü devletin, evrensel bir norm olarak dünyanın her yerinde geçerli olması tümüyle pozitivizmin ve Batı merkezci dünya algısının bir sonucudur. Devlet, Avrupa'da belirli şartlar altında, belli bir dönemdeki gelişmelerin sonucu olmasına rağmen tüm Uluslararası İlişkiler teorilerinde adeta tüm dünyada tek bir biçimi varmış gibi verili olarak alınmış ve bu yönde değerlendirilmiştir. Post-Modernizm ve dolayısıyla Post-pozitivist anlayış bu tek tipleştirici felsefi yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Ancak ister evrensel tipi isterse yerel çeşitliliği vurgulasın, Uluslararası İlişkiler Teorilerinde devlet temel, merkezi nesne konumunu sürdürmektedir.

Avrupa'da devlet, feodalizmin ardından ortaya çıkmıştır. İnşası feodal temellere dayanmakla beraber bölünmüş bir güç yerine merkezi bir güç olma iddiasındadır. Bu merkez güç olma isteğini dinin yerine geçme, dini sembolleri kullanarak kendine bir alan yaratmasında ve ulusal kiliseler kurarak dini kontrol alma eğiliminde gözükmektedir. Coğrafi keşiflerin ve merkantilist hareketlerin etkisiyle ekonomik olarak güçlenme ve sermaye birikimi için konsolide olması gereken bir yapıdır.

Pozitivist okumada modern devleti anlamlı kılan 3 unsur olan, egemenlik, dönüştürme/benzeştirme yeteneği ve sınırlar, bugün bile disiplindeki devlet anlayışına yön vermeye devam etmektedir.¹⁹⁰ Bu yaklaşım pozitivizmi ve onun ürünü rasyonel hukuk devletini ulus düzeyinde egemen olma zorunluluğuna itmiştir. Bu bağlamda, Aydınlanma düşüncesinin ürettiği temel olgulardan birisi de egemenlik kavramıdır.

3.1.4. Egemenlik

Egemenlik kavramını ilk ortaya atan Fransız hukukçu Jean Bodin olmuştur. Bodin, kavramı, en üst anlamına gelen Latince *superanus* teriminden türetmiş ve bir devletin koşulsuz ve daimî gücünü nitelemek için kullanmıştır. Bodin'e göre egemenlik koşulsuz ve başka hiçbir şeye bağı değildir; güç, fonksiyon veya süre bakımından kısıtlanmamıştır.¹⁹¹ Bu dönem, Avrupa'nın siyasal açıdan, feodal düzenden mutlakiyetçi düzene geçmeye çalıştığı bir

¹⁸⁹ Özlük, *Uluslararası İlişkilerde...*, s.101.

¹⁹⁰ Özlük, *Uluslararası İlişkilerde...*, s.104.

¹⁹¹ Bodin'den Aktaran Emrah Beriş, "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Ve Geleceği Üzerine Bir İnceleme" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 63, Sayı 1, s. 57.

ara dönemdir. Dönemin düşünürleri bu süreçte Roma İmparatorluğu'ndan sonra Avrupa'nın bölünmüş ve parçalanmış egemenliğine dair tartışmalar yürütmüşlerdir. Egemenlik nedir, nasıl olmalıdır ve kimde bulunmalıdır soruları döneme damgasını vurmuştur. Bu bağlamda Bodin'in egemenliğe ilişkin açıklamaları bir bakıma feodalizm eleştirisiidir.

Bodin, modern devletin oluşum sürecinde egemenliği, mutlakiyetçi monarşinin meşrulaştırıcı unsuru olarak kullanmıştır. Diğer taraftan yönetilenler mutlak otoriteye karşı itaat etmekle yükümlü kılınmıştır.¹⁹² Fakat yöneticinin doğal hukuk veyahut Tanrının iradesiyle sınırlandırılabileceği kabul edilse de buradaki egemenlik tartışmalarının merkezinde otorite boşluğunu ortadan kaldıracak bir düzen arayışı bulunmaktadır.

Egemenlik konusunda Bodin'e nazaran Hobbes daha katıdır. Hobbes'a göre insanlar mutlak monarşi ile ortada herhangi bir düzenin ve otoritenin olmadığı anarşi arasında seçim yapmak durumundadır. Bu bakış açısı nedeniyle Hobbes, doğa durumundaki insanların haklarını bir üst otorite olarak devlete devretmeleriyle devletin oluştuğunu söyleyerek, güvenliği sağlama konusunda devlete sınırsız ve meşru bir güç kullanma yetkisi sunmuştur. Diğer bir ifadeyle Hobbes'a göre anarşi, doğal hukuk yoluyla değil ancak ve ancak sınırsız ve mutlak bir egemen gücün varlığı durumunda ortadan kalkar.¹⁹³ Toplum sözleşmesinden hareketle Leviathan olarak adlandırılan egemen, bireylerin ortak iradesinden ortaya çıkmış olsa bile egemenlik söz konusu ortak iradenin toplamından fazlasıdır.¹⁹⁴ Gerek Bodin gerekse Hobbes'un yaşadığı dönem dikkate alındığında, bu dönemde mutlak otoriteye duyulan ihtiyacın had safhada olduğu görülmektedir. Dolayısıyla devlet açısından önemli olan kavram, güvenliktir ve bu güvenliğin egemenlik yoluyla tesis edileceği düşünülmüştür. Başka bir ifade ile devlet ile birey karşılaştırıldığında tartışmasız olarak devletin önceliği kabul edilmiştir.

Locke, Kant ve Mill ise yaşadıkları dönemin şartlarının etkisiyle de egemenliğin bireyin özgürlüğünün önüne geçemeyeceği çizgisinde birleşerek egemenliğin bir bütün olduğu anlayışını reddetmiştir. Onlara göre devlet öncesinde birey veya doğa halindeki birey, doğal hukuk çerçevesinde özgürdür ve bu özgürlüğünü teminat altına almak ve devamını sağlamak adına yetkilerini devlet denilen bir üst otoriteye devretmiştir. O halde bu yaklaşım devletin bireyden üstün değil bilakis bireyin devletten üstün olduğunu ortaya koyar. Bu çerçevede devletin birincil görevi bireyin hukukunu ve özgürlüğünü korumak olup güvenlik ikinci öneme sahiptir. Aydınlanma dönemi tartışmaları ruhunun baskın olduğu bu görüşün

¹⁹² Andrew Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çev.Hayrettin Özler Ankara: Adres Yayınları, 2012, s. 38.

¹⁹³ Halil İbrahim Aydın, Veyssel Ayhan, "Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2004, s. 70

¹⁹⁴ Ağaoğulları-Köker, *Kral Devlet ya da..* s. 192-195

ortaya çıkmasında Avrupa’da ortaya çıkan merkantilizm tartışmalarının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim coğrafi keşifler sonrası Avrupa’da ortaya çıkan yoğun sermaye birikimi, devletlerin aşırı güç kazanmasına neden olmuştur. 15. ve 16. Yüzyılda düzenin muhafazası için Hobbes ve Bodin tarafından ortaya konulan devlet imgesi bu büyümenin etkisiyle Aydınlanmacılar tarafından bir “canavar” olarak görülmeye başlanmıştır. Bilhassa devletin ekonomi üzerindeki aşırı kontrolcü yaklaşımı emekleme ve palazlanma aşamasındaki burjuvaziye oldukça rahatsız etmiştir.

Siyasi tarih açısından 1648 Vestfalya Anlaşmaları’nın öneminin büyük bulunması ve bu tarihi anlaşmanın bir milat olarak kabul edilmesinin ana nedeni, egemenlik tartışmalarına bir nokta koymuş olmasıdır. Bu nokta aynı zamanda bir başlangıç olmuştur. Şöyle ki; Hristiyanlığın Avrupa’da gelişiminden Kutsal Roma İmparatorluğu’nun sona ermesine kadarki süreçte Avrupa’daki egemenlik tartışmaları kabaca ikiye ayrılabilir: kilise egemenliği ile devlet egemenliği arasındaki mücadele. Egemenliğin kaynağının Tanrısal olduğu, modern çağa kadar kabul edilmiştir. Bu süreçte siyasal ilişkilerin belirleyicisi kilise olmuştur. Bu durum, Papaların krallara taç giydirmesi şeklinde resmedilmiştir. Ayrıca Vestfalya Anlaşmalarına kadarki süreçte uluslararası anlaşmaların geçerliliği ancak Papanın onayı ile mümkündür. Egemenliğin Tanrısal olup olmayacağı tartışması Bodin ve Hobbes’un yaklaşımları ile yumuşatılmış ve hükümdarın Tanrının kurallarına uyması gereken bir yönetim anlayışı gerekliliği üzerinde durulurken, Protestan devrim ile birlikte kilise ile devlet arasındaki ilişki tersine dönmeye başlamıştır. Bu yaklaşım tarzı Vestfalya’da zirveye taşınmış ve katılımcı devletler tarafından da kabul edilmiştir.

1648 sonrası egemenlik ve iç işlerine karışmama gibi uluslararası ilişkilerin temel ilkelerinin kabul edilmiş olması beraberinde sınırlar, vatan, iç ve dış egemenlik gibi kavramların değişimine yol açmıştır. Bu çerçevede Avrupa’da dinsel sınırlar yerini milli sınırlara, dinsel semboller de yerini milli sembolere terk etmeye başlamıştır. Dahası Papalığın devletler üzerindeki otoritesi ortadan kaldırılmıştır.

Egemenlik kavramının siyasal açıdan uluslararası alanda belirmesi, hükümetlerin kendi dinlerine muhalefet edenlerle savaşmayı durdurdukları 1648 Vestfalya Barışı ile başlamıştır. Vestfalya Barışı ile, kralların ve prenslerin bölgesel yargı yetkisinin tanınması ve tanımlanmış sınırları içerisinde müdahale edilmemesi politikası kabul edilmiştir.¹⁹⁵ Bu nedenle, Kilise’nin toprak dışı otoritesi, özellikle laik ulus devletin gelişimine yol açarak ciddi şekilde zayıflamıştır. Avrupa prenslerinin birbirlerinin egemenliğini karşılıklı tanımları, dini

¹⁹⁵ Martin Griffiths-Terry O’Callaghan, *a.g.e.*, s.296-297.

inanç konusundaki mücadelelerden vazgeçip onun yerine iç kontrol ve istikrar konusuna odaklanmalarına neden olmuştur.

Egemenlik sözcüğünün kökeni, günümüz devletlerinden farklı olarak tek bir kişinin devleti ve egemenliği ifade ettiği bir döneme uzanmaktadır. Sözcüğün bu orijinal anlamının izlerini, egemen devletleri birey olarak ele alma eğilimi ile modern kullanımda da bulmak mümkündür. Bununla birlikte, egemenlik kendisine başlangıçta bir kişi veya hanedan yönetiminde yer bulsa da yavaş yavaş, halk egemenliği ile anılır hale gelmiştir.

Yukarıdaki aktarımlardan hareketle tarihsel süreç içerisinde egemenliğin Tanrısal bir yetki olmaktan çıkıp halka ait bir anlama dönüştüğünü söylemek mümkündür. Egemenliğin ancak ve ancak halka ait olduğunu savunan görüşlerin tamamen bu çerçeveden etkilendiğini söylemek mümkündür. Tanrı-imparator-halk üçlemesinde yönetim ile egemenlik arasındaki ilişkinin geline nokta itibarıyla halka ait olduğu benimsenmiştir. Bu evre zarfında Fransız Devrimi bir milat olarak görülmektedir. Devrimden sonra tek geçerli yönetim şeklinin ulusun egemenliği olduğu benimsenmiştir. Fransız Devrimi'nin sonuçlarından biri de ulus-devlet ile modern devletin bir ve özdeş sayılmasıdır. Bu durum, egemenlik kaynağının ulus olduğu anlayışının bir sonucu olarak görülebilir.¹⁹⁶

Tarihsel perspektif ele alındığında Protestan Devrimi ile başlayan Vestfalya Barışı ile hızlanan modern devlet yolculuğunun Fransız Devrimi ile taçlandırıldığı söylenebilir. Ele alınan dönem boyunca, feodalizmden Fransız Devrimi'ne, egemenlik kaynağının ne olduğu tartışmaları sona ermiştir. Egemenlik, Fransız Devrimi'nden sonra ulusal bir nitelik kazanmış, devletin otoritesi ulusun varlığıyla özdeşleşmiştir. Bir yandan ulusal egemenlik anlayışı, tek kişinin yönetimine karşı günümüz demokrasilerine benzer halkın büyük kısmından güç alan temsili demokrasi anlayışının kurumsallaşmasını da sağlamıştır.¹⁹⁷

Anlaşılabacağı üzere, Aydınlanma fikrine dayanan toplum sözleşmelerindeki halk kavramı Fransız Devrimi ile ete kemiğe bürünerek siyasi bir topluluğa dönüşmüştür. Genel irade sahibi olarak tasavvur edilen halk, artık egemenliğin mutlak sahibidir. Ulusal egemenlik kavramının şekillenmesinde pay sahibi olan Aydınlanma düşünürlerinden Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" adlı eserinde, "*devletin ve onunla özdeşleşen halkın iradesi olarak ortak iyiliği gözetten ve yaşatan genel irade*" tabiri ile karşılaşılmaktadır.¹⁹⁸ Bu pencereden bakıldığında Rousseau'ya göre egemen, halktır. Ve bu halk, siyasi bir topluluk olarak toplum

¹⁹⁶ Şaylan, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁹⁷ Beriş, *a.g.e.*, s.60.

¹⁹⁸ Rousseau, *a.g.e.*, s. 19.

sözleşmesiyle oluşmuştur.¹⁹⁹ Ayrıca bu dönemde egemenliğin tek bir kişi veya zümreye değil de tüm ulusa ait olduğunun tanınması ve ulusal egemenlik kavramının oluşması olgusu söz konusudur. Bu aynı zamanda; bireylerin, devletin yönetiminde hak sahibi ve ulusların, kendi yazgılarına hâkim olabilmesi anlamında da değerlendirilebilir.²⁰⁰

Her ne kadar egemenliğin kaynağına yönelik tartışmalar büyük ölçüde bitirilmiş olsa da, egemenliğin sınırlarına ve kapsamına yönelik tartışmalar tüm hızıyla devam etmiştir. Bu bağlamda Rousseau egemenliği en doğal haliyle kabul ederken, yani halkın genel iradesine bir kısıt getirmezken Aydınlanma hareketine büyük katkılar sunan Voltaire bu görüşe karşı çıkarak, devlet egemenliğinin bireysel özgürlükler çerçevesinde sınırlandırılmasını öne sürmüştür.²⁰¹

Egemenliğin belli bir dönem boyunca, devlet otoritesini meşrulaştırmak için kullanılan bir araç olduğu ifade edilebilir. Gerçekten de egemenlik, Bodin ve Hobbes'ta olduğu gibi uzun bir süre mutlak monarşilerin siyasi iktidarı tek başlarına kullanmalarına olanak sağlamış sonrasında da ulusal egemenliğe dönüşerek var olan siyasi yapıların devamlılığını sağlamıştır. Bu açılarından bakıldığında egemenlik kavramı devleti, meşruiyeti ile donatmaktadır. Egemenlik, bu yüzüyle siyasi iktidarın hukuksal bir boyut kazanmasını sağlayan, devlete içkin, onun meşruluğunu ifade eden ve devleti niteleyen bir kavram haline gelmiştir.²⁰²

Tüm bu somut gelişmeler uluslararası ilişkilerin yeni bir biçim kazanmasına yol açmıştır. Ülkeler arasındaki bağlantılar sık ve sıkı hale gelmiştir. Bu yeni yapı, diğer bütün toplumsal olgular gibi sosyal bilim, düşünür, filozof ve bilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Bu kişilerin çalışmaları, kendisine özgü bir bilim dalı, disiplin ve teoriler alanı oluşturmuştur. Aydınlanma düşüncesinin bir diğer etki alanı da söz konusu Uluslararası İlişkiler disiplinin, teorilerinin ortaya çıkması ve gelişmesine olanak sağlamasıdır.

3. 2. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Tarihçesi

Uluslararası İlişkiler; modern, egemen ve merkezi devletlerin gelişmesi ile ortaya çıkmış, 15. Yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da tartışma zemini bulmuş ve ardından kıtalararası etkileşim ile dünya geneline yayılmıştır. Pek çok kürsüde tartışılmış olsa da Uluslararası İlişkiler teorisi 20. Yüzyıla kadar devlet/siyaset teorisinin bir alt dalı olarak

¹⁹⁹ Beriş, *a.g.e.*, s.60.

²⁰⁰ *A.g.e.*, s.61.

²⁰¹ Arı, *a.g.e.*, s.122.

²⁰² Beriş, *a.g.e.*, s.76.

kalmış ve pek çok düşünürden katkı almıştır.²⁰³ Bu tez çalışmasında ise teorinin doğmasına büyük etkileri olan düşünürler ve fikirleri ele alınacaktır. Bu düşünürlerden ilki olan Machiavelli'nin modern siyaset teorisine en büyük katkısı; politikanın sekülerleşmesi ve teşkilatlanmış, egemen bir güç olan modern devlet tanımının onun sayesinde yerleşmesidir.²⁰⁴

Machiavelli, siyasette esas olanın, gerçekçi politikaları ahlaki çerçeveler içinde uygulamak olduğunu, politikaların belli bir amacı bulunduğunu ve bu amacın, devletin yaşamını sürdürme başarısına endeksli olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ Machiavelli, kilisenin ahlakçılık kisvesine bürünmüş politikalarını, rasyonel bir ulusal-laik alternatif ile, güçlü bir ulusal birliğe dönüştürmenin ilkelerini belirlemeyi hedeflemiştir.²⁰⁶

Uluslararası İlişkiler, devletle beraber, seküler bir nitelik kazanınca Orta çağ Hristiyan ülkesinin teklik, bütünlük ve kafirlerle savaş gibi temel kavramları yerini, kendi otorite ve meşrulaştırma yöntemlerine sahip ve önceliği kendi faydasına odaklanmak olan farklı devletler kavramına bırakmıştır.²⁰⁷ Böylece Uluslararası İlişkiler, bir politika alanı olarak görülmeye ve değerlendirilmeye başlamıştır.

Teoriye Machiavelli'den sonra en çok katkıyı yapmış olan ve bir önceki bölümde ele alınan Hobbes, uluslararası ilişkileri bir doğa hali olarak nitelemektedir. Doğa hali kavramı, toplum veya devletin meydana gelişini ifade etmek için Hobbes'un oluşturduğu kurgusal bir kavramdır ve otoriteye boyun eğmeden önce yaşanıldığı varsayılan bir durumu anlatmaktadır. Hobbes ve diğer realistler modern dönem uluslararası ilişkilerini veri almışlar ve negatif ifadelerle tanımlanan, değişmeyen bir insan doğasına dayanmışlardır. Uluslararası İlişkiler'in bir savaş hali olarak görülmesinin temelinde devletin ve devletlerarası ilişkilerin karakteristik özelliklerinin yanı sıra, insan doğasının kötücül olduğu temelli bir tanımının bulunduğunu söyleyebiliriz.²⁰⁸

Bir diğer önemli düşünür Grotius'a göre uluslararası toplum; ihtiyaçların ortaklığından doğmaktadır. Devletlerarası ilişkilerde genel kabul gören normlar ve gelenekler vardır ve bunlar bütün devletler için bağlayıcı olan uluslararası hukukta ve doğal hukukta içkindir.²⁰⁹

Son olarak uluslararası ilişkileri, devletlerarasındaki ilişkinin ötesinde algılayan Kant'a göre bütün insanların ortak bir cemiyetin mensubu olduğu için devletler, ikincil niteliktedir.²¹⁰

²⁰³ A. Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler" Öncesi", *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 40

²⁰⁴ A.g.e., s.41.

²⁰⁵ Bostanoğlu, a.g.e., s.88.

²⁰⁶ A.g.e., s. 89.

²⁰⁷ Yurdusev, a.g.e., s.42.

²⁰⁸ Yurdusev, a.g.e., s. 47.

²⁰⁹ A.g.e., s. 49.

Uluslararası ilişkiler alanında klasikler arasına girmiş olan Thucydides'in "Peleponezya Savaşları Tarihi" adlı yapıtı bu alanda ortaya konan çalışmaların ilk örneğini oluşturmaktadır.²¹¹ Modern dönemde ise ayrıca Dante, Pierre Dubois, Saint Pierre, Jean Jacques Rousseau ve Jeremy Bentham alana yaptıkları katkılarıyla önemli isimler olmuşlardır.

Herhangi bir disiplinin oluşumunda en önemli unsurlar; kendine ait bir çalışma alanı oluşturması ve bu alanda nasıl çalışılacağını belirlemesidir. Daha önce de vurgulandığı üzere Grotius ve Kant'ın düşünceleri ile İdealizm arasında veya Machiavelli ile Hobbes'un düşünceleri ile Realizm arasında benzerlikler/yakınlıklar kurulabilir.²¹² Bu birikim Uluslararası İlişkilerin doğuşuna ışık tutmuştur. Ancak bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilerin doğuşu Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında da çalışmalar yoğunlaşmış ve olgunlaşmıştır.

Uluslararası İlişkiler disiplini ilk yıllardan itibaren, özellikle tarih ve hukuk gibi diğer bilim alanlarıyla arasındaki sınırı yeterince belirleyememiş, onlardan yeterince bağımsızlaşamamış bir disiplin olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bir başka ifadeyle, Uluslararası İlişkiler, geç ortaya çıkmış bir disiplin olması nedeniyle, görece olgunlaşma sürecini geç tamamlamış, diğer alanlardan büyük ölçüde destek alarak gelişmek zorunda kalmıştır.²¹³ Ancak disiplinin kendine özgü bir çalışma alanı belirlemesi ve bunun sınırlarını çizebilmesi alanın diğer disiplinlerle etkileşimi göz önüne alındığından oldukça zor olmuştur. Zorluğun esas sebebi, disiplinin çalışma alanını diğer disiplinlerin konularından tümüyle ayırmanın neredeyse imkânsız olmasıdır. Örneğin; hukuka, iktisata, siyaset bilimi ve sosyolojiye başvurmadan uluslararası politikayı açıklamak pek olası değildir.²¹⁴ Uluslararası İlişkiler kısmen geç ortaya çıkmış bir alan olmasının yanı sıra, doğuşu ve gelişimi boyunca disiplinler arası bir niteliğe sahip olmuştur.²¹⁵ Bu yaklaşımdan dolayı Galler Üniversitesi'ndeki Uluslararası İlişkiler kürsüsünün kurucusu ve aynı zamanda başkanı olan Sir Alfred Zimmern, disiplinin içeriğinin doğa bilimlerinden felsefeye değin geniş bir alanı kapsadığını ifade etmiştir.²¹⁶

Benzer şekilde disiplinin oluşumundaki önemli göstergeleri; konuyla ilgili sistematik kitapların yayınlanması, üniversitelerde bölümlerin ve kürsülerin kurulması, konunun

²¹⁰ A.g.e., s. 51-55.

²¹¹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Marmara Kitap Merkezi, 2008, s. 16.

²¹² Atilla Eralp "Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumu: İdealizm Realizm Tartışması" *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009 s.57-58

²¹³ Ersen Aydınli v.d., a.g.e., s. 19.

²¹⁴ Özcan, a.g.e., s.203.

²¹⁵ Ersen Aydınli v.d., a.g.e., s. 18.

²¹⁶ Özcan, a.g.e., s.204.

öneminin sadece akademisyenlerce değil, daha geniş bir aydın kitle ve karar alıcı çevre tarafından da anlaşılması ve araştırma merkezi ve fikir odaklarının kurulması biçiminde düşünülürse, disiplin, Birinci Dünya Savaşı sonrasında biçimlenmiştir.²¹⁷

Uluslararası İlişkilerin disiplin olarak ortaya çıkışı çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuyla birlikte anılmaktadır. Bununla beraber disiplinin temel çalışma alanı olan uluslararası politika farklı kavramlar kullanılsa da savaş öncesinde tarihçiler, hukukçular, iktisatçılar ve siyaset felsefecilerinin üzerini düşünüp fikirler ortaya koyduğu bir alandır. Uluslararası İlişkiler alanındaki ilk Kürsü 1919 yılında Aberystwyth şehrindeki Galler Üniversitesi'nde oluşturulmuştur. Bu kürsüyü kısa süre sonra London School of Economics ve Oxford Üniversitesi'nde açılan bölümler izlemiştir.²¹⁸ Uluslararası ilişkiler dalında okutulan dersler hızla, üniversitelerde öğretilen popüler konular arasına girmiştir. İngiliz üniversitelerinde, ilk dersler uluslararası ilişkilerin tarihi kökenini tartışmaya ve diplomatik etkilerini ortaya çıkarmaya yönelik olmuş, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bu ilk dersleri, o günün gündem konuları ve uluslararası hukuk belirlemiştir.²¹⁹

Birinci Dünya Savaşından sonra, savaşın, yıkıcı etkilerinin ve taraflar istemese bile çatışmalarının sonlandırılmaması gibi tarafları görülmüştür. Bunun üzerine özel olarak böyle büyük bir felaketin genel olarak da savaşın ortaya çıkmaması adına düşünceler ortaya atılmıştır. Anlaşmazlıkların artmasını önleyecek uluslararası mekanizmaların azlığı ve yetersizliğinin savaşa neden olabileceği fikri güç kazanmıştır. Bunun çözümü olarak da uluslararası alanlarda reform fikri ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında ortaya çıkan bu görüşlerin kökünün, Aydınlanma ile ortaya çıkan ilerleme fikrinden ve aklın ilerlemeyi sağlamada en önemli araç olduğu düşüncesinde olduğunu ayrıca bireylerin temelde iyi ve rasyonel olduğu varsayımındaki Liberal düşünce anlayışı ile Grotiyon ve Kantçı fikirler de etkili olmuştur.²²⁰

Uluslararası ilişkilerin ilk teorik çerçevesi olarak idealizm, normatifliği ve uluslararası sistem üzerine inceleme yapmaktan ziyade biçimlendirmeyi amaçlayan kural koyucu yapısı ile Birinci Dünya Savaşına yol açan uluslararası sistemin temelde daha barışçıl ve adil bir dünya düzenine dönüştürülebileceği inancıdır.²²¹ Aydınlanma çağının liberal düşüncelerinden etkilenecek Uluslararası İlişkiler'in nasıl olması gerektiğine yanıt arayan düşünürler kendilerini ne idealist ne de liberalist olarak tanımlamışlardır. Kendilerine idealist denmesinin

²¹⁷ Eralp, *a.g.e.*, s.59.

²¹⁸ Emre Özcan, "Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğusu Üzerine Bir Değerlendirme" *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2014 s.208.

²¹⁹ Knutsen, *a.g.e.*, s.291.

²²⁰ Eralp, *a.g.e.*, s.61-62.

²²¹ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s.77.

nedeni, iki savaş arası dönemi anlatan kitabında Carr'ın, o dönem düşünürleri idealist olarak tanımlamasıdır. Uluslararası İlişkiler disiplinine etkisi olmuş olsa bile iktisadi anlamdaki liberal düşünceler ile, idealist düşünürlerin liberal düşüncelerini birbirinden ayırmak yerinde olacaktır.

İdealizm, Birinci Dünya Savaşı gibi bir maceranın bir daha yaşanmasını önleme arzusunun, politik eylem ve söyleme yansıdığı bir çağın teorisi olmuştur. Adından da anlaşılabilceği üzere İdealizm, olguları akademik bir sistem içinde, ampirik soruşturmalarla açıklama ve çözümlemeye yönelik bir teoriden çok, savaş felaketinin önüne geçilebilmesi için yapılması gerekenleri açıklayan kural koyucu bir ilkeler bütünü²²² olarak kabul edilebilir.

Kökünü, Aydınlanma'da bulan ilerleme fikri, uluslararası alandaki sorunlara akılcı çözümler bularak, alanın rasyonel bir yeniden düzenlenmesi fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu fikrin ortaya çıkması ve taraftar toplamasında Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un düşünceleri de etkili olmaktadır. Wilson'un 14 ilkesinin temelinde yatanın savaşın kazanan tarafları olan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin liberal düşünceleri olduğunu görmekteyiz.

Bu dönem düşünürlerine bakıldığında Anglo-Sakson kökenli bir çoğunluk görülmektedir. Bostanoğlu'na göre, Wilson İlkeleri, İngiltere ve ABD'nin iki galip ülke olarak tatminine yönelik kuralları sağlarken; idealizm, bu statükoyu koruyacak normatif parametreleri ve araçları sağlayan, bilimsel havada bir ilkeler dizisi olarak²²³ değerlendirilmiştir.

Tüm bunlara rağmen idealizm, uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak doğuşunu sağlamıştır denilebilir. Savaşı, tarihten ödünç aldığı bir epistemoloji ile demokrasinin yaygınlaşması sayesinde denetlenebilecek, uluslararası hukukun ve örgütlerin etkili çalışması ile önlenilebilecek bir kaza gibi algılamış ve önlemenin yöntemlerini aramıştır.²²⁴ Ancak İkinci Dünya Savaşı başlamadan hâkim konumunu kaybetmeye ve yerini Realizme bırakmaya başlamıştır.

1929 yılında ABD'deki büyük buhranın uluslararası ekonomiye verdiği zarar, Almanya ve Japonya gibi devletlerdeki artan milliyetçi duygular, uluslararası kurumsallaşma ve Milletler Cemiyeti'nin uluslararası sorunlara çözüm getirememesi, Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenin çözülmesine ve idealizmi sorgulayan arayışlara bir güç kazandırmıştır.²²⁵

²²² A.g.e., s.78.

²²³ A.g.e., s.79.

²²⁴ Bostanoğlu, a.g.e., s.79.

²²⁵ Eralp, a.g.e., s.68-69.

Bu sorgulamanın ardından Realist düşüncenin temellerinin atıldığı dönemin en büyük katkı sağlayanlarından olan Edward H. Carr, bilimlerin gelişiminde normatif düşüncenin olduğu bir ilk dönem yaşandığını ve bunun akabinde bir olgunlaşma dönemine geçildiğini ifade etmiştir.²²⁶ Bu olgunlaşma döneminde de, Tycudides ve Machiavelli'den gelen realist geleneğe dönerek, olması gerekenin değil, olanın incelenmesi ve anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.

Disiplinin kendine özgü yapısını kazanması ile büyük tartışmaların (Great Debates) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Disiplinin ortaya çıktığı andan günümüze uzanan çizgide, bu tartışmalar çerçevesinde disiplinin tarihini anlatmak bir gelenek haline almıştır. Disiplinin yaklaşık yüzyıllık geçmişinde üç büyük tartışma olduğu kabul edilmektedir. Bu tartışmalar, disiplini anlamak ve anlatmak için kullanılan bir teorik tartışmalar listesi olarak algılanmış ve literatür bu şekilde gelişmiştir. Yaşanan bu tartışmalar, disipline kimliğini kazandıran tartışmalar olmuştur.²²⁷

3.3. Aydınlanma, Bilimsel Devrim ve Uluslararası İlişkiler Disiplini

Uygarlık tarihinin en dinamik ögesi olan bilim, sistemli hale getirilmiş olgulardan oluşmaktadır. Bilimsel veriler temelinde; kanıtlanabilir, nesnel, tarafsız nitelik taşıyan bilgi anlamına gelen olguların bir araya getirilmesi ve sistemli kılınması ise bilimsel etkinliğin temelidir.²²⁸

Bilim olgusaldır. Bilimi mantık, matematik, din gibi diğer düşünme disiplinlerinden ayıran tarafı olgusal olmasıdır. Bu şu anlama gelmektedir: Bilimsel önermelerin tümü ya doğrudan ya da dolaylı yoldan gözlemlenebilir olguları dile getirmektedir. Bunların doğru ya da yanlış olması dile getirdikleri olguların veya olgusal ilişkilerin var olup olmamasına bağlıdır. Bilimde hiçbir teori veya hipotez, gözlem veya deney sonuçlarına dayanılarak doğrulanmadıkça doğru olarak kabul edilmez.²²⁹ Aynı zamanda bilim genelleyicidir. Bilim olgularla değil, olgu türleri ile uğraşmaktadır. Mantıksallık, objektiflik ve eleştirelilik bilimin diğer temel niteliklerindendir.²³⁰

²²⁶ Edward Hallett Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, Çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 51-53.

²²⁷ Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009, 17: s.250.

²²⁸ Nejat Bozkurt, *Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9.

²²⁹ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi...*, s.19.

²³⁰ A.g.e., s. 19-22.

Olgusal olan bilim, bizi rasyonalizme götürmektedir. Olguculuk olarak da bilinen rasyonalizm tarihsel olarak, Avrupa'da Aydınlanma döneminde yaşanan önemli gelişmelerin bir sonucudur. Pozitivizmi kavramsallaştıran ilk düşünür August Comte'un asıl amacı, toplum olaylarını bilimsel yöntemlerle inceleyerek topluma yeni bir şekil, yeni bir yön vermektir. Comte, fiziğin yöntemi ile olgular dünyasını doğru olarak bilmenin mümkün olduğuna inanmıştır. Comte'a göre; olgular, olayların özünü ve gerçek nedenini vermez ancak olayları yöneten kural ve kanunları verir.²³¹ Bu kanunlarla da gelecek hakkında tahminlerde bulunulabilir.

Pozitivist düşünce, dini inanç ve metafizik barındırmayan, yalnızca fiziksel ve maddi dünyanın gerçeklerine dayanan bilim anlayışını ifade etmektedir. Bir başka deyişle ifade etmek gerekirse pozitivizm, metafizik düşünceyi geçersiz sayar ve bilimin amacının gözlemlenebilir ve ölçülebilir olguları tanımlama, anlama, önceden tahmin etme ve dolayısıyla kontrol etme olduğunu dile getirir. Bilimsel yaklaşımın en temel paradigması pozitivizmdir. Uluslararası İlişkiler disiplininde de pozitivist paradigma önemli bir etki alanına sahiptir.

3.3.1 Pozitivizm ve Uluslararası İlişkiler

Pozitivizm, tek geçerli veya doğru bilgi şeklinin deney ve gözleme dayalı ampirik bilimin ortaya koyduğu bilgiler olduğunu savunan felsefi bir görüş olarak tanımlanabilir.²³² August Comte'dan beri pozitivist bilimin amacı, belirli yapısal veya nedensel ilişkiler içinde, insan öznelliğinden bağımsız olarak var olan bir gerçeği kavramak olmuştur. Bu nesnel gerçek kendi içinde uyumludur ve çelişkilerden arınmıştır. Pozitivist bilim, gerçeği kavramakla, teknik olarak yararlı ve kullanılabilir bilgileri formüle etmek amacındadır. İnsanın öznel yapısının, sosyal davranış ve eyleminin de doğal dünyadaki nesneler gibi bir nesne olarak ele alınması için engel olmadığını kabul etmektedir.²³³

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, 17. ve 18. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan pozitivizm, nesnel bilimi temsil etmektedir. Deneysellik olarak da tabir edilen pozitivizmin yapı taşlarından ampirizm, bu olguya işaret etmektedir. Pozitivistlere göre bir önermenin,

²³¹ Julius Gould, "Auguste Comte", *Journal for the Anthropological Study of Human Movement*, Vol.10 Number 4, S.214.

²³² Martin Griffiths-Terry O'Callaghan, *a.g.e.*, s.249-250.

²³³ Richard K. Ashley, "The Poverty of Neorealism", *International Organization* Vol. 38, No. 2 Spring, 1984, s. 249-250.

bilimsel bir önerme olması için üzerinde deney ve gözlem yapılabilir olması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile pozitivizm yanlışlanabilir olgular üzerine kurulmuştur.

Pozitivizmin 17. ve 18. yüzyıllardaki bilimsel, fıkırsel, sanatsal ve iktisadi sahalarda göstermiş olduğu ilerlemeci yaklaşım var olan sistemin kuşatıcı bir şekilde pozitivizm merkezli bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. Böylesine bir gelişme, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte nesnel dünyada yaşanan gelişmeler sebebiyle, pozitivizmin öngörülerinin güçlenmesine ve onun karşısında alternatif bir düşünce sisteminin gelişmesine gidecek yolu kapamıştır.

Doğa bilimleri üzerine inşa edilen pozitivizmde, zaman ile mekân ilişkilendirilerek ilerlemeci bir tarih anlayışı benimsenmiştir. Bu çerçevede insanın çevresindeki tüm değişimler doğadan ziyade insanla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Böylece tarih içinde insanoğlunun gelişimi, deney ve gözlem çerçevesinde izah edilerek akıl ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda pozitivizmde değişim önemli bir olgudur. Değişim önemli bir olgu olup değişimin kaynağı insan olarak görülmüştür. Bu çerçevede denilebilir ki, pozitivizm yaratıcılık vasfını Tanrıdan bireye indirgemıştır. Buradan hareketle pozitivistler, toplumun nasıl geliştiğini açıklamak ve toplumsal değişimin temel nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmek için ampirizmi sosyal bilimlere uygulamaya çalışmışlardır. Aydınlanma olarak adlandırılan, tanrı ve inanç ile özdeşleşen kilise ile insan ve akılla özdeşleşen bilim arasındaki mücadelenin kazananın bilim olduğu dönemde siyasete dair bakış da değişmiştir. Politik düzenin merkezinde artık kilise değil devlet yer almaya başlamıştır. Aydınlanmanın bilgi kavramı insanı dinsel dogmadan kurtarmak niyetindeyken kendisi bir dogma haline dönüşmüştür. 19. yüzyıl itibarıyla Aydınlanma, bilginin bilimle eşitlenmesi ve aklınsa bilimle sınırlı akıl olması anlamına geliyordu.²³⁴ Kısaca pozitivizm; doğa bilimlerini sosyal bilimlere aktararak bu ikisini eşitlemiştir. Dolayısıyla pozitivizmin ortaya koyduğu bilimsel yöntemde öznel duygulara, yorumlara ve hislere yer verilmemiştir. Soyut felsefi spekülasyonlardan uzak durmak ve bu sayede mantıksal çıkarım, sınanabilir hipotezler, sebep sonuç ilişkileri ve evrim teorisinden hareketle somut olguların gözlemi, tasnifi ve ölçümünün yapılabileceği üzerinde durur.²³⁵ Bu husus, önceki bölümde uluslararası ilişkilerin temel kavramlarına ilişkin incelemelerde de net görülmektedir.

Sosyal bilimler felsefesi, Uluslararası İlişkiler disiplininin akademik olarak biçimlenmesinde, gelişmesinde ve uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Disiplinin

²³⁴ Campell, *a.g.e.*, s.245

²³⁵ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 18. Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994, s.62-64

tarihçesinde belirli bir bilim felsefesi hakimiyetini kurmuştur. Pozitivizmin bir bilim felsefesi olarak etkisi, sadece konuyu teorize etme şekli veya neyin sorulması gerektiği şeklinde değil, aynı zamanda nelerin kanıt ve bilginin doğru biçimi sayılacağını da belirlemesi olmuştur.²³⁶

Pozitivizmle birlikte ortaya çıkan yeni bakış açısının, uluslararası ilişkilere sosyal Darwinizm yoluyla sirayet ettiği söylenebilir. Zira pozitivizm diğer ülkelere nazaran Sanayi Devriminin beşiği konumundaki İngiltere’de daha etkili olmuştur. Victoria Dönemi’nin önemli düşünürlerinden Herpert Spencer, pozitivizmden ilham alarak doğa kanunlarının toplumlarda da aynen görülebileceğini iddia etmiş; bu çerçevede doğal ayıklanma, hayatta kalma ve adaptasyon süreçlerine yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur. Görüleceği üzere Spencer bu noktada toplumu bir organizmaya benzeterek ancak değişimlere ayak uydurabilen insan topluluklarının var olabileceği tezini ortaya atmıştır. Dahası bu tezin, toplumsal düzenin ahlaki bir konsensüsü olması noktasında direnç göstermiştir. Bunun anlamı güç mücadelelerinin ve savaşların doğal bir olgu olduğunu ortaya koymak ve gerek toplum içi gerekse de toplumlar arası rekabete bir meşruiyet kazandırmaktır. Diğer bir ifade ile sosyal Darwinizm’in ortaya koymuş olduğu ahlaki konsensüs açısından gelişmemiş toplulukların gelişmiş topluluklarca saldırıya uğramasında hatta yok edilmesinde herhangi bir beis yoktur. Yine Spencer’a göre insanlar arasındaki savaş, daha üst bir organizasyona veya gelişmişliğe yönelik atılmış önemli bir adımdır.²³⁷ Kısaca savaş kötü değil, iyi bir olgudur.

Başta İngiltere olmak üzere gelişmiş sanayi ülkelerinde bu anlayışın devletlerin dış politikalarına yansımış olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda devletler, yalnızca güçlünün ayakta kalabileceği güdüsüyle silahlanma, ticari rekabet ve sömürgecilik faaliyetlerini artırmışlardır. Buraya kadar yazılanlar özetlenecek olursa; pozitivizm ve sonrasında Sosyal Darwinizm güç olgusunun uluslararası ilişkilerin merkezine kaymasına katkı sağlamıştır. 19. ve 20. Yüzyılın önemli realist düşünürleri, güç merkezli bakış açısının tarihselliğini de ortaya koyarak pozitivizmle ortaya çıkan bakış açısının daha da güçlenmesine yol açmışlardır.

Sanayi Devrimi merkezinde gelişen bakış açısı bu sayede gücü merkezine alarak Tarım Devrimi’ne kadar geriye gitmiştir. Böylece insanlığın ilk siyasi teşekkülünden, modern siyasi yapıya dönüşmesine kadarki tüm süreç, güce dayalı bir rekabet çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Otorite, egemenlik, ulusal çıkar, askeri güç, ekonomik gelişmişlik ve caydırıcılık

²³⁶ Milja Kurki-Colin Wight, “Uluslararası İlişkiler ve Sosyal Bilimler”, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (ed), Çev. Özge Kelekçi, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.16

²³⁷ Martin Slatery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2007. s.95.

gibi uluslararası ilişkilerin sıklıkla kullandığı kavramların, gücün bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkması bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Aydınlanmanın ve dolayısıyla pozitivistizmin uluslararası ilişkilere etkisini görmek adına teorilerdeki varsayımları ele almak yerinde olacaktır. İlki, grupçuluk düşüncesidir. İnsanların hayatta kalabilmek adına gruplar halinde toplandıkları ve bu grupların da “biz” duygusuyla birlik sağlamaları gerektiğini varsayımına grupçuluk denilmektedir. Bu birlik duygusunun devleti yarattığı, devletin de siyasi yaşamın merkezinde olduğu ifade edilmiştir. Devletin merkezde olduğu kabulü ayrıca devletin içindeki egemenliğiyle, dışındaki egemenliği arasında ayırım yapılmasını da beraberinde getirmektedir. İç-dış ayrımı 1648 Vestfalya anlaşmasıyla ortaya çıkan bir ayrımdır.²³⁸ Grupçuluk tarihselleştirilmiş, eski kabileler ortaçağ imparatorlukları ve modern devletlerin hepsi birden grup olarak tanımlanarak siyasi yaşam tek tipleştirilmiştir. Ayrıca bu grupçu anlayış felsefi ilkelere, insan doğasına ve tarihsel tekrarlar dayandırılarak birbirilerine atıfta bulunarak kendilerini istikrarlı hale getirmişlerdir.²³⁹ Teoride gördüğümüz varsayımlardan bir diğeri bencilliğin insan doğasında olduğu, insanların rasyonel oldukları ve bunun politik davranışları motive ettiğidir. Bencillik-fedakârlık, rasyonellik-irrasyonellik ve iç-dış gibi zıtlıklar üzerinden düşünceler yapılandırılmıştır. Özellikle realizmin bireysel düzeyden devlet düzeyine taşınan insan doğasıyla ilgili varsayımları felsefi argümanların sorgulanmayan temeli ve uluslararası ilişkilerle ilgili daha somut ifadeler olarak uzun bir geçmişe sahiptirler.²⁴⁰ Bir diğer varsayım ise, gücün politikanın temel özelliği olduğudur.

Bilindiği üzere Uluslararası İlişkiler teorilerinden Realist okul, bu görüşü benimseyerek analizinin odağına gücü yerleştirmiştir. Realist teori, devleti, eski Yunan’dan 21. yüzyıla kadar, tarih boyunca, güç maksimizasyonu peşinde koşan, etkinliğini artırmaya çalışan başlıca aktör olarak görmüştür. Bu yaklaşım çerçevesinde Realizm Peleponnezya Savaşı’ndan başlayarak günümüze kadarki tüm tarihi süreçte ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve toplumsal çatışmaları güç ekseninde açıklamıştır. Fakat özellikle klasik realistler tıpkı pozitivistler gibi çalışmalarının çıkış noktasına doğayı yerleştirmişler ve buradan hareketle insan doğasına ulaşmışlardır. Diğer bir ifade ile doğada var olan iyi ile kötünün mücadelesini insanın benliğinde aramışlardır. Realistlerin, insan doğasında her daim egemen unsurun kötülük olacağına dair kesin hükümlerini, tüm tarihin ortak bir paydası olarak sundukları

²³⁸ Lene Hansen, “Söylem Analizi, Post-Yapısalcılık ve Dış Politika” Steve Smith, Amelia Handfield, Tim Dunne (ed) *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, Çev. Nasuh Uslu, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2016, s.96

²³⁹ Hansen, a.g.e., s.97-98

²⁴⁰ Hansen, a.g.e., s. 98-99

görülmektedir. Bu durum, Hobbes'un 17. yüzyılda ortaya attığı evrensel insan doğasını, tarihin ortak paydası gibi sunulmasında da görülmektedir.²⁴¹

Aydınlanma fikirleri çerçevesinde bilime pozitivist yaklaşım 3 deneyimci varsayım üzerine kurulmuştur. Gözlemcinin yaptığı her şeyden bağımsız bir anlamı ve varlığı olan bir dış dünyanın olduğu varsayımı bunların ilkidir. Herhangi bir şeyi önvarsaymayan bir dille başka bir deyişle evrensel bilimsel dille tanımlanabileceği varsayımı ve son olarak gözlemcinin doğru olan ifadelerle olguları eğer olgulara uygunlarsa kavrayabilir, yanlışsa kavrayamaz anlamına gelen doğrunun uygunluğu varsayımdır.²⁴² Bunu Morgenthau'nun teori hakkında, *“politik gerçekliğe bir çeşit akılcı çerçeveye yaklaşılmalıdır”* ve *“kanıtlarla desteklenen ve akıllı gösterilen nesnel olarak doğru ve akılcı olanla, önyargı ve hüsnükuruntuyla haberdar edilmiş ve oldukları gibi olgulardan ayrıştırılmış yalnızca öznel yargı olan arasında ayrım gitmelidir”*²⁴³ ifadelerinde bu varsayımlar görülmektedir.

Realizm, tarihin özgül olaylarından genellemelere ulaşmak için kullandığı insan doğası sabit paydasını, devletlerin davranışlarına da yansıtmış ve devletlerin rasyonel çıkar arayışlarına belirleyici bir rol atfetmiştir. Böylece devlet, tarihin başladığı günden bugüne dek tarihi üreten bir aktör konumuna gelmiştir. Ayrıca tüzel varlıklar olan devletler de tıpkı insanlar gibi güç, güç maksimizasyonu ve güç dengesi gibi amaç ve güdülenmeler etrafında birer organizmaya dönüştürülmüşlerdir.²⁴⁴

Halbuki, Aydınlanma çağı idealleri üzerinden yükselen fikri gelişmelerin Avrupa'da uluslararası iş birliğini ve uluslararası hukuku ön plana çıkarması beklenirken Birinci Dünya Savaşı'na giden süreci tetiklemiş olması oldukça ironik ve bir o kadar tartışmalıdır. Buradaki kasıt, uluslararası iş birliği ve uluslararası hukuku ön plana çıkaran İdealist okulun temel dayanağını Aydınlanma düşüncesine odaklamaktan öte Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkarmış olduğu büyük çöküşte aramasıdır.

Fransa Devrim Savaşları'nın yıkıcılığı ve korkutuculuğu üzerine Kant tarafından kaleme alınan “Ebedi Barış” adlı eserde savaşların Avrupa'yı ileri götürmekten ziyade geri götürdüğü fikri açıkça tartışılırken demokrasi, barış ve iş birliği içerisinde Avrupa'nın yol alabileceği vurgusu emperyalist devletlere yapılmış bir uyarı olsa da pek dikkate alınmadığı görülmüştür.

İdealistlerin disiplinin gelişmesi bağlamında en önemli etkileri çatışmaların temel nedeni olarak gördükleri bilgi eksikliği ve kavrayış eksikliğini giderek akademik bir disiplin

²⁴¹ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s.68.

²⁴² Campell, *a.g.e.*, s.245

²⁴³ Morgenthau, *a.g.e.*, s.3-4.

²⁴⁴ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s.72.

fikriydi. Bu disiplin aracılığıyla, uluslararası süreçlerin anlaşılması ve sistemin kontrolü sağlanacaktı. Bunu da akılla ve aklın zirvesi olarak gördükleri bilim aracılığıyla yapabileceklerine inanmaktaydılar. Aydınlanmacı bir zihin için bilim, tartışmasız bir gerçeklikti. Realistler, özellikle disiplinde idealist yaklaşımın sistematik olmamasını ve değer odaklı olmasını eleştirmişlerdir.²⁴⁵ Zamanla bu katı bilim anlayışı etkisini kaybetmesine rağmen, temel ilkeler disiplinde gömülü kalmış, özellikle üniversitelerde öğretilen hipotezlerin test edilmesi, istatistik analiz ve veri işleme gibi metodolojik teknikler üzerinde etkili olmuştur.²⁴⁶

Uluslararası ilişkiler okullarından İdealizmin Birinci Dünya Savaşı sonrasında karşılık bulması, savaş sonrasında büyük bir güç olarak beliren ABD'nin ilkeleri ile uyuşmasında aranmalıdır.²⁴⁷ Nitekim 19. Yüzyıl boyunca Avrupa'nın egemen ideolojisi Liberalizm iken savaş sonrasında bu yapının çökmesi bu felsefi görüşten beslenen İngiltere ve ABD'yi oldukça zarara uğratmıştır. Liberal felsefenin çöküşü, Rusya'da komünizm, İtalya'da faşizm, Almanya'da nazizm şeklinde liberalizme aykırı ideolojilerin doğmasına yol açarken dünyanın geri kalanında neo-merkantilist uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fark edileceği üzere, Birinci Dünya Savaşı sonrası her ideolojiye sahip çıkan güçlü bir devlet ortaya çıkmıştır. Bu açıdan ele alındığında liberalizmi ABD ayağa kaldırmaya çalışmıştır denilebilir. Zira bu durumu Wilson Prensiplerinde görmek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, sistemi düzenleyici bir mekanizma olarak Milletler Cemiyetinin kurulması, ortaya konulan Wilson prensipleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Milletler Cemiyetinin kurulmasıyla uluslararası barış ve güvenliğin kurulabileceğine dair umutlar canlanmış; küresel iş birliği ve uzlaşmaya yönelik söylemler gelişmiş, Uluslararası İlişkiler disiplininin Liberalizm ve İdealizm perspektifinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla iş birliği ve barışı açıklamaya yönelik çalışmalar yapan İdealist düşünürlerin disiplinindeki etkinliği de azalmıştır. Benzer bir biçimde Realistler için de bir benzeri söylenebilir. Realistler, teorilerini uluslararası anarşi ve güvenlik ikilemi üzerine kurmuşlardır. 1930'larda göze çarpmaya başlayan uluslararası ilişkiler altyapısı, hükümet ve kurumların Amerika'nın küresel planlarını gerçekleştirebilmek adına bilgi talebini artırmasıyla İkinci Dünya Savaşından sonra zirveye çıkmıştır. Realizm, yeni Amerikan çevresinin ideolojisine hemen uyum sağlamıştır. Amerikan kültüründeki gelişen, ilerleyen rasyonalistler, realizmin bilimsellik karşısı olan ilk dönem

²⁴⁵ Kurki, Wight, *a.g.e.*, s.18.

²⁴⁶ Kurki, Wight, *a.g.e.*, s.20.

²⁴⁷ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s.79.

kıtasal ve karamsar Avrupa vurgusunu değiştirmiş kendi yapılarına dahil etmişlerdir.²⁴⁸ Böylelikle çatışma ve güç olguları üzerine çalışmalar artmış ve Realist teori, literatürdeki egemenliğini artırarak Soğuk Savaş boyunca, disiplinin egemen düşüncesi haline gelmiştir. Hatta bu doğrultuda; Realizmin, iş birliğini, ulusal çıkar uğruna idealizmden ödünç aldığı da ifade edilebilir.

Realizm hâkim düşünce ekolü haline gelirken pozitivist düşünceler üzerinde ilerlemekteydi. Bostanoğlu'nun ifade ettiği gibi pozitivistizmin; *mevcut modern toplumu, zamanın son aşaması gibi algılayan; tarihi, belirli davranış süreçlerine indirgeyerek durağanlaştıran; küresel özellikleri yalnızca o ana ilişkin yerel özellikler çerçevesinde kavrayan yaklaşımını Realizm de tümüyle benimsemiştir.*²⁴⁹ Realist yazarlardan Morgenthau, uluslararası ilişkilerin işleyişini, Hobbesçu gelenek doğrultusunda, insan doğasının değişmez özellikleri çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır: “*İnsan, doğası gereği bencil, çıkarına düşkün, hatta kötü bir yaratıktır; günahkardır ve günahkarlığı iyiye yöneldikçe düzelebilecek bir hata değil, kaçınılmaz ve insanın varlığına anlam veren bir gerekliliktir.*”²⁵⁰

İnsanın doğal günahkarlığı, devletlerin davranışlarına da yansımaktadır. Devletler, birbirinden farksız olarak ilişkilerinde güçlerini mümkün olan en üst düzeye çıkarma amacıyla hareket etmektedirler. Bu durumda; egemen devletler arasındaki ilişki, sürekli bir savaş potansiyeli ortamında cereyan etmektedir. Uluslararası sistem, her an olası bir kaosa yuvarlanma riskiyle karşı karşıyadır.²⁵¹ Hobbes'un felsefesinden kaynaklanan bu yaklaşımda, devletlerin iç hukuk düzenlerinin, toplumsal yapılarının ve siyasi ideolojilerinin bir önemi yoktur. Realizm, Hobbes'un toplum öncesi halde saldırgan ve bencilce yaşayan insanın anarşik doğal ortamındaki davranışını, kendi önermeleri doğrultusunda yorumlamıştır. Bunu da uluslararası topluluktaki temel aktörler saydığı devletlerin mücadelelerine uygulamıştır. Realizme göre, güce bağlı göreceli bir düzen dışında herhangi bir yapısal çözüm çıkması mümkün değildir.²⁵²

Aydınlanma felsefesinin, modernizm kuramının temelinde yattığı göz önüne alınırsa, Realist uluslararası ilişkiler teorisi ile modernizm arasındaki fikir bağının ilk andan itibaren var olduğu Morgenthau'dan da görülebilir. Morgenthau'ya göre, kökleri insan doğasında yatan birtakım kesin yasalar vardır. Realizm de bu temele dayanmaktadır; çünkü bu yasalar

²⁴⁸ Miles Kahler, “Uluslararası İlişkilerin İcadı: 1945 Sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi”, Çev. Ramazan Atmaca, *Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s. 26-29.

²⁴⁹ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s.73.

²⁵⁰ Morgenthau, *a.g.e.*, s.2.

²⁵¹ Shafer'dan aktaran Bostanoğlu *a.g.e.*, s.90.

²⁵² Jim George, “Realist 'Ethics', International Relations, and Post-modernism: Thinking Beyond the Egoism-Anarchy Thematic”, *Millennium*, Vol 24, Issue 2, s. 201

olmaksızın, bir teoriden de söz edilemez: “*Politik meseleler hakkında zaman ve yerden bağımsız olarak gerçek olan bir şeylerden söz edilemezse, siyasal bilimin kendisi de olanaksızlaşır*”.²⁵³

Realizmin gerçek anlamı, Morgenthau’nun çağdaş uluslararası ilişkiler yaklaşımında belirginleşmektedir: Güç mücadelesi, evrensel bir olgudur. Ancak, etkileri belli bir dönem ve yerde geçerli olan mantık sistemine göre değişiklikler gösterebilir.²⁵⁴ Bu çerçevede, bireyden uluslararası sisteme kadar tüm denge, güç tarafından sağlanmaktadır.

1960’lı yıllarda Klasik Realizm, disiplindeki hâkim konumunu kazanmışken, bilim felsefesi alanında yönteme dair yapılan klasik pozitivizmin bilimsellik ölçütlerini de sorgulamaya açmıştır. Birtakım felsefecilerin geleneksel bilim anlayışına getirdiği eleştiriler; sosyal bilimlerin temel epistemolojisi olan pozitivizm üzerinde her ne kadar köklü ve yapısal bir değişim meydana getirmemişse de, uluslararası ilişkiler alanındaki davranışsal ekole Realizm eleştirisi noktasında uygun bir bilimsel ortam hazırlamıştır.²⁵⁵ Bu bağlamda; Realizmin tümevarımcı yaklaşımı pozitivist bilim felsefesinin öne sürdüğü tümevarımcı bir yöntem çerçevesinde değil de a priori olarak, bir ön kabulden kaynaklanması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu açıdan ele alındığında; Realizmin uluslararası ilişkileri analiz etmede kullandığı temel birim olan insan doğası, aynı zamanda da sonucu olmuştur.

Pozitivist bilim felsefesi, bilimsel bilginin genellenebilir olduğu, yani her konuya ve örneğe uyarlanabileceğini ve araştırmacının kimliği, amaçları ya da geçmişinden bağımsız olduğu varsayımından hareket etmektedir.²⁵⁶ Bu varsayım, her yerde ve zamanda geçerli bilginin varlığına inanan sosyal bilimcinin olguları, tarihsel derinliğine bakarak değil nedensellik ilişkileri içinde incelemesi anlayışını da beraberinde getirmiştir. Yani nedenselliği anlamak için pek çok örneği birbiriyle karşılaştırmak ve referans olarak da tarihsel süreçleri değil, değişkenlerin gözlem noktalarındaki değişimini merkeze koymak geleneği oluşmuştur. Burada sosyal bilimci için amaç; evrensel kurallar veya doğrular bulmak değil, olabildiğince genellenebilir ve nesnel bilgiye ulaşmaktır.²⁵⁷

Uluslararası İlişkilerde pozitivist söylem, kendi kendisini doğrulayan bir mantık şeması izlemektedir. Bu mantığın temelinde, modern devlet, anarşi, güvenlik, egemenlik ve

²⁵³ Morgenthau *a.g.e.*, s. 3

²⁵⁴ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s.93

²⁵⁵ Bilgehan Emeklier, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar” *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, 2011, s.147-148.

²⁵⁶ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 42.

²⁵⁷ Nil Şatana, “Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 17.

ulusal çıkar kavramlarıyla; sistemden kaynaklı anarşi ve bencil insan doğasının evrenselliği, rasyonel siyasal davranış gibi ana kavramlar arasındaki bağıntılar yatmaktadır.²⁵⁸

Görüldüğü üzere bireyden devlete ve devletten uluslararası sisteme uzanan tüm karmaşık yapılar, pozitivism tarafından bahsi geçen kavramlara indirgenerek anlatılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Realizmin bakış açısı; yeryüzündeki tüm devlet ve toplumları hatta bireyleri, reflekslerini eşitleyerek bir sistem analizi yapmaya yöneltmiştir. Soğuk savaş süresince kutuplar arasındaki silahlanma yarışının yaratmış olduğu caydırıcılık bu ortak algıya bağlanmıştır.

Uluslararası İlişkiler disiplindeki pozitivist bakış açısıyla beraber temel bazı Uluslararası İlişkiler teorileri ortaya çıkmıştır. Bu teoriler ve aralarındaki tartışmalar, Aydınlanma felsefesinin disiplin üzerindeki önemli etkileşim noktalarını oluşturmaktadır.

3.4. Disiplindeki Büyük Teorik Tartışmalar

Lapid'in, Uluslararası İlişkilerde İdealist ve Realist paradigmaların çatışmasını birinci; 1960'lardaki bilimsellik ve tarihbilim çatışmasını ikinci ve kendisiyle beraber ortaya çıkan yeni bir epistemoloji arayışlarını da Uluslararası İlişkilerin üçüncü tartışması olarak nitelemesiyle²⁵⁹ ortaya çıkan büyük tartışmalar, disiplini anlamak ve açıklamak için kullanılmıştır.

İdealizm-Realizm tartışması, disiplininde yaşanan üç büyük tartışmadan ilkidir ve kurucu tartışma olarak da adlandırılmaktadır. "idealist-realist" tartışması, Lapid'e göre disiplin-tanımlayıcı bir özelliğe sahip olmasa da özellikle akademik kimliğinin oluşumu açısından önemsenmelidir.²⁶⁰ İdealistlerin Aydınlanma çağının mirası olarak pozitivism, akla ve bilime olan inançları, Uluslararası İlişkiler disiplinin doğmasını sağlamıştır. Realistler, idealistlerin bilimsel anlayışının sistematik olmadığını ve fazla değer yüklü olduğunu, dünyanın olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır.²⁶¹ Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından barışçıl bir düzenin nasıl sağlanabileceği, herkesin güvenliğinin temel öncelik olduğu bir ortamın nasıl yaratılabileceği sorusunu tartışmak ve

²⁵⁸ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s. 83

²⁵⁹ Yosef Lapid, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly* Vol. 33, No. 3, Sep., 1989, s.237

²⁶⁰ Yosef Lapid, *Sculpting the Academic Identity*, Donald J Puchala (Ed.), *Visions of International Relations: Assesing an Academic Field*, Columbia, University of South Caroline, 2002, s.5

²⁶¹ Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar", Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015, s.44.

yanıt bulmak amacıyla dönemin ABD Başkanı W. Wilson'un çabalarıyla Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Devletler arasında süren eski gizli diplomatik ilişkilerin şeffaflaştırılması, uluslararası ticaret ve uluslararası hukuk üzerinden tüm dünyaya açık bir sistem kurulması yolunda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar disiplinin hukuk, tarih ve siyaset bilimleriyle bir arada incelenmesini tartışmaya açmış ve disiplinin kendine özgü bir sosyal bilim alanı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁶²

Daha sonra Uluslararası ilişkilerin açıklanmasında ve analiz edilmesinde, savaşa bakış açılarıyla ve sorunların çözümlerine getirdikleri yöntemlerle farklılaşan bu iki paradigma, tek bir isim altında toplanarak 'Geleneksel' Uluslararası İlişkiler teorilerini oluşturmuştur. Aslında isimlendirme İdealistler veya Realistler tarafından konulmuş değildir. Aktör olarak ulus-devleti, zemin olarak Avrupa'yı, özerk bir alan olarak politikayı, yöntem olarak da tarihsel analizi seçmiş olmaları onları oldukça benzer kılmaktaydı. Davranışsalcılar da bu iki farklı yaklaşımın farklılıklarının görüntüden ibaret olduğunu söyleyerek, bu iki teoriyi bir sayıp Gelenekselciler olarak adlandırmışlardır.²⁶³

Bu tartışmanın ilk tartışmadan ayrılan yanı, ontolojik değil metodolojik iddialara dayanmasıdır. İlk tartışmada realistler ve idealistler zıt kutuplarda olsalar da sonuçta dünyanın nasıl bir yer olması gerektiği ile nasıl bir yer olduğu konusunda tartışmışlardır. Davranışsalcılar ise uluslararası ilişkilerin bir bilim olduğunu ve bundan dolayı da yönteminin bilimsel olması gerektiğini söylemişlerdir.

Davranışsalcılara göre Gelenekselciler olarak tanımladıkları realistler ve idealistler bilimsellikten uzaktır. Uluslararası ilişkilerdeki olguların sebeplerini açıklamaya çalışmamış sadece anlamaya çalışmışlardır. Gelenekselciler tek bir olguya hapsedikleri için, yani tek bir devleti ya da olayı inceleyip onu anlamaya çalıştıkları için sistemin tümünü görememekteydiler. Oysa Davranışsalcılar, edindiği verilerle, devletler ile olayları sınıflandırabilir ve uluslararası ilişkilerde örüntüler yakalayabileceklerini iddia etmişlerdir.

4. 1. İdealist Yaklaşım -Realist Yaklaşım

17. ve 18. yüzyıl Batı biliminde doğanın kanunları, maddenin doğası hakkında gözlemlenen olgulardan bir akıl yürütme ile ortaya konmuştur. Doğal ahlak kanunları bilimsel

²⁶² Davut Ateş, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2009, s.14.

²⁶³ Şaban Çaliş, Erdem Özlük, "Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü:İdealizm-Realizm Tartışması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18 s.235.

olarak tespit edilip ahlakın kaynağı olarak vahiy ve sezginin yerini insan doğasına dair olduğu varsayılan olgulardan türetilen akılcı çıkarımlar almıştır. Aklın evrensel olarak geçerli ahlak kanunlarının neler olduğunu belirleyebileceği düşünülmüş ve bu kanunlar bir kez belirlendiğinde tıpkı maddenin fiziksel doğa kanunlarına uyduğu gibi insanların ve toplumların da bu kanunlara uyacağı varsayılmıştır.²⁶⁴ Bu, doğa bilimlerin sosyal bilimlerde de uygulanabileceği fikrinin ilk adımı olmuştur.

Liberal düşüncelerin, idealizm adı altında dış politikayı açıklayan ve uluslararası politika yönelik bir teorisi olarak görülmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, sürdürülmesi ve çatışmaların önlenmesine ilişkin çabaların bir sonucu olarak dile getirilmiştir.²⁶⁵ 20. yüzyıldaki İdealizm, klasik liberal teorideki insan unsuru ve birey yaklaşımını merkeze alarak, uluslararası ilişkilere uygulanması ile barış ve iş birliğinin tahlil edilmesidir.²⁶⁶

Bir kişinin veya topluluğun, etrafındaki mevcut fiziki durum ile şartları, daha ileri ve yüce bir noktaya taşıma arzusu olan idealizme sahip Woodrow Wilson, 19. Yüzyılın rasyonalist inancını Amerika'ya taşımış ve yeniden Avrupa'ya getirerek ona tekrar yaşam vermiştir. İki dünya savaşı arasında neredeyse tüm popüler uluslararası siyaset teorileri, 19. Yüzyıl liberal düşüncesinin, bir Amerikan aynasında görünen yansımalarıydı.²⁶⁷

İki savaş arası öne çıkan konular İdealizmin gündemini ve içeriğini oluşturmuştur:

- Dünya hükümetinin kurulması
- Uluslararası ilişkilerde pasifist olunması
- Uluslararası polis gücünün kurulması
- Uluslararası kamuoyunun dünya mahkemesi gibi etkili olması
- Milletler Cemiyeti ve müşterek güvenlik sistemine destek ve saygı gösterilmesi
- Silahsızlanmanın uygulanması
- Yatıştırıcı politika izlenmesi
- Daha kapsamlı bir uluslararası hukuk düzeninin kurulması
- Geleneksel devlet yönetimi araçlarından olan gizli diplomasi ve güç dengesine itibar edilmemesi

²⁶⁴ Carr *a.g.e.* s.73.

²⁶⁵ Arı, *a.g.e.* s.354.

²⁶⁶ *A.g.e.* s.355.

²⁶⁷ Carr, *a.g.e.* s.77.

- Uluslararası karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi²⁶⁸

İdealistler, Birinci Dünya Savaşı'na neden olan faktörler arasında savaş öncesi geçerli olan uluslararası dengelerin, şartların ve devlet rejim tiplerinin birinci derecede rol oynadığını ileri sürmüşlerdir. Yine İdealistler devletlerin bu sorunları aşabilmek için, öncelikle birbirleriyle iş birliği yapabilecek, görüşebilecek müzakere edebilecek yetenek ve özelliklere sahip olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu düşüncelerin hayata geçmesi için gereken şey ise, büyük devletlerin harekete geçmesi ve siyasal düzenlemeleri yapması olmuştur.²⁶⁹

İdealizm ile eşdeğer kullanılan kavramların başında Wilson'un siyasi düşünceleri gelmektedir. Bu düşüncelerin seslendiricisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD başkanlık görevinde bulunan ve savaş sonrasında yeni bir dünya düzeninin kurulması amacıyla ortaya attığı 14 ilke çerçevesinde düşünceleri ve uygulamalarıyla bilinen Woodrow Wilson'un kendisidir. Wilson, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası savaşların önlenmesi ve barışın korunması için öneriler ortaya koymuş, ABD ve diğer ülkelerin öncülüğünde ideal bir yeni dünya düzeni kurmayı tasarlamıştır.²⁷⁰ Bu tasarı gerçek hayatta Milletler Cemiyeti olarak hayat bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Wilson'un isteği, savaşın çıkmasına neden olan eski diplomasiyi ortadan kaldırmak, gizli diplomasi, güç dengesi ve ticaret engelleri yerine dış politika üzerinden ortak güvenlik, silahsızlanma, serbest ticaret ve demokrasiyi koymak olmuştur. Wilson'un barış programında sadece savaşı bitirmeyi değil, aynı zamanda yeni bir düzen kurmak istediği de görülmektedir. 1918-1919 yılları arasında Wilson'un maddi destek ve hükümet desteğinden ziyade halkın alkışını alan bir kahraman konumunda olması dikkat çekerken, bu güçlü halk desteğine rağmen elitler ve karar alıcıların şüpheli yaklaşımı da dikkate değerdir. 1918 sonrasında İngiltere ve Fransa'daki seçimler ve değişen hükümet yapıları da bu şüpheleri daha somut ve eyleme dökülebilir ifadeler haline getirmiştir. İngiltere ve Fransa hükümetlerinin savaşı kazanınca Wilson ilkeleri konusunda kararsızlığa düşmesi ve Amerikan Kongresinin izolasyon politikasına geri dönüp bu ilkeleri askeri ve ekonomik olarak destekleyememesi, Wilson'un istediği başarıyı yakalayamamasının temel nedenlerindendir.²⁷¹

Sonuç olarak, İngiltere ve Fransa, Wilson idealizmi yerine Machiavelli'nin Realizm

²⁶⁸ Ramazan Gözen, "İdealizm", Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015, s.78.

²⁶⁹ A.g.e., s.79-80.

²⁷⁰ A.g.e., s.73.

²⁷¹ G. John Ikenberry and Charles A. Kupchan, *Socialization and Hegemonic Power* International Organization Vol. 44, No. 3 (Summer, 1990), s. 290-291

anlayışına göre hareket etmişlerdir. Bunun sonucunda da aynen Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi uluslararası sistemde güç dengesi ve kutuplaşma meydana gelmiş ve süreç benzer şekilde İkinci Dünya Savaşına yol açmıştır. Bu sonuç da idealizmin iflası olarak algılanmış ve savaş sonrası dünyada realist düşünceler baskın olmaya başlamıştır. Realist düşünürlerden Morgenthau, idealizmin “uluslararası gerçekleri” dikkate almadığı ve bilimsel bir yaklaşım veya teori olmadığını ifade etmiştir. Uluslararası ilişkilerin, idealist düşüncelerle anlaşılamayacağını, reel faktörlerin dikkate alınması gerektiğini söylemiştir.²⁷²

Bir diğer realist kuramcı Edward Carr ise “*İdealistlerin rasyonalizmi bir ütopya yaratabilir, ama onu gerçek kılamaz. 1919 barışıyla dünyanın her yerine dağılan liberal demokrasiler, ayağı yere basmayan ve çabucak içi boşalan soyut teorilerin ürünüydü*”²⁷³ diyerek 19. yüzyıl liberalizminin, kaba bir tabirle, ulaştığı akıl-ahlak sentezinin uygulanabilir olmadığını söylemektedir.

Carr ve Morgenthau gibi realistler açısından bakıldığında, İdealizm, gerçekleri göz ardı etmekte ve hayali projelerle değişim yapmaya çalışmaktadır.²⁷⁴ Kısaca söylemek gerekirse, realistler, idealizmi gerçeklere uygun düşmediği, ahlaki düşüncelerin teorik olarak iyi ve tercih edilebilir olsalar bile güç ve çıkarın daima önceliğe sahip olduğu noktasında eleştirmişlerdir.

Kendilerini idealistlere karşı konumlandıran ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında hâkim teori haline gelen realistler, uluslararası ilişkilerin tabiatının mücadele ve rekabet olduğunu, bu mücadele ve rekabet ortamının bir anarşi olduğunu, egemen devletler üzerinde nihai karar alıcı ve kararlarının devletleri bağlayıcı olduğu merkezi bir iktidarın mevcut olmadığını, bu anarşi ortamında uluslararası ilişkilerin temel aktörünün devlet olduğunu ve uluslararası ilişkilerin esas itibarıyla devletlerarası ilişkiler tarafından belirlendiği iddiasındadırlar. Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devlet için öncelikli amacın; anarşik ortamda hayatta kalmak olduğu fikriyle beraber, hayatta kalmak ve devletin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca aracın da güç olduğunu ifade ederler.²⁷⁵ Özetle Realizm ile yukarıda anlatılan İdealizm aslında birçok noktada da benzeşmektedirler. Bu iki teorinin de pozitivist temellerinin olması, devleti, egemenliği ve uluslararası ortamın anarşik yapısını verili olarak kabul etmeleri ortak noktalarıdır. Zaten, bir diğer büyük tartışma olan Gelenekselcilik-

²⁷² Hans J Margenthau, *Politics Among Nations, Struggle for Power and Peace*, The McGraw-Hill: New York, 2006, s. 38

²⁷³ Carr, a.g.e., s.79

²⁷⁴ Gözen, *İdealizm*, s. 83

²⁷⁵ Eyüp Ersoy, “Realizm”, Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015, s.161-164

Davranışsalcılık tartışmasında; realist ve idealist teorilerin aynı kefeyle konulması biraz da bundan kaynaklanmaktadır.

4. 2. Geleneksel Yaklaşım - Davranışsalci Yaklaşım

Neredeyse Vestfalya'dan bu yana kesintilerle de olsa süren güç dengesi politikasının sona ermiş olması, dünya politikasına yön veren güçlerin artık Avrupa'da olmaması ve Avrupalı güçlerin eski güçlerini yitirmiş olması, ideolojilerin dış politika konularında daha etkin hale bürünmesi, dekolonizasyon, entegrasyon ve demokrasi hareketleri ile İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya, öncesinden oldukça farklı gözükmemektedir.

Yukarıda anılan pratik gelişmeler ve sosyal bilimlerin genelinde yaşanan paradigmatik değişimlerin de etkisiyle Uluslararası İlişkiler anlayışını, disiplinin doğuşundan beri disiplini şekillendiren iki temel etken olan, olgu ve olay üzerinden sürdürmek yeterli gözükmemektedir. Meseleye bir de yöntem boyutundan bakmak ihtiyacı doğmuştur.²⁷⁶

1950'lerin başlarında özellikle ABD'de, sosyal bilimlerin çeşitli dallarında kendini hissettirmeye başlayan davranışsalcılık bir takım bilimsellik anlayışları öne sürmüştür. Bunlardan ilki, katı bir perspektifle sosyal bilim dallarındaki bilimsellik ölçütlerinin doğa bilimleri ile aynı olduğudur. Bir diğeri ise tek tek sosyal bilim dallarının varlığının kabulüyle birlikte tek bir sosyal bilim anlayışının varlığıdır. Sadece olgu ve olayların derlenmesi değil bunların karşılaştırılabilir olması da gereklidir ve son olarak, uluslararası politika alanında genel teorilerden çok kısmi teorilere ulaşılabileceği gerçeğinin kabul edilmiş olmasıdır.²⁷⁷

Davranışsalcılar, Realizmin uluslararası siyasette bir tek realist yaklaşım olmasına karşı çıkmışlardır. Davranışçılar, görünüşte objektif ve tarafsız Realizmin, bilimsel ve ideolojik olduğunu; bunun gereğinden fazla sübjektif sezgiye dayandığını ileri sürmüş; doğa bilimlerinin ilham kaynağı olduğu araştırma yöntemlerinin uygulanmasıyla bu alanın nesnelliğini savunmuşlardır.²⁷⁸ Bu ayrımда geleneksel kültürü paylaşan akıl daha çok tarih, hukuk ve siyaset bilimini temel alarak çağdaş teorik ve politik sorunlara ilişkin analizlerini akıl ve düşünceye dayandırırken davranışsalci kültürü paylaşan az sayıdaki bilim adamı aynı sorunları pozitivist ve empirizmin etkisiyle doğa bilimine özgü yöntemleri

²⁷⁶ Erdem Özlük, "Gelenekselcilik - Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 64, Sayı 3, 2009, s. 201

²⁷⁷ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Der Yayınları, 2013, s.16

²⁷⁸ Knutsen, *a.g.e.*, s.331

benimseyerek uluslararası ilişkileri yeni yöntemler, yeni kavramlar ve yeni verilerle analiz etmeye çalışmışlardır.²⁷⁹

Bireysel karar verme mekanizmasına odaklanan bu bakış açısı, neo-klasik ekonomiye, psikolojiye ve sistem mühendisliğine çevirmiştir. İnsan aklının yenilenen bu ilgi merkezi, şayet insan aklı işletebilir ve eğitilebilirse, insan toplumlarının doğal ahengini güçlendireceği yönündeki liberal iddiayla yakından ilintili görülmüş; bu ilgi merkezi, gelişmeyi, zenginliği ve barışı teşvik eden iş birliğine dayalı düzeni yaratmıştır.²⁸⁰ Davranışsalcılar, disiplini, güç dengesi ve uluslararası toplum gibi kavramlardan kurtarıp yerine çatışma çözümlemesi, karar alma yaklaşımı, uluslararası sistem, teknolojik yenilikler, devlet dışı aktörler, veri analizi ve kamuoyu çalışmaları gibi kavramlarla disiplini zenginleştirmiş, var olan verileri sayılara döküp, işleyip, modelleyerek istatistiksel metotlarla karşılaştırabilir hale getirmişlerdir.²⁸¹ Bu da alanı daraltmak yerine zenginleştirmiş ve daha önce Gelenekselci yaklaşımla ortaya konamayacak çalışmaların ortaya konmasını sağlamıştır.

Davranışsalcı araştırmalar özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, sosyalist söylemin bilimsel yöntem ve akıllı kullanarak bir yeryüzü cenneti kurma söylemine karşı maddi olarak fonlarla desteklenmiş ve dönemin ideolojik çatışma koşullarında anti-komünist taraf için kullanışlı retorik altyapısı sunmuştur. Sosyal bilimcileri sosyalist bilim anlayışından kurtarıpken özünde sosyal alanda çalışanlara gerekli malzemeyi de sunmuştur.²⁸² Davranışsalcı ekolün ABD'de günümüzde de etkin ve geçerliliğini koruduğu gerçeğini de bu bağlamda anlamak yerinde olacaktır.

Sonuç olarak veri toplamaya odaklanan ve tündengelimci yöntemi benimseyen Davranışsalcılık ile çoğunlukla tümevarımcı yöntemi kullana ve tarih disiplini yöntemleriyle araştırma üzerine yoğunlaşmış Gelenekselciler arasındaki tartışma, Uluslararası İlişkiler disiplininin kendi kimliğini bulması anlamında önemli bir işlev görmüştür. Realizm-İdealizm tartışması kurgusal bir taraf taşırken, Gelenekselcilik - Davranışsalcılık tartışması kendine özgü tarihsel gerçeklere dayanan gerçek bir tartışma olmuştur.²⁸³

Ancak Gelenekselcilik- Davranışsalcılık tartışmasının özünde bir pozitivizm tartışması olmadığını belirtmek gerekmektedir. Çünkü geleneksel ya da klasik yaklaşım olarak nitelenen başta Realizm olmak üzere pek çok teori veya yaklaşımın pozitivist bilim felsefesini benimsedikleri bilinmektedir. Dolayısıyla davranışsalcıların kendilerini bilimsel olarak

²⁷⁹ Arı, *a.g.e.*, s.97

²⁸⁰ Knutsen, *a.g.e.*, s.331

²⁸¹ Donald Puchala, *Theory and History in International Relations*, New york: Routledge, 2003 s.18

²⁸² Özlük, *Gelenekselcilik...*, s.206

²⁸³ Özlük, *Gelenekselcilik...*, s.214

nitelemeleri yani pozitivist yaklaşımları dikkate almaları, fakat asıl önemlisi ampirist epistemolojiye dayanan pozitivistizm daha yakın durmalarından kaynaklanmaktadır.²⁸⁴ Geleneksel-davranışsalci tartışmasının temelinde büyük oranda davranışsalci yaklaşımın katı ampirik verici yaklaşımı, saf pozitivistizm bağlılığı ve uluslararası ilişkileri doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanarak, analiz etme çabası yatmaktadır.

4. 3. Pozitivist Yaklaşım - Post Pozitivist Yaklaşım

Birinci ve ikinci bölümde yer verilen 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin ve modern bilgi kuramının iki temel felsefi düşünüş biçiminden biri olan Pozitivistizm, bilimsel devrimin geçiş aşamalarında David Hume, Condorcet, John Locke, Saint Simon ve Auguste Comte gibi isimlerce savunulmuş ve sosyal bilimlere uygulanmıştır. Pozitivistizm, bilimsel bir yöntemle işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uyarlanması anlamında ilk defa Saint Simon tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Auguste Comte ile birlikte pozitivistizm bir felsefi hareketin adı haline gelmiş ve 1920'lerde Viyana çevresi ile birlikte mantıkçı pozitivistizm ve yeni pozitivistizm gibi adlarla da anılmaya başlanmıştır.²⁸⁵ Comte, sosyal bilimlerin de doğa bilimleri yöntemleriyle, yani deney ve gözlem aracılığıyla anlaşılıp, algılanabileceğini iddia etmiştir. Nitekim toplumların geçirdiği aşamaları en ilkelden en moderne doğru çizgisel bir anlayışla ele almıştır. Comte, bilimsel ve tarihsel ilerlemeyi; teolojik, metafizik ve pozitif dönemlere ayırmış ve içinde bulunduğu zamanı, metafizik dönemden pozitif döneme geçiş evresi biçiminde ifade etmiştir.²⁸⁶

Felsefi bir görüş ve kullandığı yöntem olarak pozitivistizmin temel özelliği, bilimsel bilgiyi tek geçerli bilgi türü görmesi ve olguları, bilinen ve üzerinde sınılanabilecek tek nesne olarak kabullenmesidir. Bu görüş birbirine sıkı sıkıya bağlı iki temel felsefi inanca dayanmaktadır. Bunlardan ilki, insanın bilgisinin kaynağının verili olduğu, bu verinin ise algılanabilir gözlenebilir şey yani olgu olduğu; ikincisi ise, verinin yalnızca duysal gözlemlerin bir sonucu olarak belirli şartlarla bize ulaştığıdır.²⁸⁷ Oysa 1980'lere gelindiğinde sosyal bilimlerde dünya çapında bir *Gestalt* kayması, yani bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Post-pozitivist dönemin ayırıcı özelliği, bilginin nereden ve nasıl edinildiğini sorun etmesi, yani kendinden önceki pozitivist dönemdeki bilgiye olan sarsılmaz ve

²⁸⁴ Arı, a.g.e., s.102

²⁸⁵ A.g.e., s.51

²⁸⁶ Emeklier, a.g.e., s.144-145

²⁸⁷ Losee, a.g.e., s.87

sorgulanmaz inanç artık eleştirilmeye başlanmıştır. Disipline hâkim olan pozitivist bilim anlayışı ile egemen paradigma olan Realist anlayışın eleştirisini yapan bu tartışma günümüzde de devam etmekte, disiplinin 21.yüzyıl gündemini oluşturmaktadır.²⁸⁸

Eleştirel kuram, daha sonraki tartışmaların altyapısını oluşturması bakımından diğerinden farklıdır. Verili kavramların sorgulanması öncelikli olmuştur. Verili kavram denilen şey, teoriye katılmadan önceden üzerinde herhangi bir sorgulama yapılmayan anarşi, devlet, uluslararası sistem, güvenlik, egemenlik gibi kavramlardır. Eleştirel teori, daha sonra da uluslararası ilişkilerin kökenini dayadığı felsefi akımları tartışmaya açmıştır. Bunlar da bu çalışmada etkisini incelediğimiz; bilimsellik ve bu bilimselliğin ilerlemeyi getireceği inancının doğuş noktası olan modernite, rasyonalizm ve Aydınlanma gibi kavramlardır.

Her türlü hiyerarşi ve iktidar ilişkisine karşı olan post-modern yaklaşımlar ise eleştirel kuramda olduğu gibi aydınlanmayı eleştirmiştir. Ancak yerine bir şey koymayı önermez, yalnızca eleştirmek için, yıkmak için konumlandırmıştır kendini. Gerçekliğin öznel olduğunu, insanın kendinden başka bir gerçekliğinden söz edilemeyeceğini iddia eder. Newton fiziğine ve onun determinizmine de itiraz eder.

Linklater'a göre eleştirel teorinin disipline 4 katkısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kendilerinden önce verili olarak kabul edilen devlet, savaş, barış gibi kavramları incelemesi ve yorumlayana göre anlam ve biçim değiştirdiklerini öne sürmesidir. İkinci olarak evrensellik yerine tarihselliği koymasidir. Bu, var olan uluslararası yapıyı sürekli, ezelden beri var olan algısını yıkıp yerine mevcut olarak alıp değişmezliğini reddetmesidir. Üçüncüsü, Marksist Uluslararası İlişkiler literatürünü sığılıktan kurtarıp ona yeni kavramlar kazandırması ve son olarak da ulusların birbirleriyle iletişime geçme ve ulus aşırı bir toplum yaratma kabiliyetini Realizm ve İdealizme göre daha kuvvetlendirmesidir.²⁸⁹

Sonuç olarak temel uluslararası ilişkiler literatürünün ve teorilerinin ana hatlarını oluşturan pozitivist düşünce, evrensel bilim üzerine eğilmekte, bu tek tipçi anlayıştan hareketle toplumsal olay ve olguların da doğa bilimi yöntemleriyle çözümlenebileceğini ifade etmektedir. Pozitivist yöntem bunun yanında, bilimsel bilgiye tümevarım yöntemiyle varılabileceğini kabul etmektedir. Oysa tümevarımın yöntemi gerçekliğin yalnızca bir kısmına dair bilgi sunmaktadır.

²⁸⁸ Emeklier, *a.g.e.*, s.140-141

²⁸⁹ Andrew Linklater, "The Achievements of Critical Theory", Smith, S., Booth, K., and Zalewski, M. (ed) *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 279-281.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Avrupa’da ortaya çıkan düşünce ve politik pratiklerin tarihsel süreç içinde bütün bir dünyayı ve Uluslararası İlişkiler disiplini nasıl ve ne yönde etkilediği ortaya konulmuştur.

Uluslararası İlişkilerin ve çağdaş realizmin esasını oluşturan temelleri, 16. yüzyılda Machiavelli, 17. yüzyılda Hobbes, 18. yüzyılda Rousseau atmışlardır. Realistler ve genel olarak realizm, dünya siyasetinin bir çeşit savaş hali olduğu ve temel aktörün devlet olduğu konusunda hemfikirler. İdealizm ise, İngiliz felsefeci John Locke’un hukuk ve özel mülkiyeti savunan liberal bireycilik görüşünden ve 18. yüzyıl liberal ticaret ve barışı sağlama adına maddi teşvikler üretme görüşünden faydalanmışlardır. Liberaller devletin tek aktör olmadığını, birey ve grupları temsil eden bir koalisyon olduğunu savunmuşlardır.²⁹⁰ Uluslararası İlişkiler çalışması klasik olarak savaşın nedenlerinin ve barışın koşullarının analizine odaklanmıştır. Uluslararası ilişkiler araştırmacılarını ilgilendiren birçok farklı soru ve konu vardır. Neden bu kadar çok teori sorusuna, *her zaman anlatılacak birden çok hikâye vardır* sözünden hareketle bir yanıt geliştirmek mümkün. Birden fazla hikâye var çünkü anlatılan her hikâye verili bir mekân (coğrafya) ve zamanda (çağ) aynı aktörlerle (devletler) farklı hikayeler anlatmaktadır.

Bu teorilerin veya hikayelerin çatıştığı zamanlar da olmuştur. Barışın siyasal olarak nasıl kurulacağına dair çatışmada İdealizm ile Realizm karşı karşıya gelmiştir. Sonrasında uluslararası ilişkiler teorilerini bilimsel olarak açıklama temelinde, bilim ve tarihin yönteminin karşılaştığı Gelenekselcilik ve Davranışsalcılık çatışması gelmiştir. Daha sonraysa bilginin elde edilmesinde rasyonalizme karşı duran ve başka alternatifler arayan post-pozitivist yaklaşımla pozitivistlerin çatışması gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada ortaya çıkan temel bulgulardan birisi, Aydınlanmacı pozitivist bilim anlayışının Uluslararası İlişkiler disiplini kurduğu ve sonraki dönemde teoriler aracılığıyla etkisi altında tuttuğudur. Bilimsel, kültürel, endüstriyel ve siyasi gelişmelerin sonucunda Birinci Dünya Savaşı gibi büyük bir savaşa tanık olanlar insanlar, bunca bilgi birikimine ve tarafların savaşı sürdürmek istememesine rağmen, yıllarca süren savaşı engellemedikleri için bazı yollar aramaya başlamışlardır. Böylece içerisinde tarih, iktisat, siyaset bilimi, hukuk gibi birçok dalı barındıran ve kendisine savaşı nasıl sonlandırabiliriz sorusunu soran ve literatürde Uluslararası İlişkiler disiplininin doğmasına neden olduğu kabul edilen İdealizm

²⁹⁰ Michael W. Doyle, G. John Ikenberry, “Giriş: Soğuk Savaşın Sona Ermesi, Klasik Gelenek ve Uluslararası Değişim”, Çev. Emre Çıtak, *Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s.10-12.

ortaya çıkmıştır. İdealist fikirlerin, 18. ve 19. yüzyılın liberal düşüncelerinden ve pozitivist yönteminden etkilenmemesi kaçınılmazdır. Aydınlanma düşünürlerinin ve üzerine düşündükleri Devlet, Egemenlik, Güç ve Güvenlik gibi temel kavramları alarak, kendine bir alan yaratan İdealist düşünürler savaşların nedenleri ve nasıl sonlandırılacağını aramışlardır. Burada anlaşılması gereken husus, Aydınlanmanın dönüşümünü sağlayan, bilimsel, kültürel, siyasal ve endüstriyel gelişmelerin dönem düşünürlerinin kullandığı kavramları etkilemiş olmasıdır. Bu kavramlar üzerinden düşünülen, değerlendirilen yeni bir alan doğmuş ve bu alanın kavramları doğal olarak o dönem izleri taşımıştır.

Bilimsel gelişmelerin sonucunda doğruya ulaşmanın tek doğru yöntemi olarak kabul gören pozitivism, uzun süre sosyal bilimlerin en etkili akımı olmuştur. Pozitivism daha önce de ifade edildiği gibi, tek tipçi bir anlayışla sosyal bilimlerde doğa bilimi yöntemlerinin kullanılmasını savunmuştur. Uluslararası İlişkiler disiplini de doğuşundan itibaren pozitivist felsefenin etkisini fazlasıyla taşımıştır. Sosyal bilimler kavramı, anlamı itibarıyla sosyal ilişkileri inceleyen bir alan olmasına rağmen kullandığı yöntem doğa bilimlerinin yaklaşımları olmuştur. Uluslararası İlişkiler'e; devleti temel analiz birimi sayan, anarşiyi bir ön-kabul olarak kabul eden, Aydınlanma'nın temel ilkelerinden ilerleme fikrine bağlı, değerlerden bağımsız ve nesnel açıklama biçimi geliştirme çabasında olan pozitivist yaklaşımların egemen olduğu söylenebilir.

Uluslararası çalışmalar ve özellikle teorilerde test edilebilir hipotezlerden oluşan varsayımsal bir tümdengelim sistemi tercih edilmiştir. Oysaki fizik gibi tahmine dayalı bir bilim için işe yaratan bu yöntem siyasetin karmaşık karakteristiğine uymakta başarısız olmuştur. Felsefi terminolojiyi kullanarak açıklarsak tüm teorik konumlar, dünya nelerden oluşur veya hangi nesneleri çalışırız gibi sorularıyla ontolojiden; dünyanın bilgisine nasıl ulaşabiliriz temel sorusuyla epistemolojiden; veri ve kanıtları bulmak için hangi yöntemleri kullanabiliriz temel sorusuyla metodolojiden oluşmaktadır.²⁹¹ Her biri kendi gücünü geliştirmek veya korumak isteyen ontolojik varlıklar olarak egemen devletler dünyası varsayımı bunun temelidir. Devlet egemenliğinin bir yansıması olarak savaşlar gerçekleşecektir ve gerçekleşmelidir çünkü bunları önleyecek hiçbir şey yoktur.²⁹² Klasik uluslararası ilişkiler teorileri analiz birimi olarak ele aldıkları ulus-devleti, analiz düzeyi olarak ele aldıkları yapı ve sistemi özne haline getirmekte ve esas özne olması gereken bireyi nesneleştirmektedirler.

²⁹¹ Milja Kurki-Colin Wight, "Uluslararası İlişkiler ve Sosyal Bilimler", Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (ed), Çev. Özge Keleşçi, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.16

²⁹² Elshtain, *a.g.e.*, s. 276.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer sonuç ise Aydınlanmacı dönüşümün ortaya çıkardığı siyasi, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin; egemenlik, anarşi, güvenlik, hukuk devleti, liberal sözleşmecî toplumsal yapı ve pozitivist belirlenimci ulus üstü ilişki modelleri gibi kavramları ortaya çıkmasını sağlamasıdır.

Önemli oranda Protestan ahlâk anlayışından etkilenen ekonomik yaklaşımlar, Aydınlanma Çağı'nda ifadesini "*laissez-fair*"e politikalarında bulmuştur. 18. Yüzyıl'ın ortalarına doğru Liberal ekonomi politikası olarak tam temellerine oturmuştur. Sanayi Devrimi'ne geçişi kolaylaştıran moral ve ideolojik ortam böylece kurulmuştur. Sanayi Devrimi iki aşamalı olarak gerçekleşmiş bir tarihsel olgudur. Buna göre, Sanayi Devrimi'nin ilk aşaması 18. Yüzyıl'ın ortalarından 1870'lerin başına kadar süren dönemi kapsarken, ikinci aşaması bu tarihten Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemi ifade etmektedir. Bu dönemler arasında ayırım yapılarak iki farklı aşamadan bahsedilmesinin sebebi, söz konusu dönemlerin hammadde, enerji kaynakları ve üretilen mallar bakımından birbirleriyle farklılık göstermesidir. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasında gerçekleşen, demir ve kömürün başlıca hammadde ve enerji kaynağı olarak kullanıldıkları bir makineleşme sürecidir.²⁹³ Makine kullanımının yaygınlaşması sonucunda ilk fabrika yapıları ortaya çıkmış ve yeni mallar üretilmeye başlanmış, bu arada hem askeri teknoloji hem de ulaşım ağı önemli düzeyde gelişmiştir. İkinci aşamada, kömür ve demirle birlikte, çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddeler de hammadde ve enerji kaynağı olarak yoğun biçimde üretim sürecine girmiştir. Aynı zamanda, devletin tüm olanaklarıyla desteklediği geniş çaplı girişimler, tröstler ve karteller ekonomik sisteme egemen hale gelerek yeni ve kitle halinde mal üretiminin önünü açmıştır. Fabrikaların büyümesi ve kentsel alanlara yığılması kırsaldan kentlere olan göçü daha da yoğunlaştırmıştır. Söz konusu göç faktörü, tıp bilimindeki yeni buluşların sağladığı doğum oranının artması ve ölüm oranının azalması süreciyle birleşince kentlerin nüfusu inanılmaz bir yükseliş göstermiştir.

Diğer taraftan, tıp bilimindeki buluşların ve uygulanmaya başlanan yeni tekniklerin bir sonucu olarak, 16. Yüzyıl'da Avrupa kıtasında nüfus hızlı biçimde artmıştı. Bu artış, 17. Yüzyıl'da yaşanan çeşitli kıtlıklar, salgınlar ve Otuz Yıl Savaşları gibi uzun ve kıyıcı uluslararası çatışmaların etkisiyle bir süre için tekrardan durağanlaşmışsa da, 18. Yüzyıl'ın başlamasıyla büyük ivme kazanarak devam etmişti. Tüm bu sayılan unsurların 18. Yüzyıl'ın bilimsel gelişmeleriyle birleşmesi ve başarılan teknolojik atılımların üretim alanına aktarılması Sanayi Devrimi'ni ortaya çıkarmıştı. Sanayi Devrimi, basit el aletlerinin yerini

²⁹³ Sander, *a.g.e.*, s.187.

yeni geliştirilmiş makinelerin, insan/hayvan gücünün yerini ise buhar gücüne dayalı alternatif enerji kaynaklarının almaya başlamasıyla doğan bir süreçtir. Bu yeniliklerin üzerine bir fabrika sisteminin ve bu sisteme uygun bir toplumsal iş bölümünün kurulmasıyla devam etmiştir. Bu yapısal değişim, ilk olarak tekstil alanında yeni tip dokuma tezgahlarının üretim sürecine sokulmasıyla kendisini göstermiş, sonrasında ise diğer sektörlerle de hızla sıçramıştır. Böylece ekonomik etkinlik önceleri tarım, ticaret ve küçük el sanatlarıyla sınırlıyken, bu tarihsel aşamanın yaşanmasıyla, sanayi sektörü ekonomik yaşamın temel bileşeni haline gelmiş ve toplumsal yapının yeniden belirlemeye başlamıştır.

Tüm bu teknik gelişmelerin siyasete dair düşüncelere yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Bodin, Machiavelli ve Hobbes gibi erken dönem düşünürlerle ek olarak ve Aydınlanma fikirlerinin olgunlaştığı döneme denk düşen Locke, Rousseau, Voltaire ve Kant'ın düşünceleri, döneme ve günümüze ışık tutması açısından önemlidir. Modern devletin Kilisenin ve tanrısal düşüncenin tahakkümden kurtulması fikirleri, egemenliğin kaynağı olarak tanrısal bir bakış yerine akılcı toplum sözleşmesi modellerini öne sürmeleri ve Fransız devrimi sonrası ulusa dayalı hukuk devleti önermeleriyle Aydınlanma dönemi düşünürleri öncü olmuştur. Aydınlanma, değişime bir çağrı olmuştur. Aklını başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanma cesaretini gösteren ve evrensel akıl ilkeleri doğrultusunda davranan insanların ve halkların kendi kaderlerini kendilerinin çizeceklerine ve köhnemiş yapıları değiştirerek mutlu bir düzen kurabileceklerine olan bir inançtır. Aydınlanmacıların gözünde bu değişim, siyaseti her türlü toplumsal değişimin belirleyici odağı olarak algılamaları nedeniyle siyasal iktidar düzeyinden başlatılmıştır.

Feodaliteye dayanan Eski Düzen'e son ve öldürücü darbeyi vuran ise, başlangıç tarihi Sanayi Devrimi'nin ilk aşamalarına denk gelen Fransız Devrimi olmuştur. Fransız Devrimi sürecinde, burjuvazinin önderliği altındaki halk kitlelerinin toplumun ayrıcalıklı kesimlerine karşı başlattığı mücadele 1789 yılında sonuca ulaşarak, aristokrasinin yönetimdeki etkinliğini kesin biçimde sona erdirmiştir. Böylelikle burjuvazinin hâkim olduğu Ulusal Meclis'in Fransa'da ipleri ele almasını sağlamıştır. İzleyen dönemlerde, sadece Fransa'da değil, Napolyon ordularının fethettiği her yerde feodalitenin sonu gelmiş, burjuvazinin gücü ise alabildiğine artmıştır. Fransız Devrimi sonrasında, Avrupa, dolayısıyla dünya tarihi burjuvazinin etkinliği bağlamında şekillenmeye başlamıştır.

Aydınlanma sonrasında kabul gören, bilimin birçok soruna çözüm bulduğu, bilim aracılığıyla insanın doğayı kontrol edebildiği fikri, bilimin sosyal hastalıklara da çözüm bulabileceği inancı da beraberinde getirmiştir. Bu düşüncelerin, idealizm adı altında dış politikayı açıklayan ve uluslararası politika yönelik bir teorisi olarak görülmesi, Birinci

Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, sürdürülmesi ve çatışmaların önlenmesine ilişkin çabaların bir sonucu olarak dile getirilmiştir. 20. yüzyıldaki İdealizm, klasik liberal teorideki insan unsuru ve birey yaklaşımını merkeze alarak, uluslararası ilişkilere uygulanması ile barış ve iş birliğinin tahlil edilmesi olarak yansımıştır. Realistler, uluslararası ilişkilerin tabiatının mücadele ve rekabet olduğunu, bu mücadele ve rekabet ortamının bir anarşi olduğunu, egemen devletler üzerinde nihai karar alıcı ve kararlarının devletleri bağlayıcı olduğu merkezi bir iktidarın mevcut olmadığını, bu anarşi ortamında uluslararası ilişkilerin temel aktörünün devlet olduğunu ve uluslararası ilişkilerin esas itibarıyla devletlerarası ilişkiler tarafından belirlendiği iddiası ile İdealistlere karşı durmuş, onların görmezden geldiği unsurları öne çıkarmışlardır. Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devlet için öncelikli amacın; anarşik ortamda hayatta kalmak olduğu fikriyle beraber, hayatta kalmak ve devletin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca aracın da güç olduğunu ifade etmişlerdir. Realizm ile İdealizm arasındaki tartışmada tarafların farklı düşünceleri olsa da aslında birçok noktada da benzeşmektedirler. Bu benzerlik iki teorinin de pozitivist temellerinin olması, devleti, egemenliği ve uluslararası ortamın anarşik yapısını verili olarak kabul etmelerinde görülebilir.

Bir sonraki tartışmanın aktörü olan Davranışçılar, görünüşte objektif ve tarafsız Realizmin, bilimsel ve ideolojik olduğunu; bunun gereğinden fazla sübjektif sezgiye dayandığını ileri sürmüş; doğa bilimlerinin ilham kaynağı olduğu araştırma yöntemlerinin uygulanmasıyla bu alanın nesnelliğinin savunucu olmuşlardır. Gelenekselci - Davranışsal tartışmanın ilk tartışmadan farklı olduğunu, ideolojik bir temeli olduğunu, Sosyalist düşüncelerin içerdiği eşitlikçi özgürlükçü seslere karşı bilimselliğin Amerikan devleti ve fonladığı araştırma merkezleri aracılığıyla desteklendiğini de belirtmek yerinde olacaktır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Nazizm ve Faşizmden kaçarak Amerika'ya gelen düşünürlerin bilimsel çalışmalara katılmaları da bunda etkili olmuştur.

Her şeye rağmen ikinci tartışmanın tarafları ilk tartışmanın tarafları gibi öz olarak pozitivist ve dünyaya bakışları açısından Anglo-Sakson tedrisattan gelmektedirler. Davranışsalcılar, disiplinden ve hatta bir sosyal bilim alanından beklenmeyecek denli kesinlik peşinde olmaları, bireyin değeri ve ideolojileri dikkate almayan, uluslararası ilişkilerin temel aktörlerini ve bunun dinamiklerini ihmal eden ve tarihi görmezden gelen bir anlayışları vardır. Yine de temel analiz birimlerinin devlet olması, iç-dış politika ayrımı noktasında kesin bir ifadede bulunulmaması ve güç politikaları üzerine atıflar Realizmin, Davranışsalcılar üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Davranışsalcılar disiplini en önemli katkıları belki de felsefe, tarih ve hukuku referans alarak uluslararası

ilişkilerin çok boyutlu açıklanamayacağı gerçeğini ortaya koymaları olmuştur. Bilim felsefesi olarak mantıksal pozitivizmi, temel analiz unsuru olarak tarihi belirleyerek uluslararası ilişkilere yeni bakış getirmişlerdir. Bu tartışma disiplinin diğer sosyal bilim alanlarından özerkliğini kazanmasında oldukça etkili olmuş ve önerdiği yöntemlerle sorunların çözümüne katkıda bulunmuştur. Disiplinin kendisi ve tartışmalar gerçek hayattaki olay ve pratiklerden oldukça etkilenmiş ve beslenmiştir. İkinci tartışmada Uluslararası İlişkilerin doğa bilimlerine yaklaşmasının bir nedeni de tehdit algısının nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlara dayanması nedeniyle doğa bilimleriyle ilgili konular olmasındandır.

Vestfalya yapısı ve disiplinindeki Aydınlanma kökenli pozitivist temelleri tüm bu yaşananlara rağmen sarsılmamaktadır. Bir aşınma, bir mücadele söz konusu olsa da bu temelleri değiştirememektedir. Sonuç olarak bu çalışmada ortaya çıkan temel bulgulardan birincisi, Aydınlanmacı pozitivist bilim anlayışının Uluslararası İlişkiler disiplinini kurduğu ve sonrasında da etkisi altında tuttuğu sonucudur. Çalışmada ortaya konan bir diğer sonuç ise Aydınlanmacı dönüşümün ortaya çıkardığı siyasi, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin; egemenlik, anarşi, güvenlik, hukuk devleti, liberal sözleşmecî toplumsal yapı gibi Uluslararası İlişkiler disiplinine ait kavramların ortaya çıkmasını sağlamasıdır.

KAYNAKÇA

- ADORNO Theodor, Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010
- AĞAOĞULLARI M.Ali, Levent Köker, *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Yayınları, 2009
- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, Reyda Ergün, Filiz Çulha Zabçı, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, Ankara: İmge Yayınları, 2009
- AKINCI Abdulvahap, *Modern Ulus Devletlerin Doğuşu*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:34
- ALTUNTAŞ Ekin Oyan, *Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem*, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:12, Sayı:47, 2015
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul: Marmara Kitap Merkezi, 2008
- ASHLEY Richard K., *The Poverty of Neorealism*, International Organization Vol. 38, No. 2 Spring, 1984
- ATEŞ Davut, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm / Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2009
- AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, Ankara: *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2004
- AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı:1, 1996
- AYDINLI Ersen, Erol Kurubaş, Haluk Özdemir, *Yöntem, Kuram, Komplo Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*, Ankara: Asil Yayınları, 2009
- AYDINLI Halil İbrahim, Veysel Ayhan, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışılması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2004
- BACIK Gökhan, *Modern Uluslararası Sistem Köken, Genişleme, Nedensellik*, İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2007
- BAYLIS Jhon, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 18, 2008
- BOSTANOĞLU Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Yayınları, 2008
- BOZKURT Nejat, *Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004

- BUZAN Barry, “Barış, Güç ve Güvenlik: Uluslararası İlişkilerde Çatışan Kavramlar” Esra Diri (ed). Çev. Özden S. Sarı, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2013
- CAMPELL David, “Postyapısalcılık”, Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (ed), Çev. Özge Kelekçi, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016
- CAPRA Fritjof, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları, 2009
- CARNOY Martin, *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Çev. Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013
- CARR Edward Hallett, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, Çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010
- CASSIRER Ernst, “Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi”, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2015
- CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Tarihine Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002
- ÇALIŞ Şaban, Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapsökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 18.
- ÇİĞDEM Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011
- ÇİĞDEM Ahmet, *Toplum, Doğa ve Eko-politik Hareketler*, Birikim Dergisi, sayı 98, Haziran 1997
- DOYLE Michael W., G. John Ikenberry, *Giriş: Soğuk Savaşın Sona Ermesi, Klasik Gelenek ve Uluslararası Değişim*, s.10-11-12., Çev. Emre Çıtak, Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce, İstanbul: Beta Yayınları, 2015
- ELSHTAIN Jean Bethke, “Uluslararası Siyaset ve Siyaset Kuramı”, *Uluslararası İlişkiler Kuramları*, Ken Booth-Steve Smith (ed), Çev. Muhammed Aydın, İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2015
- EMEKLİER Bilgehan, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar” *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, 2011
- ERALP Atilla “Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumu İdealizm Realizm Tartışması”, *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009,
- ERSOY Eyüp, “Realizm”, Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ankara: İletişim Yayınları, 2015

- EWALD Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, Çev. Gürsel Aytaç Ankara: Doğubatı Yayınları, 2013
- FRIEDRICH Carl J., *Sınırlı Devlet*, çev. Mehmet Turhan, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999
- GEORGE Jim, *Realist 'Ethics', International Relations, and Post-Modernism: Thinking Beyond the Egoism-Anarchy Thematic*, Millennium, Vol 24, Issue 2
- GOULD Julius, *Auguste Comte*, “Journal for the Anthropological Study of Human Movement” Illinois, Vol.10 Number 4. S.214
- GÖKBERT Macit, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997
- GÖZEN Ramazan, “Giriş: Uluslararası İlişkiler, Teori ve Türkiye Tecrübesi”, Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015
- GÖZEN Ramazan, “İdealizm”, Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015
- GRIFFITHS Martin, Terry O’Callaghan, *International Relations: The Key Concepts*, Newyork: Routledge, 2002
- GROSS, Leo, “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *American Journal of International Law* 42, No. 1, 1948
- GÜNEŞ Fatime, *Klasik Sosyoloji Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013
- HABERMAS Jurgen, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları, 2002
- HALLIDAY Fred, “The potentials of Enlightenment”, *Review of International Studies / Volume 25 / Issue 05 / December 1999*
- HAMİTOĞULLARI Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982
- HAMPSON Norman, *Aydınlanma Çağı*, Çev. Jale Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991
- HANSEN Lene, “Söylem Analizi, Post-Yapısalcılık ve Dış Politika” Steve Smith, Amelia Handfield, Tim Dunne (ed) *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, Çev. Nasuh Uslu, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2016
- HEYWOOD Andrew, *Siyaset*, çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2013
- HEYWOOD Andrew, *Siyasetin Temel Kavramları*, Çev. Hayrettin Özler Ankara: Adres Yayınları, 2012
- HEYWOOD Andrew, *Siyasi İdeolojiler*, çev. Ahmet Kemal Bayram-Özgür Tüfekçi-Hüsametdin İnaç-Şeyma Akın-Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları, 2011

- HOBBS Thomas, *Leviathan veya Bir Din Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007
- HOF Ulrich Im, *Avrupa'da Aydınlanma*, Çev. Şebnem Sunar İstanbul: Literatür Yayınları, 2004
- HOFMANN Stanley, *An American Social Science: International Relations*, Daedalus, Vol. 106, No. 3, Discoveries and Interpretations: Studies in Contemporary Scholarship, Volume I Summer, 1977
- IKENBERRY G. John, Charles A. Kupchan, *Socialization and Hegemonic Power* International Organization Vol. 44, No. 3 Summer, 1990
- JEANNIERE Abel, *Modernite Nedir?* Çev. Nilgün Tural, Mehmet Küçük (ed.) *Modernite versus Postmodernite*, Ankara: Vadi Yayınları, 2000
- KAHLER Miles, "Uluslararası İlişkilerin İcadı: 1945 Sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi", Çev. Ramazan Atmaca, *Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yeni Düşünce*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015
- KANT Immanuel, "What is Enlightenment", Hans Reiss (ed.), *Kant's Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970
- KNUTSEN Torbjorn L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006
- KÖMEÇOĞLU Uğur, "Eleştirel Kant'ı Eleştirememek", *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007
- KURKİ Milja - Colin Wight, "Uluslararası İlişkiler ve Sosyal Bilimler" Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (ed), Çev. Özge Kelekçi, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016
- LAPID Yosef, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly* Vol. 33, No. 3, Sep., 1989
- LAPID Yosef, "Sculpting the Academic Identity", *Donald J Puchala (Ed.), Visions of International Relations: Assessing an Academic Field*, Columbia, University of South Caroline, 2002
- LATHAM Robert, "History, Theory, and International Order: Some Lessons from the Nineteenth Century", *Review of International Studies*, Vol.23, No. 2, 1997
- LEE Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler*, Çev. Ertürk Demirel, Ankara: Dost Yayınları, 2012

- LINKLATER Andrew, “The Achievements of Critical Theory”, Smith, S., Booth, K., and Zalewski, M. (ed) *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press,
- LOOSE John, *Bilim Felsefesine Tarihsel bir Giriş*, Ankara: Dost Yayınları, 2012
- MCNEIL William, *Dünya Tarihi*, çev. Alaaddin Şenel, Ankara: İmge Yayınları, 2012
- MONTESQUIEU, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2015
- MORGENTHAU Hans, *Politics Among Nations, Struggle for Power and Peace, The McGraw-Hill: New York, 2006*
- NYE Joseph S., David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015
- OUTRAM Dorinda, *Aydınlanma*. Çev. Sevdâ Çalışkan, Hamit Çalışkan, Ankara: Dost Yayınları, 2007.
- ÖNDER Tuncay, *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara: Odak Yayınları, 2003
- ÖZCAN Emre, “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğusu Üzerine Bir Değerlendirme” *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2014
- ÖZLÜK Erdem, “Gelenekselcilik - Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 64, Sayı 3, 2009
- ÖZLÜK Erdem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, 2009
- ÖZLÜK Erdem, *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2012
- PAİNE Thomas, *Akıl Çağı*, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015
- PHILPOTT Daniel, “The Religious Roots of Modern International Relations”, *World Politics* 52, January 2000.
- POGGI Gianfranco, *Devlet*, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- POGGI Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012
- PUCHALA Donald James, *International Politics Today*, Newyork: Dodd, Mead & Company, 1971.
- PUCHALA Donald James, *Theory and History in International Relations*, Newyork: Routledge, 2003.

- ROMANİUK Scott, “Foundationalism and Anti-Foundationalism in International Relations Theory: A Possible Synthesis?” *Mapping Politics*, Vol.6, Fall 2014
- ROSTOW Walt W., 11 Haziran 1973’teki Konuşma Metni, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
- ROUSSEAU Jean Jack, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016
- RUSS Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Çev. Özcan Doğan, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2014
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, Ankara: İmge Yayınları, 2010
- SLATTERY Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2007.
- SMITH Antony D., *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitapevi, 2002
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Der Yayınları, 2013
- SPINOZA Benedictus, *Teolojik Politik İnceleme*, Çev. C.B. Akal-R. Ergin, Ankara: Dost Kitabevi, 2008
- STANLICK Nancy A., “A Hobbesian View of International Sovereignty”, *Journal of Social Philosophy*, Volume 37, Issue 4, 2006
- ŞATANA Nil, “Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46
- ŞAYLAN Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Yayınları, 2003
- ŞENEL Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999
- TANİLİ Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 18. Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994
- TAŞÇI Serdar, “Aydınlanma(ma)nın Felsefesi”, *Toplumbilim Aydınlanma Özel Sayısı*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007
- TOKATLI Atilla, *Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973
- WALTZ Kenneth N., *İnsan Devlet ve Savaş*, çev. Enver Bozkurt-Selim Kanat-Serhat Yalçın, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009
- WALTZ Kenneth N., *Uluslararası Politika Teorisi*, Çev. Osman S. Binatlı, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015

- WENDT Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev. Helin Sarı Ertem, İstanbul: Küre Yayınları, 2016
- WESTPHAL Kenneth R., “Enlightenment Fundamentals: Right, Responsibilities& Republicanism”, *Diametros* 40, 2014
- YALVAÇ Faruk, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, Ankara: *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 29, 2011
- YALVAÇ Faruk, “Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar”, Ramazan Gözen (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, 2015
- YALVAÇ Faruk, *Devlet ve Ötesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011
- YANIK Lerna K., *Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi*, Ankara: Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 12, Sayı:46, 2015
- YILDIRIM Cemal, *Bilim Felsefesi*, Ankara: Remzi Yayınları, 2005.
- YILDIRIM Cemal, *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012.
- YURDUSEV A. Nuri, “Uluslararası İlişkiler” Öncesi”, *Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009
- WOHLFORTH William C., “Realizm ve Dış Politika”, Steve Smith, Amelia Handfield, Tim Dunne (ed) *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, Çev. Nasuh Uslu, İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 2016
- www.cfr.org
- www.princeton.edu
- www.tdk.gov.tr